

לקוט ווהלן

50 שנה לחיסול יהדות ווהלן
50 לבאבייאר; "רעקוויעם-קדיש"
מקץ 50 שנה; עושים היסטוריה
איש אוקריינה: לעולם לא נשכח
דער שורש פון דייטשישן יידן-האַס
מסעות אל העבר שאיננו עוד
דעה אחרת * השואה ואנחנו
אוקריינע נאך אַ האַלבן יאָרהונדערט
וויילידער; שירים על אדמת ווהלן
באיגוד: מפעל המילגות לעולים חדשים
באירגונים / מכתבים למערכת / נעדרים
NEAR MY FATHERS CHILDHOOD HOME

- מפנקס } "רעקוויעם קדיש" לזכר די קדושים אין באבי יאר, 3
 עושים היסטוריה, 4
 מקץ חמשים שנה, 5 } העורך
- 50 שנה לחיסול יהדות ווהלין, זאב רווה (וורבה), 5
 50 שנה לבאבי יאר, ד"ר יעקב שמפנייר, 8
 לעולם לא נשכח, וו.א. נאקונייצ'ני, 9
 דער שורש פון דייטשישן יידן-האַס, יעקב עלבירט, 12
 אוקריינע נאָך אַ האַלבן יאָרהונדערט, נתן ליבנה, 14
 דעה אחרת, יצחק גורפינקל, 17
 השואה ואנחנו, זאב גרבוב, 20
 יובל להשמדת קהילת רטנה, בן-ציון קמינצקי, 21
 50 שנה לשואת יהודי קובל, צבי רזניק, 22
 שטיל פליסט די טוריא, אננא דאָלגין-טהאַלער, 23
 רשמי ביקור בזוהעיל, הרב גדלי משה גולדמן, 24
 מסע קצר אל העבר, יהודה מרין, 27
 הפרטיזן יוסף גלז, גד רוזנבלט, 30
 בעיר ההרגה, צפורה וינשטוק-זוהר, 33
 אסטראה, מיין געבוירנשטאט, פראגמענט, חיים חרבש, 34
 שירים על אדמת נכר, רות בריק-לוסטיג, 34
 אויף מיין מאַמעס קבר; מיין שטעטעלע בערעזנע, ויקטאר ראבוי, 35
 פוסעים; פאַרשלייערטע נאראנים, מלכה נתנזון, 36
 באיגוד: מפעל המילגות, שלמה זיסקינד, 36
 באירגונים: בארגון רובנה, ועד האירגון, 38
 באירגון רטנה, ב"צ קמינצקי, 38
 באירגון קובל, הועד, 39
 באירגון מנייביץ' והסביבה, יהודה מרין, 40
 באירגון לוצק, יהושע צווינגל, 40
 באירגון האשט, כרמלה מיקא, 40
- מכתבים למערכת: דער 4טער כנס, יעקב און ע. סטאַלאַר, א. גודעס, 41
 מיר וועלן האַלטן וואָרט! וו נאקוניעטשני, 42
 חסידי אומות העולם בוהלין, סנדר אפלבוים, 42
 חינוך לדורות, אברהם מוריק, 44
 כתבה בעלת ערך היסטורי, יעקב רוזמרין, 43
 נפטרים: יצחק וינר ז"ל, צבי רזניק, 44
 יעקב וינר ז"ל, זיוה; יצחק בראט, 45
 זאב ווייץ ז"ל, יוסף פיש, 46
 מרדכי ולמן ז"ל, י גורפינקל, 46
- 48 ,Near my Fathers childhood home, Ruth Lustig

העורך – נתן ליבנה

מזכיר המערכת – יהודה מרין

בהוצאת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין בישראל
היכל יהדות ווהלין, גבעתיים 53583, רח' כורזין 10, טלי 740621
חכתבות למשלוח כתבי יד :

לאיגוד, או – לעורך : נתן ליבנה, רח' המעגל 38, רמת-גן 52472, טלי 729824

בשיתוף עם הפדרציה של יוצאי ווהלין בארה"ב ובקנדה

בניו-יורק: FEDERATION OF WOLYNIAN JEWS INC.,
2672, EAST, 7th STR. BROOKLYN N.Y. 1123, TEL. 891-3323, U.S.A.

בלוס אנג'לס: WOLYNER SOCIETY OF LOS ANGELES
JACK STOLAR, 6247 WARNER DR, LOS ANGELES CA 90048, U.S.A.

במונטריאול (קנדה): FEDERATION OF WOLYNIAN JEWS:
6607 MOUNTAIN SIGHTS, MONTREAL, QUE, H3W2Z5, TEL. 737-0720

ועדת הילקוט והמערכת: בוריס בריק, רות ברנר, נוח דגוני,
שלמה זיסקינד, אליהו מנדל, צבי רזניק, זאב שטרכמן

הנהלת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין בישראל

הנהלה הפעילה:			
עו"ד זיסקינד שלמה – יושב ראש	(לוצק)	אפלבויס סנדר (ולודימיריץ')	לנדאו מאיר (דומברוביצה)
חייצ'וק זיגמונד – סגן יושב ראש	(קולק)	אברבוך דינה (מניביץ')	מנדל אליהו (קובל)
רזניק צבי – סגן יושב ראש	(קובל)	ברנר רות (טורצ'ין)	ניר שלמה (רדזיבילוב)
מרין יהודה – מזכיר	(מניביץ')	בריק בוריס (קולק)	ספקטור צבי (רובנו)
נודל אליהו – גזבר	(רובנו)	דגוני נוח (קוריץ)	פיש יוסף (לוצק)
יושבי ראש הוועדות:			
בירמן שמחה – כספים	(לודמיר)	זוסמן חיים (אוסטראה)	צ'צ'יק יצחק (רוקיטנה)
חרבש חיים – כללית	(אוסטראה)	טייטלמן שמואל (קרמניץ)	קורן ברוך (רוז'ישץ')
ליבנה נתן – עורך הילקוט	(זווחיל)	טבצ'ניק יוסף (זייטומיר)	קליר צבי (ברסטצ'קה)
ניר עזרא – הנצחה	(לודמיר)	כהן אברהם (דובנה)	קרפוס יוסף (לובומל)
שטרכמן זאב – דור המשך	(לוצק)		

נציג ההנהלה ב"היכל" – עמית דב

מפנס העורך:
מי ומה
בילקוט

"רעקוויעם-קדיש"

לזכר די קדושים אין באַבי-יאַר

אַ גוטער פריינד האָט מיר צוגעשיקט אַן אויסשניט פון אַ אוקריינישער צייטונג, עטליכע חדשים נאָך איידער אוקריינע איז געוואָרן אַ מדינה פאַר זיך. ס'ווערט דאָרט דערציילט וועגן אוקריינישן דיכטער אנטאָן פאָויליטשענקאָ, פאָרויצער פון קאָמיסיע פאַר אויסערן-ענינים אין אוקריינישן פאַרלאַמענט. אויף אַ גרויסע גאָסן-דעמאָנסטראַציע אין קיעוו אין סעפטעמבער '91 האָט פאָויליטשענקאָ, אין זיין רעדע, זיך געבעטן מיט התלהבות ביים גרויסן עולם אים נאָכזאָגן וואָרט-ביי-וואָרט: "מיר שווערן ביי וואָסער און ברויט (דאָ האָט אים עמיצער אונטערגעטראָגן אַ שטיקל ברויט מיט אַ פלעשעלע וואָסער) אז אַלע אומות און לשונות אין אונדזער לאַנד וועלן שטענדיק לעבן בשלום און אַן קריגערייען. אויך וויל איך, און מיר אַלע ווילן, אז אַלע יידן אין אוקריינע זאָלן זיך פילן ווי ביי זיך אין דער היים".

ווייטער ווערט דערציילט אז פאָויליטשענקאָ האָט אָנגעשריבן אַ גרויסן "רעקוויעם-קדיש" (בפירוש אזוי) צום אָנדענק פון די בעסטיאָליש-דערמאָרדעטע יידן אין באַבי-יאַר. די מוזיק צום רעקוויעם האָט געשריבן דער אוקריינישער קאָמפאָזיטאָר יעוועהען סטאנקאָוויטש. דער רעקוויעם איז אויסגעפירט געוואָרן אָנהויב אָקטאָבער '91 אין דעם גרויסן קיעווער אָפערע-זאל. אינעם צייטונג-אויסשניט ווערן אויך געבראַכט 2 סטראָפּן פונעם "רעקוויעם". אַ טייל פון איין סטראָף וואָלט זיך אין יידיש געלייענט בערך אזוי:

טראָגן זיך מיטן צווייגן-גערויש פון די ביימער.

"...און איך זע מיין טאָטן

און ער איז אינגאנצן גרוי.

...און איך זע מיין מאַמעס טרערן

און מיין ברודער און מיין מאַמען.

אויף די כוואַליעס פונעם דניפער.

זיי זענען ניט געשטאָרבן דאָ,

און איך ווייס: אוקריינע וועט איר רוף באַנייען:

ניט דאָ זענען זיי איינגעשלאַפן,

"נאָר טון גוטס, נאָר און גוטס!..."

אַבער זייערע תפילות און בקשות

איך ווייס ניט ווי אזוי איז דער "רעקוויעם-קדיש" אויפגענומען געוואָרן פונעם עולם צוהערער אין זאָל, אָבער ס'קיינ ספּק ניט אַז די ווערטער קלינגען ווי אַ וידוי פון חרטה. פון האַרצן ארויס. אָבער... צי וועלן די ווערטער אויך אריינדרינגען אינעם האַרצן פונעם אוקריינישן פאָלק? צי וועלן זיך באמת הונדערטער טויזנטער אוקריינער שלאָגן "על חטא" און נאָכזאָגן פאָויליטשענקאָס "רעקוויעם-קדיש"?

עושים היסטוריה

י. אלבירט: מצבה על כל קבר!

לעשות היסטוריה — לאו כל אדם מישראל זוכה. אולי אחד בדור ושנים ביובל. עוד בטרם היינו לעם ולאחר מכן, זכו בכך, בגדול, יחידי סגולה בלבד: אברהם אבינו ע"ה, משה רבנו, הנביאים ועוד — עד ימינו אלה, הראשון — על שהוריש לנו ולאומות העולם אחרינו את המונותאיזם; זה — על שהוציאנו מבית עבדים ועשנו לעם ונתן לנו את התורה ואת עשרת הדברות; ואלה אשר לימדונו לא להונות יתום ואלמנה ולא ללחץ את הגר וגוללו לפנינו ולפני אומות העולם את חזון אחרית הימים שאז... נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים... ונהרו אליו כל הגויים... ולא ישא גוי אל גוי חרב וכו' (ומי שיחיש התגשמות חזון זה יזכה בוודאי למקום כבוד בפנתיאון של עושי היסטוריה בגדול).

אך "אם הראשונים כמלאכים, אנו כבני אדם". ופעם ביובל קם אצלנו אחד כזה ועושה היסטוריה גם הוא, כמו בנימין זאב הרצל, שבחזונו על שיבת ציון וירושלים הלכה למעשה, עודדנו לעשות אמנם כך. או דוד בן גוריון, שכאשר נקלענו אל בין המצרים וחרב חדה מונחת על צוארנו — לא היסס להכריז על הקמת המדינה. גם מנחם בגין, הראשון שהשלים עם הגדולה במדינות ערב, זכור כמובן לטוב.

אך גם עשיית היסטוריה במידה פחותה מזו, עשייה היא ויש לברך עליה ואת עושיה, כמו עשיית שלום שבדרך עם עמי ערב. היפלא מאלהים דבר?

והנה, גם באיגוד עולמי של יהודים יוצאי ווהלין נפל לאחרונה דבר: שלטונות אוקריינה נאותו לחפש ולמצוא קברות אחים יהודיים, קרבנות הגרמנים ועוזריהם ולהקים מצבות באתרים אלה, כולל באבייאר וחרוט עליהן באותיות האלף-בית העברי, ש"פ"נ יהודים הרוגי הנאצים וגו' ואף לשמור עליהן ממזיקים ושועלים קטנים המחבלים במצבות. מי מבינינו שגרם לכך, אין לשלול ממנו זכות ראשונים, שכן גם זו עשיית היסטוריה היא, אם כי בזעיר אנפין ובמידה הרבה פחותה מזו של הגדולים הנ"ל, אך אל יהא הדבר קל בעיניכם! וגרם לכך נשיא הפדרציה של יהודי ווהלין בניו-יורק מר יעקב אלבירט, יליד העיר לוצק דוהלין, שעמד בראש המשלחות מטעם האיגוד והפדרציה לאוקריינה — בנידון.

אמנם, היו שקדמו לו בכך, אך אלה עשו זאת כמעט בהסתר, ב"הברחת גבול" אל קבר אחים בודד זה או אחר. שאיש לא יבחן בהם, חלילה. נשיא הפדרציה עשה זאת בריש גלי, בתביעה נמרצת קבל עם ועדה (של המוני אוקראינים), לתקן את המעוות לאלתר: הצבת מצבות ראויות לשמן וחקיקה עליהן בעברית או ביידיש, כפי שאנו מבינים, כדת וכדין (כולל על זו שבבאבייאר, על אף האמתלה ששם טמונים גם קרבנות לא-יהודים) והדפסת ספרים על קורות ערים מחדש, על שלא הוזכרו בהם הקהילות היהודיות בנות מאות בשנים, שחיו בהן. דרישות, שרובן ככולן אמנם התקבלו תוך זמן קצר ואף הועברו כנראה בזמנו לאנשים הנכונים, שבבוא היום יעמדו בראש הרפובליקה החדשה, שכן תשובתם החיובית של אלה לא אחרה לבוא: משלחת בראשות שרים לוואשינגטון ולירושלים; בקשת סליחה מהעם היהודי והבטחות לעילא ולעילא לתקנת המעוות — עם תחילת עשייה בצדן.

יש במעשה זה גם משום תחילת שינוי פני ההיסטוריה. קרי: עשייתה, וזכות ראשונים לעשייה זו שמורה לנשיא הנ"ל של ה"פדרציה", שנסע ונסע למקומות ההם ונעזר בחשובי היהודים שם עוד לפני פירוק המעצמה לעמים ומדינות, והוכיח בעוז ובתבונה ו"הכניס להם בראש" מה עליהם לעשות, עד שהדברים הגיעו לאן שהגיעו ונקלטו.

אלא שעשיית היסטוריה זו תוכח רק בעוד הרבה שנים, "באחרית הימים", אם יוכח שהיא אמנם נשאה פרי. "כדור" היסטוריה זה נמצא אפוא בידי הצד שכנגד ועל כגון דא אפשר לומר: "יש עושה היסטוריה ויש שההיסטוריה עושה את עושה".
הכל תלוי במזל, גם עשיית היסטוריה.

מקץ חמשים שנה

בכמה חוברות של ילקוט ווהלין, בטאונם של יהודים יוצאי ווהלין לדורותיהם בישראל ובעולם, התרענו על התרבות מכחישי השואה לאחרונה בעולם. השנה, במלאות חמשים לשואה בעיצומה, צצו היסטוריוני-שקר אלה כפטריות אחרי הגשם, כשהם נוקטים טקטיקה חדשה: "רצח היהודי בידי קלגסיו של היטלר הוא שקר נבזי, ההפך הוא הנכון: היהודים הם שמחסלים לאט לאט את העם הפלשתיני המשווע לעזרתנו!" "מסר" שנקלט די מהר במדינות שונות בעולם ואף באמריקה, כי יש שם סבורים שלטובתם הדבר מהרבה בחינות. כך, שבשנת המאה לשואה היא עלולה להפחש כליל, כולל פשעי המרצחים הנאצים. להד"ם. ואנחנו נבוא במקומם. כי זו דרכם של רשעים מאז ומעולם: זמם.

זאת ועוד: השכחת השואה בזדון עלולה גם להשכיח את צדקת הקמתה של מדינת ישראל ורבים יקראו וישמחו לחיסולה.
דברים אלה מופנים לא רק ליהודים יוצאי ווהלין, כי אם לעם היהודי בעולם כולו.

50 שנה

זאב רווה (וורבה)

לחיסול יהדות ווהלין

ס' אלוף (במיל') מהנדס ומגר.
למדעים ז. ר. היה פרטיון
ביחידת קרוק ומשתתף בכיר
בספר הפרטיזנים "כאריס
גבה" בעריכת נ. ליבנה.

בקיץ 1915 נכבשה ווהלין ע"י הצבאות הגרמניים והאוסטריים. בהתאם להסכם ברסט-ליטובסק (מרס 1918), הוחזרה ווהלין לרוסיה. בזמן מלחמת האזרחים פרצו בה קרבות בין הצבא האדום לבין הצבאות האוקראיני והפולני. לפי הסכם ריגה (1921) עבר חלקה המערבי של ווהלין, עם לוצק ורובנו, לרשות פולין, בעוד שחלקה המזרחי נשאר בידי בריה"מ. עם פרוץ המלחמה בין גרמניה לפולין והתמוטטות הצבא הפולני, בספטמבר 1939, השתלט הצבא הסובייטי על ווהלין המערבית. ביוני-יולי 1941 נכבשה ווהלין ע"י הגרמנים, שהחזיקו בה עד 1944, בה גורשו ע"י הצבא הסובייטי.

יהודים חיו בוהלין זמן רב לפני הידיעה הראשונה המתועדת עליהם מסוף המאה ה-13, שבה מסופר על אבלם של יהודי העיר וולאדימיר (לודמיר) על פטירתו של נסיך ווהלין וולאדימיר וסילקוביץ' (1288). ב-1495 גירש הדוכס הגדול

חבל ווהלין, בצפון-מערבה של אוקראינה, הגובל עם פולין וביאלורוס, שוכן באגן העליון של הנהר בוג המערבי ובנהר פריפט ויובליו הדרומיים.

ווהלין — על שם העיר ווהלין, שהיוותה במאות ה-9 וה-10 מרכז מדיני וצבאי באזור והחל מהמאה ה-12 אין יודעים עליה דבר. במאה ה-7 ישבו בה שבטים סלאוויים קדומים. במחצית המאה ה-10 סופחה לנסיכות קייב. במאה ה-14 סופחה לליטא וב-1569 לפולין. בחלוקה השנייה של פולין, ב-1793, סופח לרוסיה חלקה המזרחי של ווהלין ובחלוקה השלישית, ב-1795 — חלקה המערבי. משני החלקים הוקם פלך ווהלין, שזייטומיר היתה בירתו.

ווהלין ברובה לפולנים. בווהלין הפולנית חיו, בתחילת שנות ה-30, כ-300,000 יהודים. המלחמה הכלכלית של השלטון הפולני ביהודים נתנה אותותיה גם באיזור זה, לעומת זאת שגשגו בו חיי תרבות וחברה יהודיים, התפתחו מוסדות חינוך יהודיים מודרניים, ששפת ההוראה שלהם היתה עברית. התפתחו וגדלו מפלגות ציוניות. ליהודי ווהלין היה חלק חשוב בעליה לארץ ובתמיכה בישוב העברי בה.

בספטמבר 1939, עברה ווהלין לידי בריה"מ והוחל בתהליך החיסול של מפלגות, ארגונים ומוסדות ציוניים. מאידך גיסא ניצלו יהודים מזוועות הכיבוש הנוראות של הגרמנים.

השמדת יהודי ווהלין החלה מיד עם פלישת הגרמנים לבריה"מ. במקומות רבים פתחו האוקראינים בבזזה ובמעשי-רצח עוד לפני כניסת הגרמנים או מיד לאחר בואם ורבים התגייסו כעוזריהם המסורים והנלהבים של הגרמנים בכל מעשי הרצח של היהודים, שכניהם במשך 800 שנים ויותר, שתרמו רבות לפיתוחה של אוקראינה.

בווהלין ובאזורים אחרים שהיו בשליטת בריה"מ, אירגנו הגרמנים שני מבצעי-טבח ענקיים: בקיץ 1941 רצח גברים יהודים ובסתיו 1942 רצח כל היהודים מזקן ועד טף, בהיעזרם באלמנטים שפלים מבין עמים אחרים. פשעים העולים על כל כוח התפיסה של ההגיון האנושי. משעמדו היהודים על כוונת ההשמדה של האוייב האכזר, החליטו רבים להילחם על חייהם ועל כבודם. היה כמובן מקום רק לפעולות גבורה שלאחר-יאוש של יחידים. מכל מקום, קמה תנועת התנגדות יהודית רבת-היקף, שמשתתפה לחמו מלחמת-גבורה של מעטים וחלשים נגד רבים וחזקים בנסיבות קשות, שלא היו דוגמתן מעולם.

יהודים היו בין מארגני ומניחי היסודות של התנועה הפרטיזנית ביערות שונים, החל בהתקפות-לילה של קבוצות קטנות עם רובים מיושנים בלבד על חילות-מצב גרמניים ועד ליהפכם לחלק מתנועה פרטיזנית אדירה.

יהודי העיירות מניוויץ', קאמין-קאשירסק, סרניק ואזורים סביבן שבצפון ווהלין, היוו

של ליטא, אלכסנדר הייגלוני, את כל יהודי ארצו ואת יהודי ווהלין בכללם. כעבור 8 שנים התיר ליהודים לחזור.

תור הפריחה של יהודי ווהלין היה פרק הזמן שבין סיפוחה של הארץ לכתר הפולני ב-1569 לבין גזירות ת"ח ות"ט (9-1648). יהודים רבים היו אז חוכרים ובפועל — סוכניהם ואנשי-אמונם של בעלי האחוזות ומנהליהם האדמיניסטרטיוויים של משקי-האצילים — למורת רוחם של האיכרים, העירוניים והאצולה הנמוכה.

בוגדאן חמלניצקי ערער עד היסוד את הישוב היהודי בווהלין. החלה בריחה המונית מערבה ואלה שנותרו נהרגו ובתי היהודים ורכושם נבזזו כליל. אמנם הבורחים חזרו אחרי תקופה קצרה, אך הישוב היהודי בווהלין שוב לא היה באותו מצב שלפני הפרעות. הם החלו לעזוב כפרים והחלו לעסוק בערים במסחר ובמלאכה. בהשפעתה של התפתחות זו נתחדדו היחסים בין העירוניים ליהודים.

בזמן פלישת שוודיה לרוסיה, פרצו לאיזור גייסות שוודיים (1706) שהטילו על התושבים הטלים קשים, עד שנוצחו וגורשו ע"י הצבא הרוסי של פיטר הגדול. משנת ה-30 של המאה ה-18 ואילך היו יהודי ווהלין קרבנות להתנפלויות של ההידאמקים האוקראיניים, שחזרו ונשנו.

למרות זאת היתה ווהלין מרכז ללימוד תורה ויחד עם פודוליה היתה גם מקום צמיחתה של החסידות.

שחרור האיכרים ברוסיה ב-1861 חולל תמורות מרחיקות-לכת בהתפתחות הכלכלית והחברתית של יהודי ווהלין וגרם לדחיקת רגליהם של יהודים רבים ממקורות המחיה המסורתיים שלהם מה שהניע אותם לפתח את התעשייה בווהלין ולרבות בעלי המלאכה. ב-1862 נפתח בז'יטומיר בית-ספר למלאכה, אחד הראשונים מסוגו ברוסיה.

בימי מלחמה הראשונה ומלחמת האזרחים ברוסיה פקדה את יהודי ווהלין שורת פוגרומים של הכנופיות שפעלו ב-1920 — 1919.

לפי חוזה השלום בין רוסיה לפולין נמסרה

הגורמים לאי־התנגדות פעילה עם נשק קר או חם ביד של המוני היהודים היו רבים: לא עלה על הדעת, שהגרמנים זוממים להשמיד עם שלם על לא עוול בכפו, רק בגלל היותם יהודים; ניהלו מלחמה פסיכולוגית נגד היהודים, הישלו את אלה שנותרו בחיים, כי לא ייפגעו עוד והצליחו לשבור אותם בגוף ובנפש ע"י הרעבה, השפלות וגזרות עד לאפיסת כוחות מלאה; לא נראתה כל דרך להשאר בחיים או סיכוי לצאת למאבק מזוין בסביבה העוינת. האוכלוסיה המקומית ברובה הגדול שיתפה פעולה עם הגרמנים בהשמדת היהודים והתחרתה בהם באכזריותם. מעטים בלבד היו מוכנים להושיט עזרה ליהודים, לפיכך נעשו היהודים אדישים, מתים חיים שאיבדו כל יזמה. מן המוסכמות היא בתורת הלחימה, שלא ניתן לנהל התקוממות או לחימה פרטיזנית, בלי סביבה תומכת, ולו חלקית; אי־אפשר היה לחזות את המהפך בסטלינגרד וכתוצאה מכך לשינוי מסוים בגישתה של האוכלוסיה המקומית; קשרי המשפחה והדוקים אצל היהודים הפכו בשנות השואה לרועץ. העובדה שבתחילה לא היו ביערות שום אפשרויות קיום לבני משפחה עם ילדים קטנים והורים זקנים, גרמה לכך, שרבים ויתרו על דרך הבריחה ובלבד להשאר יחד עם הנפשות היקרות להם; היהודים היוו בכל מקום מיעוט ואלמנט עירוני מרוכז וקל היה לרכזם עוד יותר ולשמור עליהם שמירה מעולה. גם רגש האחריות לגורל העם כולו, עיכב תכנית התקוממות כלשהי. שכן כל פעולה כזאת נגד הגרמנים היתה מחישה את הטבח ביהודים בהמוניהם; לא היה נשק בידי היהודים מהרבה סיבות ובעיקר בגלל החשש מפרובוקציות והלשנות; היהודים, ברובם, לא ידעו את תורת הלחימה. בצבא הפולני לא יכלו יהודים להתקבל לבתי ספר צבאיים ולא ידעו כיצד לארגן פעולות צבאיות בקנה מידה גדול יותר; לתכנן ולבצע התקפה, הגנה, תנועה, נסיגה, חסימה, אבטחה, איגוף, הסוואה, איסוף מידע וכיו"ב, ידע זה היה משנה בהרבה את מימדי ההתקוממות היהודית. גורל עמים אחרים לא היה שונה במאום אילו היו באותן נסיבות ובאותם תנאים. היינו עדים לרצח מיליוני חיילים שבויים רוסים,

בשלהי הקיץ 1942 גרעינים ראשונים, שהצמיחו מהר חטיבות חזקות של פרטיזנים ביערות ובביצות הסביבה. למרות שמצויים היו באיזור אוקראינים מעטים אנטי־נאצים וחיילים רוסים בודדים שברחו מהשבי הגרמני, לא קמה תנועה פרטיזנית מאורגנת עד שהיהודים יצאו ליערות והניחו, כאמור, את הבסיס לתנועה זו. בסיס זה התרחב במשך הזמן תוך כדי לחימה והתפתח לגדודים ולחטיבות, שהורכבו מרוסים, מאוקראינים ומיהודים. מצבם המיוחד של היהודים — המלחמה במרצחי עמם, עד כדי הקרבה עצמית — הפך אותם ללוחמים מצטיינים ורבים מהם נשלחו או התנדבו לביצוע תפקידים קריביים מסוכנים, שבוצעו במלואם, לעתים במחיר חייהם. בחורים יהודיים הוכיחו את עצמם כלוחמים עזים וקשוחים, שעומתו ויכלו לחיילים הגרמניים ולשוטרים האוקראיניים.

התנועה הפרטיזנית שאפה לפגוע בלוגיסטיקה של הגרמנים ובזרימת האספקה והתגבורת שלהם לחזית על ידי פיצוץ רכבות; פגיעה בכוח אדם, בציוד ובמוראל של כוחות הכיבוש תוך הפתעתם בפעולות קרביות, בזמן ובמקום שלא ציפו להם; בשלב מאוחר יותר, לסייע לצבא הרוסי המתקרב, שניהל קרבות קשים נגד הצבא הגרמני; לנקום במרצחים. מיבצע־נקמה היו חשובים במיוחד ללוחמים היהודים היתומים והשכולים, אשר רגש הנקמה בער בקרבם.

הפרטיזנים מקאמין־קאשירסק, ממניוויץ' ומהסביבה, שהתארגנו והתבססו ביערות קוכוב, צפונית למניוויץ', וכן יהודים באיחודים פרטיזניים אחרים ביערות ווהלין, בילורוס ועוד, תרמו להשגת היעדים הנ"ל, ביחוד הצטיינו בפיצוץ רכבות ברדיוס של מאות קילומטרים מדרום ווהלין ועד לצפון פולסיה.

מצב הפרטיזנים ביערות, המוקפים גרמנים, היה קשה, אך לא כמצבנו בווהלין, ששם היה לנו עוד אויב מסוכן וצמא־דם — הלאומנים האוקראינים. בנוסף לגילויי האנטישמיות ביער גופא ובקרב האוכלוסיה האוקראינית והפולנית שברובה רחשה ליהודים שנאה עיוורת.

50 שנה לבאבי יאר

ד"ר יעקב שמפניר

עם שחרור העיר מעול הנאצים ב־6 בנובמבר 1943, החלו לחזור לשם הפליטים היהודים שהצליחו לברוח לפני כניסת הנאצים. העיר היתה הרוסה, שורצת אוכלוסיה לא־יהודית עוינת ומסוכנת ליהודים. למרות זאת ובלי להתחשב בבטחונם האיש, הם נהרו אל באבי יאר להתייחד עם זכר יקיריהם. בשטח הענקי נמצאו עוד שרידי גופות, עצמות וגולגולות שהגרמנים לא הצליחו להסתיר. למרות נסיונותיהם למחות את עקבות שריפת הגופות, כתישת העצמות הפרימיטיבית ופיזור האפר בסביבה, נותרו בשטח אלפי שרידים. המפגשים היומיומיים של יהודי קייב, שנזעקו להשלים את הקבורה, היו לשיגרה. האנטישמיות גדלה בעיר מיום ליום, הן מצד האוכלוסיה, הן מצד השלטונות ובין השנים 1953–1948 הפכה הגישה לבאבי יאר מסוכנת ובלתי אפשרית. השלטונות ניסו להשתיק ולטשטש את סיפור באבי יאר בבניית פארק ואצטדיון במקום.

קומץ של ידידי־יהודים ביניהם סופרים, ובראשם המשורר יבטושנקו, הצטרפו לזעקה ולכאב היהודי — בסכנם את עצמם. הם אירגנו אסיפות מחאה ובמלאות 25 שנה לשחיטה בבאבי יאר, הופיע בין היתר הסופר האוקראיני ג. דזיובא שהסתכן במעצר ונשא נאום נרגש לכבוד העם היהודי ולחופש. ההתארגנות זו גרמה לעצירת פרויקט טשטוש העבר ולהקמת

מיד עם כיבוש העיר קייב ובעזרת האוכלוסיה המקומית עוינת־היהודים, החלו הגרמנים הכובשים את מלאכת חיסול היהדות המקומית, הרבה לפני ועידת ואנוזה, שהחליטה ב־1942 על הפתרון הסופי. האיזור שנבחר לביצוע הפשעים היה איזור "בבין" ששונה אחר כך לשם "באבי יאר" — איזור בית הקברות היהודי — שהתאים ל"משימה" מכל הבחינות. מוכן לשימוש. 10 ימים לאחר כניסתם לעיר, הודיעו במודעות לכל האוכלוסיה היהודית, להתייצב שם ב־29 בספטמבר עם כל רכושם הנייד, "וכל המפר את הפקודה — יומת". יומיים צעדו גברים, נשים וטף למקום שנועד לטבח הנורא, בלי לדעת למה ומדוע. השמועה אמרה שמעבירים אותם לעבודות בקרבת העיר. ההלם המם אותם מיד עם הגיעם, שכן מלאכת החיסול החלה מיד בדייקנות גרמנית שנתמכה בשנאה אוקראינית. אנשי אס.אס, משטרה ופלוגות העזר האוקראיניות עבדו לפי פקודות מבצע שהוכנו מראש, רשמו, אספו את דברי הערך והבגדים וחילקו אותם לקבוצות בנות 30 איש. אלו הועברו מיד לבאבי יאר ונורו שם. יומיים של טבח ללא הפסק שמו קץ לחייהם של עשרות אלפי יהודים חפים מפשע. ההסטוריה האנושית איננה זוכרת שחיטה איומה כזו בזמן קצר כל כך, כפי שהתרחשה בבאבי יאר ב־30–29 בספטמבר 1941.

התנגדותם לטבח הגדול בהם. העיירות מנייוויץ, קאמין־קושירסק, סירניק (בצפון־ווהלין) צומאן (בדרום־ווהלין) ועוד בורכו בביצות הרחבות וביערות עבותים בקרבם — מה שאיפשר לצעירים לצאת לשם וללחום. העדר יתרון זה מנע זאת מצעירי הרבה עיירות אחרות.

פרט לבודדים, ווהלין היא עתה ללא יהודים. כך באה לסיומה הטראגי ההיסטוריה בת יותר מ־800 שנים של יהדות מפוארת זו, אשר עברה שלטונות ותהפוכות רבים ושמרה על קיומה עד שהושמדה כליל על ידי הגרמנים ועוזריהם האוקראינים בשנים 1941–1942.

אנשים אמיצים ומאומנים כהלכה — ללא נסיון של התנגדות המונית מצדם. המפלצת הנאצית הצליחה לשבור גם אותם, בעיקר ע"י הרעבה, ורק מעטים מהם, כמו היהודים, הצליחו להימלט. היינו גם עדים להתנהגותם המתרפסת של חיילי "עם האדונים", כאשר נפלו בשבי הרוסי. הגרמנים לא חלמו אפילו על התנגדות, התקוממות או בריחה, והרוסים, לו רצו בכך, היו יכולים לרצוח מיליוני שבויים גרמנים, כדרך שהגרמנים רצחו את היהודים ואת השבויים הרוסים.

אין אפוא להאשים יהודים על אי־

המונומנט בבאבייאר

האנטישמית לא נשתנתה עד היום ומוטב ליהודים לעזוב את המקום ספוג הדמים הזה — לאלתר.

אנדרטה לזכרם של האזרחים הסובייטים מבלי להזכיר את המילה יהודים.

עם הפרסטרואיקה הוחל בהקמת מוסדות יהודיים וביניהם אגודה לתרבות יהודית שהחלה לעבוד באופן אינטנסיבי על מנת להחזיר ליהדות הרוסית את אמונתה בעצמה.

במלאת 50 שנה לרצח המוני היהודים בבאבי יאר, ערכו המוסדות היהודיים בשיתוף עם השלטונות טקס ממלכתי לזכר הנספים. משלחות יהודים הוזמנו מכל העולם וביניהם משלחת של ארגון החיילים והפרטיזנים נכי המלחמה בנאצים בישראל, בה נטלתי גם אני חלק. הטקסים נמשכו שבוע ימים ברוב פאר ובאווירה יהודית. ברחובות הראשיים הודבקו כרזות בעברית, ביידיש, ברוסית ובאוקראינית, שקראו לא לשכוח את הזוועות שנעשו לעם היהודי. גם הסימפוזיונים והמפגשים התנהלו באווירה דומה. ארגון יד ושם קיים טקס חלוקת מדליות ותעודות ל-24 חסידי אומות העולם שהצילו יהודים באוקראינה — ווהלין, ביניהם בן-עירי, הלוצקאי איבאן יאציוק. נכתבו ובוצעו הקונצרטים, סימפוניות ואורטוריות בנושא באבי יאר, בהשתתפות טובי הזמרים, השחקנים והתזמורות של אוקראינה. כמו כן הוצגו סרטים דוקומנטאריים, ספרים ותערוכות על אותו נושא. ואף על פי כן ולמרות הכל האווירה

לעולם לא נשכח

ו.א. נאקונייצ'ני

חמשים שנה.

מדיניות החיסול הטוטאלי שבוצעה ע"י גרמניה הנאצית ואשר כינוה "הפתרון הסופי של הבעיה היהודית" שמה לה למטרה "לחסל כל יהודי באשר הוא יהודי". גורל זה מצא גם את היהודים שחיו בכל פלך ווהלין, אוקראינה.

לפי ממצאים היסטוריים בדוקים, התיישבו יהודים בוהלין עוד במאה ה-XIV. התיישבות זו התפרסה בהדרגה ביישובים שונים, עד שהיוו ברבים מהם את מרבית האוכלוסיה.

בוהלין (הכוונה לשטחים מעטים שכונו "ווהלין" ע"י השילטון הסובייטי; רובנה היוותה

בשנים של מלחה"ע השניה רצחו הנאצים במישרין, בגרמניה ובארצות הכבושות על ידיהם באירופה, לרבות ברפובליקות של בריה"מ, יותר מ-6 מיליון יהודים. חוסלו אלפי קהילות יהודיות. זוהי הטרגדיה האיומה ביותר בהיסטוריה שפקדה את העם היהודי לפני

הכותב, בן לאם יהודיה, עד לפני הפרדות המדינות בבריה"מ שימש מנהל מוזאונים אוקראינים לאומיים בוהלין ומבצע המשימה של הצבת המצבות מטעם הממשל האוקראיני על קברות אחים של קדושינו.

8000; במנייבין יותר מ-2000; במילניצה — 1200, באוליק 3500; ברטנו — 2500; בסופיובקה (טרוכנברוד) 3000; בטורצין — 3000; בטורייסק (טריסק) 12500 יהודים וכו'.
(רשימה זו וכן הרשימה הבאה על חיסול הגיטאות, רחוקות מלהיות מלאות; אלפי יהודים נרצחו בעוד הרבה עיירות וגיטאות שבמחוז רובנה ועוד. עוד לפני ועידת ואנזה כבר נרצחו בוהלין, בגליציה המזרחית ובביאלורוס למעלה מ-300,000 יהודים וכן כרבע מיליון יהודי ליטה, וילנה, לאטוויה ואסטוניה — המערכת).

הגרמנים הקימו בוהלין (המצומצמת) 15 גיטאות. בחודשים אוגוסט — ספטמבר 1942 החלו הגרמנים, בעזרת המשטרה האוקראינית, לחסל את כל הגיטאות בוהלין: הגיטו בלוצק חוסל ב-3 בספטמבר 1942; הגיטו בלודמיר חוסל ב-15 בספטמבר 1942; הגיטו בקובל חוסל ב-19 באוגוסט 1942; הגיטו בליובומל חוסל ב-7 באוקטובר 1942.

היהודים שחיו בגיטאות נורו ליד בורות שהוכנו מראש מחוץ לעיר. בלוצק ביצעו הרציחות בפולונקה ובפריצי'שציונה שבמבואות העיר; בלודמיר בוצע החיסול ליד הכפר פיאטידין; בלוקוב (מצייב) במחצבות להכנות חצץ; בקובל ליד הכפר בכובה; במנייבין בחורשות, 3 ק"מ מהעיר בדרך לכפר צ'רבכה. וכו'.

מיד אחרי שחרור ווהלין, בכל המקומות בהם בוצעו הרציחות ההמוניות נערכו חקירות ע"י וועדות מיוחדות לחקר פשעי-הנאצים הכובשים, המקומות גודרו והוצבו שלטי-זכרון זמניים. הרציחות ההמוניות של האוכלוסיה היהודית ועזיבת שרידי הקהילות את מקומות מגוריהם, העדר קרובים של הנרצחים וכל אדישות וחוסר הבנה של הרשויות המקומיות ושל האוכלוסיה המקומית, גרמו לכך שמקומות רבים בהם נרצחו היהודים נשארו ללא טיפול ותשומת-לב נאותים. המצבות הזמניות שהוצבו ע"י פרטיזנים ושרידים חוזרים זמנית — התפוררו, הקברים התיישרו; ובאי-אלה מקומות, לצערנו הרב, בוצעו כל מיני עבודות לרבות בניה.

פלך נפרד — המערכת). בפרוס מלחה"ע ה-II, חיו יותר מ-100 אלף יהודים, היינו כ-10% מכל האוכלוסיה בוהלין. הם התרכזו ביחוד בערים ובעיירות אלו: בלוצק יותר מ-17 אלף יהודים; בקובל יותר מ-13 אלף; בלודמיר יותר מ-11 אלף; 2.5 — 3.5 אלף יהודים חיו בכל אחת מהעיירות: ברסטצ'קה, הורוכוב, קאמיר-קאשירסק, ליובומל (ליבבנה) לוקובן, (מצייב), אוליק, רטנו, רוזשישץ, אוסטילה. 1. — 2.5 אלף: בז'ורבניקי (דרושקופול), לוקץ, מילניצה, פוריץק, סופיובקה (טרוכנברוד), טורצין, טריסק; עד אלף יהודים — באיגנטיובקה, קולקי, מנייבין, נסוכואיז'ש, אופליל, אוזיריאני וכן בעוד הרבה עיירות וכפרים.

אחרי ההתקפה של גרמניה הנאצית הפאשיסטית על בריה"מ חל שינוי משמעותי במספר היהודים באי-אלו ערים ועיירות בוהלין; רק למיעוט קטן מיהודי לוצק, קובל ובערים ובעיירות אחרות היתה אפשרות לברוח לבריה"מ.

כבר בחודשים הראשונים לכיבוש ווהלין, ביצעו הגרמנים רציחות המוניות ועשו בהם הרג רב.

ב-8 באוגוסט 1941 נרצחו 300 יהודים בברסטצ'קה; ביולי — אוגוסט 1941 נרצחו 650 יהודים בוולודימיר ווהלינסק (לודמיר); ב-22 באוגוסט 1941 נרצחו 100 יהודים בקאמין-קאשירסק; ב-27 ביולי 1941 נרצחו 70 יהודים בלובישוב; ב-22 ביולי 1941 נרצחו 400 יהודים בליובומל; מ-30 ביוני עד 3 ביולי 41 נרצחו 2300 יהודים בלוצק; ב-26 באוגוסט 1941 נרצחו 375 יהודים במנייבין; ב-16 ביולי 1941 נרצחו 336 יהודים במילניצה; ב-5 ביולי 1941 נרצחו 682 יהודים באוליק; ב-2 באוגוסט 1941 נרצחו 284 יהודים בטורצין. ועוד ועוד.

במספר רב של יישובים הועברו יהודים או שנטשו את מגוריהם ועברו ליישובים אחרים, באופן שבאי-אלו ערים ועיירות התרכזו יותר יהודים מאשר עד לפני המלחמה: בוולודימיר ווולינסק (לודמיר) יותר מ-20 אלף יהודים; בקובל יותר מ-15 אלף; בגורוכוב — 3800; בקאמין קאשירסק כ-4000; בליובומל כ-

מוגברת, לקשרים עם התפוצות, עם ארגונים יהודיים שם ובעיקר עם אלה בארה"ב.

בשנים 1989 — 1991 ביקרו בוהלין, כמה משלחות שייצגו קהילות יהודיות, מהערים לוצק, קובל, ליובומל, מניביץ, קאמין — קאשירסק קולק, רוזשישץ, סופיובקה ועוד. כדאי להדגיש שדחיפה רצינית ביותר לביצוע עבודות במקומות הרציחות ההמוניות של יהודי ווהלין היתה תודות לביקורה של משלחת יוצאי לוצק בישראל ובארה"ב, בראשותו של מר ג'ק אלברט, יו"ר הפדרציה של יהודי ווהלין בני" וביתחוד בביקורה בספטמבר 1989.

הקשרים שלו עם העומדים בראש הרשויות המקומיות וכן עם הציבור החישו את תהליך הקמת המצבות ובטיפולן, כך שבשנים 91 — 1989 שופצו והוקמו מצבות ב-32 מקומות רשומים. הוקמו מצבות מגרניט עם כתובות באוקראינית וביידיש או בעברית בלוצק, בוולדימיר וולנסק (לודמיר), בקובל, בלוקצ'י, במילניצה, במניביץ, בקולק, בקאמין-קאשירסק, בליובומל, בליובישוב ועוד.

חייב אני להזכיר את העבודה הרבה שהשקיע חבר ההנהלה המחוזית של ארגון התרבות היהודית, יליד ותושב העיר לוצק, נכה מלחמה "ש, הגימלאי י.ח. פינקלשטיין (בינתים עלה ארצה עם בנו — המערכת). הוא חקר בארכיון הממלכתי בוהלין, הוציא רשימות של מקומות בהם בוצעו הרציחות ופיקח אישית על ביצוע הקמת המצבות ושיפוצן במקום.

יש לציין שהעבודות המבוצעות בהקמת המצבות לזכר יהודי ווהלין, נעשות בסיוע פעיל של השלטונות המקומיים. אנו מצפים מיהודי ווהלין בחו"ל לא רק להתעניינות גרידא אלא גם לעזרה ממשית להמשך ביצוע המשימה הגדולה.

(מרוסית — יהודה מרין)

בעשורים הראשונים אחרי המלחמה, נעשו מאמצים במחוז לתיקון ושיקום המשק העממי שנהרס בשנות המלחמה. בוצעו עבודות פיתוח והרחבת התעשייה והחקלאות, רשת הדרכים והכבישים, נבנו שיכונים, בתי תרבות ובתי הבראה וכו'.

רק בסוף שנות ה-60 ובתחילת ה-70 החלה עבודה יסודית בקברי אחים, לוחמים שנפלו במלחמה העקובה מדם נגד הכובשים הנאצים — במרחב המחוז.

בשנים אלו הוקמו אנדרטות וכן טופל בבתי הקברות ובקברים בודדים של לוחמים שנפלו בקרבות עזים על שיחרור ווהלין.

הוקמו אנדרטות מביעות עוצמה כמו: — לופטנסקי, לובנסקי, קוכובגורודסקי — לתהילת הפרטיזנים, בוולדימיר וולנסק (לודמיר) וקוכטליסקי.

הוקמו מצבות לקרבנות הנאצים בלוצק, בגורוכוב, סקי חולם ובמקומות אחרים — "תהילת נצח לזכרם".

אולם, טרם הוקדשה תשומת-לב ראויה לשמה לקברי האזרחים הסובייטיים, ביניהם קברי-האחים והבורות היהודים המרובים.

רק במקומות מועטים בלבד הוקמו מצבות ע"י קרובי הנרצחים שנשארו בחיים: כמו בצ'רטוריסק ובאוליק. באי-אלה מקומות שופצו המצבות הישנות ע"י הרשויות המקומיות וכן נעשו עבודות גינון וגידור.

רק בשנים האחרונות השתנה המצב בצורה ניכרת. זה היה מותנה קודם כל, בהקצאת תקציב מיוחד להקמת מצבות ע"י השלטונות הממלכתיים וכן בשיתופם של אירגונים בעיקר ארגונים יהודיים בעולם, כמו ארגון יוצאי ווהלין בישראל ובניו-יורק.

לא מעט חשיבות יש לציין לעובדה של הנהגת דמוקרטיזציה ברחבי בריה"מ, לתנועת תיירים

דער שורש

פון דייטשישן יידן-האַס

(א בריוו פון ניריאָרק)

געוויינלעך אַ סך מער צייט און ענערגיע, כדי פאַרשפּרייטן און זייען אַנטיסעמיטישן סם דורך פּראָפּאָגאַנדירן אז אויב דייטשלאַנד וויל ווערן אַ גרויסמאַכט, מוז מען קודם-כל פטור ווערן פון די יידן, ווייל יידן בילדן אַ שטערונג און אַ סכנה פאַר דייטשלאַנדס צוקונפּט.

לויט לוטערן און זיינס גלייכן אין לויף פון שפּעטערדיקע דורות ביז די פון היטלער, שטרייכער, היידריך, האָבן די יידן קאַנספּירירט אין אַן אינטערנאַציאָנאַלן מאַסשטאַב כדי פאַרשקלאַפּן די דייטשן און ביסלעכווייז, מיט דער צייט, די גאַנצע וועלט. דעריבער איז ניט גענוג, לויט זייערע עצות און טעאָריע, פאַרטרייבן יידן פון דייטשלאַנד אָדער פון אַנדערע "דעראַבערטע" לענדער; מען מוז זיי אומברענגען פיזיש פאַרן ווילזיין פון דייטשישן פּאָלק און פון דער אַרישער ראסע אויף דער וועלט.

אַט וואָס ס'האַט געזאָגט אין זיין "וויכטיקן פאַרטראַג" ד"ר האַנס פּראַנק, דעם 19טן דעצעמבער 1941 אין קראַקאוּ אויף אַ באַראַטונג פון אלע עלטסטע, כדי צוגרייטן די באַוואַסטע "וואַנזע קאָנפּערענץ" אַ מאָנאַט שפּעטער (20.1.1942):

"ווי אַן אַלטער נאַצי וויל איך זאָגן, אז אפילו ווען מיר וועלן אָפּפערן אונדזער בעסט בלוט כדי ראַטעווען אייראָפּאַ, וועט אונדזער זיג זיין אַ טיילווייזער, אויב די יידן וועלן ניט גענצליך פאַרשווינדן... אין יאָנאָר וועלן מיר אויף אַ ספּעציעלער קאָנפּערענץ (וואַנזע) באַשליסן ווי אזוי דאָס טאָן... מיר וועלן זיי ניט פאַרטרייבן אין מזרח. ווהיין? אין בערלין האָט מען אונדז געזאָגט: פאַרוואָס זיך פאַרפלאַנטערן? זיי האָבן ניט ווהיין צו גיין, פאַרטיליקט זיי איר אליין!" איז בעט איך אייך מיינע הערן, זייט שטארק און מאַרדעט זיי אַן שום רחמנות, אומעטום וווּ נאָר

יעקב עלבירט

טייערע וואָלינער פריינד,

ס'זענען שוין אַריבער 50 יאָר, זינט די דייטשישע מיליטערישע יונקערס, די אייניקלעך פון די גערמאַנישע באַרבאַרישע שבטים, האָבן אויף אַ בעסטיאַלישן אופן אומגעבראַכט אונדזערע משפּחות, צוזאַמען אַריבער אַ דריטל פון יידישן פּאָלק, אין אַ ים פון בלוט. זייערע עלטער-זיידעס, די וואַנדאַלן, האָבן נאָך אין IV י.ה., ס'הייסט בערך מיט 1600 יאָר צוריק, באַוויזן אויסראַטן פאַרשידענע פעלקער, וואָס האָבן געלעבט אין שכנות מיט זיי, אויך די וועלכע האָבן געלעבט אין שטח פון די סקאַנדינאַווישע לענדער אין צפון, ביז רוים אין דרום. אומעטום, וווּ נאָר זיי זענען אַריין, האָבן זיי איבערגעלאָזן נאָך זיך בלויז חורבות, הרוגים און קברים.

איך דערמאן דאָס בכדי בעסער צו פאַרשטיין און ווייניקער זיך ווונדערן ווי אַזוי די דייטשן זענען געווען פעייק אויסצופירן דעם פעלקר מאָרד אין XX י.ה. מיר האָבן שוין מעהרערע מאָל, אַנגעוויזן אויפן דייטשישן רעקאָרד, אַנגעפיקעוועט מיט אַנדערע פּאַלן פון הרגענען יידן, ווען נאָר ס'האַט זיך זיי געמאַכט אַ געלעגנהייט, ווי די באַרבאַרישע שחיטה אויף יידן אין וואַרמס, אין X י.ה., פון וועלכער קיינער האָט זיך ניט געראַטעוועט, ווייל די דייטשן האָבן דעם פאַגראַם גוט אַרגאַניזירט, לויט אַלע איינצלהייטן און פיטשעווקעס, מיט דער דייטשישער פינקטליכקייט. אַזוי האָבן זיי זיך באַרימט אין זייערע כראַניקס, געשריבן פון זייערע מאָנאַרכן אין די קלויסטערס, אין לאַטיין. אָדער אין די צייטן פון מאַרטין לוטער; ער האָט געפירט אַ קאַמף מיט דעם קאַטאָלישן פויפסט, געשפּאַלטן די קאַטאָלישע קירך, און דער עיקר,

אַן אויסצוג פון פאַרטראַג פון פרעז. פון דער וואָלינער פעדעראַציע אויף דער יערליכער טרויער-אַקאָדעמיע אין ניריאָרק (1991).

האָבן אָט די "גוטע דייטשן" געהרגעט אַ 10 איינגעוואנדערטע אַרבעטער און ווערן קאָן גאַראַנטירן אַז די אויך "באמת גוטע דייטשן" וועלן אינגיכן ניט באַנייען היטלערס מאַטאָ כדי צו באמת זיגן.

די היינטיקע אזכרה איז די 28-טע וואָס די פּעדעראַציע ריכטעט אָפּ. אין זכר פון אונדזערע משפחות, אין זכר פון אַלע וואָלינער קהילות, שוידערליך אומגעקומען דורך דייטשן און אוקריינער. היינט, 50 יאָר נאָך דער שרעקליכער שואה זענען מיר זיך מתיחד אין אונדזערע געדאַנקען מיט אונדזערע נאָענטע, מיט טאַטע-מאַמע, ברידער און שוועסטער, קינדער, קרובים, פריינד און חברים. מיטן זכר פון אַלע קדושים. מיר הערן אויס מיט טרערן דעם אל מלא רחמים און זאָגן מיט מיטן חזן דעם קדיש. פאַר אונדז, די שארית הפליטה, איז'ס בלויז אַ טייל פון אונדזער געדענקען. פאַר דער מערהייט פון אונדז דויערט דאָס יזכור-זאָגן אַ גאַנץ יאָר, פון איין אזכרה צו דער צווייטער. אזוי וועט עס שוין זיין ביז אונדזערע לעצטע טעג, ווי אזוי קען עס דען זיין אַנדערש? מיר האָבן דאָך געזען ווי זיי זענען אומגעקומען מיט ניט קיין נאַטירליכן טויט, דורך שרעקליכן פיין, קראַנקהייטן, קעלט און הונגער. אריינגעוואָרפן אין מאסן-גריבער, האָפט האַלב-לעבעדיק.

זייער אַנדענק איז אַ טייל פון אונדזער געמיט. זייער אַנדענק האָט אויך אַ ווירקונג אויף אונדז כדי אָפהאַלטן, אפילו אַ קליינע צאָל רוסישע יידן פון עמיגרירן קיין דייטשלאַנד, כדי מאַכן די גרעסטע אַנשטרענגונגען אז דאָס וואָל ווירקליך רעאַליזירט ווערן. לטובת זייערע קינדער און צוליב דער מענטאַליטעט פון אונדזערע קינדער. און כדי דאָס רעאַליזירן טאָרן מיר ניט שפּאַרן מי, צייט אָדער געלט. און כדי צו פאַרזיכערן אז דער אַנדענק פון אונדזערע טייערע וואָל אָפּגעהיט ווערן מיט ליבע און רעספעקט.

מיר האָבן דאָס טיילווייז באַוווּזן דורך אויפשטעלן דעם "היכל יהדות ווהלין" אין ישראל, אַ ווירדיקע מצבה פאַר די וואָלינער קדושים. דאָרט ווערט געלערנט די געשיכטע פון דער שואה מיט אַלע שיכטן פון דער

איר טרעפט זיך מיט זיי..." און ווירקליך, אין אַ מאָנאט ארום, אויף דער וואַנזע קאָנפערענץ, איז באַשלאָסן געוואָרן מיט וועלכע מיטלען אויסראַטן אַלע יידן, ווי נאָר מעגלעך. דערצו זענען באשטימט געוואָרן ריזיקע לאַגיסטישע מיטלען און זייער אַ גרויסע צאָל כוחות, טראָץ די קאמפן אויף אַלע פראַנטן. היידריך, אלס באפולמעכטיקטער "לעזן די יודען-פראגע" און רייכסמארשאל גערינג האָט באשטימט דעם "אַבערשטורמבאנפירער" אַדאָלף אייכמאן אַלס אַבער רעפערענט-אויספירער פון ריזן-פלאַן אויסמאָרדן די 11 מיליאָן יידן אין אייראָפּאַ...

טייערע פריינד, ווען מיר האָבן די זעלבע זאָך גערעדט און דיסקוטירט אפילו מיט מער איינצלהייטן, איז דאָס געווען אַ זאָך פון "דער פאַרגאַנגענהייט", מער ניט אַקטועל. דייטשלאַנד איז געווען צעטיילט און קיין סך יידן זענען שוין דאָרטן ניט געווען ניט אין מערב-דייטשלאַנד און זייער ווייניק אויך אין מזרח-דייטשלאַנד און במילא איז די געפאַר ניט געווען "אונטער דער נאָז". היינט האָט זיך די לאַגע געענדערט. דייטשלאַנד איז צוריק פאַראייניקט. אַ פאָלק פון 70 מיליאָן. דערווייל אַ ווירט-שאַפּטליכע גרויסמאַכט. שטאַרק פינאַנסיעל. און אז מ'האָט עקאָנאָמישע מיטלען איז צו ווערן אויך מיליטעריש שטאַרק — גאַנץ לייכט. איך וויל ניט קלינגען ווי אַ יידישע קאסאנדרע, אָבער עס שאַפט זיך איצט אַ געפערליכע לאַגע; בלויז דאָס יאָר (1991) האָבן 10 טויזנט יידן פון רוסלאַנד זיך שוין באַזעצט אין דייטשלאַנד. געוויס, מיטן אַרגומענט אז ס'זענען איצט "אַנדערע צייטן און אַנדערע דייטשן" און מען מוז פארקוקן, ווייל קיין שום ראַציאָנאַליזירונג וועט ניט ענדערן דעם מצב. אמת, ס'וועלן ניט זיין די דייטשן פון היינט, אָבער ליידער, די דייטשן פון מאָרגן און איבערמאָרגן וועלן ווידער אויפהויבן ווי אַ שלאַנג דעם קאָפּ, כדי צו טאָן דאָס וואָס זיי האָבן שוין געטאָן פון 1933 ביז 1945. שוין איצט מאַרשירן דייטשישע יוגנטליכע, נעאָ-נאַציס מיט געגאָלטע קעפּ אין דייטשישע שטעט און שטעטלעך מיטן רוף "הייל-זיג", היטלערס מאַטאָ; ערשט לעצטנס

נתן ליבנה

אוקריינע

נאך א האלבן יארהונדערט

פאלוש ביי דער הרובע, אין בית-מדרש.
און ווען א וואלינער ייד פלעגט זאגן "גויים",
האט ער געמיינט אוקריינער. אלע אנדערע זענען
געווען פאליאקן, דייטשן, טשעכן, ציגיינער
אאז"וו. גויים זענען געווען די אוקריינער.

מיט אלע אנדערע האבן וואלינער יידן זיך
וויניק מתעסק געווען. אין די צארישע צייטן,
ווי-ניט-ווי מיט די פארוואלטער פון פוילישע
אימעניעס: געדונגען קרעטשמעס, וועלדלעך;
אין די פריצישע הויפן האבן פון צייט-צור-צייט
געשפילט יידישע כלי-זמר, ס'האבן געארבעט
פאר זיי יידישע בעלי-מלאכות (שיסטערס,
שניידערס און אנדערע). אבער געהאנדלט,
געקויפט און פארקויפט האט מען מיט די גויים,
היינו, מיט אוקריינער. איז קיין חידוש ניט
וואס ס'האבן געהערשט צווישן יידן און גויים
פריינדשאפט און — שינאה, ברודערשאפט
— און קריגערייען און שלעגעררייען, בפרט
ווען גויים האבן זיך אנגעשיכורט אין די
יידישע קרעטשמעס און גויות האבן געמאכט

ווען א וואלינער ייד (אפילו היינט, שוין
אפגערעדט פון א מאָל) זאגט אוקריינע, מיינט
ער וואלין. אי וואלין איז ניט מער ווי א קליינער
טייל פון דער גרויסער אוקריינע — בלייבט א
קשיא. אוקריינע צעשפרייט זיך העט ווי איבער
ריזיקע שטחים ארום דניפער (דניעפער); פאדאל
וואס ציט זיך פון דרם-מערב זייט ביז צום
דניעסטער און — מזרח-גאליציע און ארויף אויף
די קארפאטן (צייטווייליג?) ווי ס'אנטפלעקן זיך
פאר דיר אוצרות גאנצע — די רחבות'דיקע
אוקריינער סטעפן, בערג און טאלן, טייכן און
וועלדער און פעלדער, שטעטלעך און דערפער.
וואלינער יידן, בפרט אין 19טן י.ה. זענען בטבע
ניט געווען קיין גרויסע טוריסטן און א חוץ אויף
ירידן אין די אַרומיקע שטעטלך און חסידים
צו זייערע רביישע הויפן — זענען זיי ווייט
ניט דערפארן. וועגן דער גרויסער וועלט און
וועגן דער "מאמע רוסלאַנד" — (כולל וואלין-
אוקריינע) האט מען געשמועסט בלויז בין מנחה
למעריב אָדער אין די לאנגע ווינטער אָונטן אין

10 מצבות וועלן געמאכט ווערן נאך איידער
זיי וועלן עולה זיין קיין ישראל (זיי זענען שוין
אַריבער אַ האלב יאָר אין ישראל — רעד. פון
ילקוט).

איך וויל פאַרענדיקן מיט פעסטשטעלן "אז
וואס ס'מאכט ניט דער שכל, מאכט די צייט"
ווייל "די צייט איז דער בעסטער רופא" כדי
מינדערן דעם צער. אין אונדזער סיטואציע
פאסירט ליידער דאָס פאַרקערטע; ס'גייט ניט
אדורך אַ נאכט איך זאָל ניט נאָך אַ מאָל און
ווידער אַ מאָל דורכגיין דעם קאַשמאַר. דאָס
מאָטערט מיך גייסטיק, אָבער קיינמאָל וועל איך
ניט וועלן פאַרגעסן, אָדער פרווון פאַרגעסן, ווייל
ס'וואָלט געווען בעסער פאַר מיר. לאַז דעם.
אן עדות טאָר ניט פאַרגעסן. ער מוז דערציילן,
ווייל דאָס איז זיין און אונדזער שליחות.

ישראל'דיקער באַפעלקערונג, פון גימנאזיע-
תלמידים ביז אַפיצירן פון צה"ל אָדער
שופטים (ריכטער) פון מדינת ישראל. מיר
האָבן דאָס טיילווייז באַוויזן דורך מיטהעלפן
ארויסגעבן צענדליקער "יזכור-ספרים" לזכר
די אומגעבראַכטע קהילות; ארויסגעבן דעם
ילקוט ווהלין, הגם לעצטנס ליידער מיט
פאַרשפּעטיקונגען, וואָס דערציילט אונדז וועגן
זייער לעבן און טויט און אז"וו און — זייענדיק
אינסטרומענטאל — דאָס פאַרזאָרגן אז אינעם
גרויסן פּראָיעקט פון "יד ושם", אינעם "עמק"
פון אַלע אומגעבראַכטע יידישע קהילות זאָל
אויך זיין אַ וואָלינער וואַנט, צווישן אַלע אנדערע
ווענט וואָס רעפּרעזענטירן לענדער. און אחרון
אחרון — דאָס אויפשטעלן (ביז היינט) 32
מצבות אויף די ברידער קברים אין וואלין. פון
די פינקלשטיינס אין לוצק ווייס איך אז נאך

איינגערעדט.

דער סוף פון די "פריינדשאפט" איז באוואוסט: אויסער איבערגעבליבענע "רעשטלעך" זענען די אוקריינער יידן טאקע פארטיליקט געווארן, אָבער די חלומות פון אַ סך פון די נאציאָנאליסטישען אוקריינער האָבן זיך אויסגעלאָזן צוזאַמען מיט די חלומות פון די נאציס.

דאָס האָט ניט געשטערט די גרויסע מערהייט פונעם אוקריינישן פאָלק ווייטער וועבן דעם חלום פון אַ זעלבסטשטענדיקער גרויסער אוקריינע, זיין אַ מדינה פאַר זיך אין די ריזיקע שטחים פון אוקריינע נאָך הונדערטער יאָרן אונטער פרעמדער הערשאַפט (אוקריינע איז געווען אַ טייל פון רוסלאנד פון יאָר 1667 אָן). ביז, אומגעריכט, אין איין שיינעם טאָג, פאַר אונדזערע אויגן, איז דער חלום געוואָרן אַ ווירקליכקייט, פונקט ווי ס'פאַרווירקליכט געוואָרן דער יידישער חלום מיט עטליכע צענדליק יאָרן צוריק.

איז ווענדן זיך צוריק אוקריינער, אין נאמען פון זייער מדינת אוקריינע צו מדינת ישראל און צו יידן אין אמעריקע און אין דער גארער וועלט און לייגן פאַר אַ באַנייטע פריינדשאפט; לאַדן איין יידן, אַפּשטאַמיקע פון אוקריינע, כל דכפין, זיך צוריקקערן "אַ היים", "לבנות ולהיבנות בה", ווי מיר האָבן אַמאָל געזינגען דאָ אין ישראל, ס'הייסט בויען און געבויט ווערן. און למען האמת, די אוקריינישע מנהיגים מיינען דאָס באמת ובתמים. יידן זענען ספּעצן אויף עקאָנאָמישער ענטוויקלונג!

ס'איז אנגענעם הערן גוטע קאָמפלימענטן: מיר זענען פעייק, פלייסיק, באַלאָדן מיט וויסן. מיר קאנען זיי דינען, אויב מיר ווילן נאָר, ווי אַ גוטער "שבת-גוי", אנטשולדיקט, כ'מין זאָגן ווי אַ גוטער "שבת-ייד". און פאַרוואָס טאקע ניט? אוקריינע, איז ווי שוין געזאָגט, גאָר אַ גרויס לאַנד, רייך אין נאטירליכע אוצרות, אין פרוכטבאַרן באָדן, רעגנס און וואַסער; נאָר איינפירן אַ מאָדערנע אגרארישע ווירטשאַפט און שייערן וווּ קערנער פוילן ניט — און אוקריינע וועט פראָדוצירן ברויט און פלייש און מילך

אַ "ויצעקו", ביז מ'איז דערגאנגען, ערגעץ אויף אַ יריד, אויף שטעך-מעסער. די פריינדשאַפט האָט זיך געשפירט בפרט אין דער קורצער צייט נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, ווען אוקריינע האָט זיך פראָקלאַמירט ווי אַ זעלבסטשטענדיקע מדינה, מיט אַ "ראַדע" מיט אַ רעגירונג, אפילו מיט אַ יידישן מיניסטער פאר יידישע ענינים (1917 — 1920) ביז דעניקין, און פעטליווע און די באַלשעוויקעס און אנדערע, וועלכע האָבן געמאַכט אַ סוף צו די אוקריינישע חלומות וועגן זעלבסטשטענדיקייט און אַ מבול פון פאַגראָמען האָט זיך אויסגעגאָסן אויף די יידן, ביז אוקריינע איז צוריק איינגעשלונגען געוואָרן פאקטיש דורך די רוסן און אַ גאַנץ קליינער טייל (האַלב וואָלין, מזרח-גאליציע און נאָך) דורך פילסודסקיס ארמעען. אונטער דער פוילישער הערשאַפט האָבן זיך צוריק איינגעשטעלט "נאַרמאַלע" האַנדלס-באַציונגען צווישן אוקריינער און יידן ווי אין די אמאליקע צייטן, צום גוטן און צום שלעכטן.

אָבער פונקט ווי די יידן וואָס האָבן ניט אויפגעהערט אין משך פון די לאַנגע גלות-יאָרן חלומען איבער ציון און ירושלים, אזוי האָבן אוקריינער אַלע יאָרן, בעיקר אין דער תקופה צווישן די צוויי וועלט-מלחמות נישט אויפגעהערט שטרעבן צו זעלבסטשטענדיקייט און אונאַפּהענגיקייט; צו אַ באַפרייטער, אייגענער מדינה.

און אזוי ביז היטלער איז אַריבער אלע גרעניצן פון ראַטנפאַרבאנד און אריינמאַרשירט קיין אוקריינע, ס.ס.ר....

אַ גרויסער טייל פון די נאציאָנאליסטישע אוקריינער, אזוי גערופענע "באַנדעראָוועס" און אנדערע, האָבן זיך געפילט באפרייט פונעם "קאָמוניסטישן צוואַנג" און לויטן כלל "די פיינט פון מיינע פיינט זענען מיינע פריינד" האָט אַ היפשער טייל פון זיי זיך געשטעלט צו דער דיספּאָזיציע פון "זייערע פריינד", די נאציס — כדי אויסמאַרדן די בשותפות'דיקע פיינט — יידן און אויך רוסן, ווייל מיט דער הילף פון זייערע "נייע פריינד" וועלן זיי סוף-סוף גרינדן זייער באַנייטע מדינה... האָבן זיי זיך

ביי דער געלעגנהייט איז אפשר כדאי ברענגען אַנאָוויסצוג פון ישראל-פרעז. חיים הערצאָג, ער דאַנקט דער אוקריינישער רעגירונג פאַר זיך-מודה-זיין סוף-סוף אויפן אמת. "דאָס קאָן ניט צוריק לעבעדיק מאַכן די אומשולדיק דערהרגעטע, אָבער לכל הפחות זיי צוריקקערן דעם מענטשליכן כבוד". ריטא סאַסמות, פירערין פון דייטשישן בונדעססאג האָט געזאָגט ביי יענער געלעגנהייט: "...דאָס צווינגט דאָס דייטשישע פאָלק שטיין קעגנאיבער זיין פאַרגאַנגענהייט און פאַראַנטוואָרטליך זיין פאַר זיין צוקונפט... באַבי-יאָר איז אַ שרעקליכער אָנדענק און אַ שאַנד-פּלעק פאַרן דייטשישן פאָלק..." ל. קראַווטשוק האָט נאָך צוגעגעבן, זיך ווענדנדיק צום שר האַמער (ישראל): "דאָס אוקריינישע פאָלק האָט שטאַרק חרטה און בעת מחילה פונעם יידישן פאָלק".

צו מיינען אוקריינער באמת חוזר בתשובה זיין? אפשר וועט דאָס מאַכן די צייט, אָבער ס'ניט אויסשליסליך אז זיי קאָנען, מיט דער צייט, אויך ווערן גוטע יידישע פריינד, ס'קאָן זיך אפשר שאַפן קעגנזייטיקע נוצליכקייט, האַנדלען ווי אַ מאָל אויף די ירדן אין "אַ ביסל" אַ גרעסערן מאַסשטאַב. אַזאַ פריינדשאַפט קאָן אפילו זיין אויך אינטערעסאַנט. האָבן דאָך יידן געלעבט אין אוקריינע, ווי אין פוילן. קנאַפּע 900 יאָר און געוואָרן דאָרט אין משך פון דער צייט גייסטיק רייך. און מה שלא יעשה השכל — וועט אפשר, ווי שוין געזאָגט, מאַכן די צייט.

אונדזער אַלגעמיינע שטעלונג דאָרף אַלזאָ זיין: פאָליטישע און עקאָנאָמישע האַנדלס-באַציאָנגען מיט אוקריינער — יא; דאָס צוריקוואַנדערן פון יידן אַהין (ווי דאָס איז געשעען אין דייטשלאַנד) — חלילה! איפכא מסתברא: יידן אין אוקריינע דאָרפן זיך צעפּאַרן פון דאָרטן ווי נאָר מעגליך, אפילו מ'זאָגט זיי צו "גאָלדענע בערג". די געשיכטע איז עלול, אין איין פאַרוואַלקנטן טאָג, זיך איבערחזרן. און זי האָט זיך שוין ווירקליך ניט איינמאַל איבערגעחזרט. אַפּגעהיט זאָלן מיר ווערן.

מיט האָניק, און וואָס ניט? — פאַר אַ וועלט אַ גאַנצער! און קוילן, פון ערשטער קוואַליטעט — עלעקטרישער כח כדי שאַפן און פראָדוצירן. איז — "פּאַזשאַלאַסטא!" קומט ברידערלעך יידן בויען און האַנדלען, ווייל ארויפגייענדיק אויפן דעמאָקראַטישן דרך הישר (אויב...). וועט אוקריינע מיט דער צייט פאַררעכנט ווערן צווישן די רייכסטע מערבדיקע מדינות.

אלא וואָס דען? יידן אין ישראל און איבעראַל ווענדן זיך צו די אוקריינער מיט עטליכע קליינע בקשות: אויפזוכן לכל הפחות די קאַרפּן-קעפּ פון די יידישע רוצחים און זיי משפטן; אמתע מצבות-אויפשריפטן אויף אויפגעזוכטע יידישע ברידער-קברים; מיט דער צייט, לכּשירחיב עפעס צוריקגעבן פון יידיש האָבן-און-גוטס און נאָך אזעלכע קלייניקייטן. די אוקריינער, וואָס אמת, פארשטייען און זאָגן צו און אפילו שוין אנגעהויבן עפעס אויפטון, הלכה למעשה (כלומר'שט?).

אָבער דאָס זענען ציטאַטן פון דריט-און פירטראַנגיקער פירערשאַפט, ווי זיי שפיגלען זיך לעצטנס אָפּ אין דער אוקריינישער פרעסע. וואָס זאָגן די ערשטראַנגיקע מנהיגים?

ובכן, ליעאַנדי קראַווטשוק, פרעזידענט פון דער נייער אוקריינישער מדינה, שליסנדיק די וואָך "50 יאָר באַבי-יאָר", * אין דער אָנוועזנהייט פון פאַרשטייער פון רעגירונגן און לענדער ווי ישראל, אמעריקע, דייטשלאַנד, יידישע מנהיגים פון מערב-לענדער אאז"וו, האָט געזאָגט צווישן אנדערע (ציטירט בעיקר פון דער דעמאלסדיקער פרעסע): "...ניט נאָר די נאציס זענען שולדיק אין דזשענאָסייד אויפן יידישן פאָלק; אַ טייל פונעם פאַרברעכן ליגט אויך אויף די וואָס האָבן ניט אַפּגעהאַלטן די נאציס דאָס טון, און אַ טייל ליגט אויך אויף אונדז, אוקריינער. ...ס'איז שווער זיך אַנטשולדיקן פאַרן יידישן פאָלק, אָבער ס'איז וויכטיק אז דאָס אוקריינישע פאָלק זאָל פאַרשטיין זיין גרויסן טעות און בעטן מחילה..."

— — — * דאָס ארטיקל איז געשריבן בעת די באַבי-יאָר טרויער-וואָך.

דעה אחרת

יצחק גורפינקל

כפתרון סופי ומוחלט לבעיית היהודים, של הגרמנים.

חיוני מאד שבנינו לדורותיהם, יבואו וילמדו את גודל הזוועה בדרך מוחשית, במיוחד בימים אלה של הכחשה טוטאלית של ההשמדה ההמונית בטענה ש"זה בלתי אפשרי" שהרי במסגרת מחשבה אנושית ניתן בהחלט להגיע למסקנה שהמעשה בלתי אפשרי, במיוחד אחרי ביקור בעריהם ובבתייהם של בני אותן מפלצות אשר במורידיהם היו שותפים למעשים מזוויעים אלה; והדבר חל גם על ילדינו, המתקשים גם הם לקלוט את ה"בלתי אפשרי"; עדיין קיימת נטיה, שתגבר אולי ככל שאנו מתרחקים במידה הזמן ומאירוע הדברים, להציג את המונים/הנספים במקום כאזרחי פולין, רוסיה, צרפת וכו', במקום יהודים בני מקומות אלה.

הנסיעה והביקורים של מבוגרים ובני נוער מישראל מסמלת בצורה הבולטת ביותר את ישראל כמייצגת את הריבונות היהודית ויורשת או ממשיכה את מורשתם של ההרוגים, רק בשל היותם יהודים.

לנסיעות פרטניות לא מבוקרות של פרטים מתלווה מתח אישי רב ותחושות עזות, המותחמות לתקופה קצרה יחסית. הואיל והמעשה מאד אישי, נוהג כל אחד על-פי נטיית לבו. מן הראוי לציין שהמדובר בנסיעה אחת ולפעמים גם שתיים, כלומר לאחר נסיעת היחיד באה הנסיעה הנוספת מאוחר יותר, בלווית בני משפחה, אשה וילדים ואפילו נכדים.

עיקר הצורך נולד נוכח הניתוק הרב, במשך אותן שנים שהדבר לא התאפשר ובחלק גדול מהמקרים המבקרים אינם דווקא שרידים, אלא אנשים אשר עזבו מקומות אלה עוד לפני השואה וכאלה ששרדו כי נמלטו לבריה"מ ושם שהו בכל תקופת מלחה"ע השנייה. אלה גם אלה מפתחים געגועים לבית, למשפחה, אותם עזבו לפני עשרות שנים, מפתחים איזה יחס דמיוני ואף ראייה מעוותת כלפי מקום הולדתם. כל נשכח שרבים מאתנו היו צעירים או צעירות

הולכים ורבים הנוסעים למחוזות העבר, לבקר בגיא ההריגה, מי להשתטח על קברי אבות ומי בחיפוש אחר שורשים — וניתן להניח שזרם המבקרים ילך ויגבר, ולמרות שזה מעשה יחידים, כל אחד עם עצמו ולעצמו, השלכות רבות לו בתחום המידי והן לטווח הארוך. על אף שרבות דובר ונכתב בסוגיא זו, ברצוני להציג דעה שונה, שהיא בלי ספק גם נחלת רבים בלבוש מילולי זה או אחר, בין אלה ששרדו כמוני ובין אלה אשר לא היו שם כלל בעת ההיא — לפני חמשים שנה ויותר.

מחוזות אלה היו מנותקים מאתנו במשך עשרות שנים. הכניסה לשם היתה אסורה, או כרוכה בקשיים שעשו את הביקור שם לכמעט בלתי אפשרי. עובדה זו אף מגבירה את הרצון והכמיהה לנסוע ולבקר שם.

לשם הצרת הנושא, אתייחס אליו רק בגבולות "הנצחת הקהילות שם וביקורים במקום לצרכי התייחסות, יאהרצייס וטכסים, לאומיים/קהילתיים, כמעשה מאורגן של קהילות/קבוצות". לשון אחר, לא אתייחס לנסיעות נוער ומבוגרים למחנות ההשמדה, לנסיעות פרטניות, לא מבוקרות של פרטים, אפילו הם רבים.

לנסיעות נוער ומבוגרים למחנות ההשמדה מישראל, חשיבות רבה ומן הראוי שנושא זה יידון בכתב או בעל-פה, בנפרד, נוכח מורכבותו ובעייתיותו. לרשימת הנימוקים בעד אוסוף:

מדובר במעשה לימודי/חינוכי, מעין אמצעי המחשה של לימוד בנושא חיסול מיליוני היהודים מכל ארצות אירופה על-ידי הגרמנים,

ער"ד י. גורפינקל (לודוויפול) הוא משתתף קבוע ב"ילקוט ווהלין". במלחה"ע השנייה שירת כקצין בצבא האדום וכס' אלוף בצה"ל במלחמת העצמאות. הוא חולק על דעת הרוב באיגוד ובפדרציה על "הנהירה" אל בורות הקדושים ומזהיר מהפיכתם לאתרי תיירות יהודית לא רצויה, לדעתו.

יבואו מכל ארצות התהודה עם בניהם וקרובי משפחתם. אכן דברים אלה הם מעשים של יום-יום; מתארגנות עמותות השוקדות להנציח את יקיריהן — לא פה, אלא שם, או בעיקר שם. הפרט שומע ונרעש: "כלום יאה לנו? קהילה פלונית נקטה יוזמה וכו', ואילו אנו טרם עשינו דבר!" ביחוד שהשלטונות שם לא רק מנסים לעודד וליזום מעשים אלה, אלא אפילו מבטיחים להשקיע כספים ולעשות רבות באותו ענין. ונשאלת השאלה: האם באמת חשוב ליזום מצבות, גלי-עד, שלטי הנצחה וכו' ולקיים שם אתרי זכרון והתייחדות, טכסי זכרון במסגרת קהילתית או של בודדים? כלום לא עדיפה הנצחה על אדמת ובמדינת ישראל במקום בארצות האירוע החייתי?

בשל חוסר יכולת להגיע למקומות האירוע בעבר, הוקמו פה בישראל בבתי העלמין מצבות לכל קהילה וקהילה, חדרי התייחסות ואתרי אזכרה כלליים לכל העם כמו "יד ושם"; לקבוצות יותר מצומצמות, כמו "היכל יהדות ווהלין" ו"בית יהודי בסרביה" וכו' או מצבות, חדרי התייחסות לקהילות — כל קהילה ואמצעיה. שנים ספדנו, בכינו, העלינו זכרונות והתייחדנו באותם אתרים. והנה, פתאום, נפלו חומות וניתן להגיע לכל מקום כמעט, כבודדים וכנציגי קהילות, כלומר כקבוצות. בודדים מגיעים כל העת, כל אחד בזמנו הפנוי, כאשר ההתייחדות והאזכרה מתקיימות לרגל שהותו של המבקר "ביקור שורשים" באתר הרצח וההמתה. האזכרות בקנה-מידה ממלכתי או לאומי מתקיימות באתרים מרכזיים, כמו באבי-יאר בקייב, הפונאר בוויילנה ועוד. כלום לא, מן הראוי להמשיך ולקיים את האזכרות השנתיות באתרים שיועדו לכך בישראל כמו עד עכשיו? כל יוצאי קהילה כפי יכולתה והרגליה; עצרות זכרון והתייחדות ליד המצבה שהוקמה פה בארץ ו/או בחדרים המיועדים לכך. האתרים שם בכל מקרה לא יחליפו את האתרים בארץ, אלא ישמשו לצרכי עצרות מרכזיות ביובלות ו/או בתאריכים תקופתיים מיוחדים, כאירועים חד-פעמיים, גם לקהילות ובעיקר לבודדים בעת ביקוריהם.

מאד בעת נטישת הבית, או אפילו נולדו מאוחר יותר וחיו במשך שנים על סיפוריהם של הורים ואחרים, שעשו אידיאליזציה של העבר ונטעו בצאצאיהם את התשוקה, הכמיהה והרצון לבוא למקום ולראותו בראיה רטרוספקטיבית. נסיעות אלו ייפסקו ויגוועו מאליהן עם הזמן. בין היתר מפני שהדור הרואה צורך לעצמו לשוב למקומות אלה מזדקן והולך ואילו לדור הבא אין כל נטיה לנסיעה לשם, אלא כתייר סתם, כמו לכל מקום אחר בעולם.

ביקור כזה מסתיים על-פירוב בכאב לב ובמפח-נפש, נוכח האכזבה הרבה ממראה עיניים לעומת הציפיות. רבים לא מצליחים אפילו לאתר ולזהות את המקום המדויק של ביתם, המאוכלס ותפוס מזמן בידי מקומיים, החוששים שמא באו להזכיר להם את חטאי עברם ו/או ליטול מהם את הבתים והחפצים שבהם, אותם שדדו מקורבנותיהם — ואין הם מוכנים אפילו לשתף פעולה. ויש שאינם מתירים גם להכנס לדירה/בית ומעירים הערות אנטישמיות ומעליבות.

הדבר פועל על המבקרים בשני מישורים: חלק מהחוזרים מביקור כזה, שבור וכואב; ואחרים אשר שהייתם פה היתה עם פזילה לעבר, עם קשר נפשי ותרבותי לשם — נגמלים מכך סופית, מותחים קו על עברם הרחוק ומחזקים רעיונית ונפשית את הקשר לישראל כתחנה קבועה, נוכח כל אשר ראו ושמעו.

הנצחת הקהילות שם ויצירת אתרי התייחדות

"הידעת?" שאל ה. "מוטי, בן הדוד שלי, היה שם, הלך לבקר ועד לעיירה הגיע". שמעו נפוץ מהר, ופתאום הופיע במקום מנהל המחוז, או פלוני אחר, בעל חשיבות ושררה ושוחח עימו בקשר להתארגנות של בני-יוצאי העיירה, על-מנת לגדר את המקום, לגננו ולעשותו אתר עליה לרגל, מקום משיכה להרבה תיירים אשר יגיעו עם בניהם, בני בניהם וכו'. שרידים, שברצונם לבקר באתר מתוך סקרנות, לשם עריכת יאהרצייט ואמירת קדיש ולהתייחד עם יקיריהם שהומתו ויתכן שנקברו שם. אלה

העם היהודי, ינסו נא לעשות משהו, על-מנת שיהיו ראויים לאותה סליחה וכפרה.

אינני מקל ראש בדעות המושמעות לבקרים בדבר סחר עם המדינה המוקמת לנגד עינינו והיתרונות שעשויים לצמוח לנו מקשרים כאלה מבחינה פוליטית וכלכלית. אין אנו משופעים בידידים בארגון האו"ם ולמדינה החדשה אין התחייבויות פוליטיות ואחרות מן העבר לעמי ערב ואף תושבים שמוצאם ערבי/מוסלמי אין בה, מכאן שהענין כמעט כולו רווח ועלינו לעשות כל מאמץ על מנת לזכות בו. אלא ש"ענין" זה עדיין אינו ודאי ואין לדעת מה יהיו המגמות הפוליטיות של הרך הנולד. המדינה החדשה תהא מודרכת בראש ובראשונה על-ידי האינטרסים שלה וצרכיה היא, ואין כל ודאות שאלה אכן יעלו בקנה אחד עם שלנו.

מאידך גיסא, כל אדמת אוקראינה רוויה דם יהודי במשך דורות. לא רק במאה האחרונה רצחו ופרעו ביהודים; תמיד נמצאו "לוחמי חופש" ודומיהם אשר בשם הלאומיות, החופש וצרכים נעלים אחרים, רצחו יהודים ואנסו את נשותיהם לפני ההמתה, שרפו בתים ושדדו רכוש. הם מעולם לא הצטיינו בשמירה על בני העם היהודי שחיו בתוכם; על תרבות וערכים שפותחו בארצם, לא כבודדים ולא כגוף לאומי. כל חבל ארץ זה הוא אתר זכרון אחד ענק, ולמען קדושתו אני לא אציב כף רגלי שם.

אך לאחי השרידים שדעתם שונה, אני מציע שיתבעו הקמת מספר אתרים במקומות מרכזיים, שם ייערכו עצרות וטכסי זכרון בתאריכים מיוחדים.

בעיירות, במרחב, ממילא לא יעמדו האתרים בפני רצון ההכחשה והמחיקה; בפני צרכי הפיתוח במדינה שתתפתח בקצב מוגבר, אפילו, בחלקו, בכספי יהודים מכל העולם כולל של אחב"י במדינת ישראל.

ניתן לשער שבמרוצת השנים לא קל יהיה לחלל ולנתץ אתרים מרכזיים במקומות ידועים, ואלה עשויים לפיכך להישרד אפילו לאורך ימים.

שם, בכל עיר, עיירה וכפר, היו, או עדיין קיימים בתי עלמין מדורי דורות, בהם קבורים בני משפחה, קרובים וידידים ואף גדולי האומה ומנהיגיה לאורך שנים ויובלות. בתי עלמין אלה, ברובם, מחוללים, המצבות מנותצות והמקום מוזנח, כאשר עזובה — פעמים גם מכוונת — שולטת בכל.

לא הרחק משם או ממקומות היישוב, קיים אתר אחר, אתר בו הומתו, נרצחו ונקברו בקבר אחים, אחד או שניים או מרבית בני הקהילה. אך כלום לא נרצחו והומתו יהודים בפתחי בתים, במרתפים, במקומות מחבוא, לאורך דרכים, למקומות הרצח. ממחבואם הוצאו והומתו במקום או במקום אחר כלשהו, ואין איש יודע מי, ואין איש יודע היכן.

וכאשר אנו באים להחליט ולקבוע בנוגע למקום אתר זכרון והתייחדות, בפנינו כבר ארבעה מקומות אפשריים: בית העלמין, קבר האחים, מקומות מיוחדים במקום או לידו. בדרך כלל פונים המבקרים למצבת הזכרון שעל בור ההמתה ו/או לבית העלמין וכן למקומות המיוחדים לעצרות מרכזיות (באבי יאר, פונאר ועוד).

אין ספק שהמרצע מזדקר מן השק כאשר אנו באים לתהות על המחוות של הזמנת יהודים וכו' מטעם אנשי השררה, המרכזיים והמקומיים שם: הם זקוקים ל"ירוקים" של התיירים הנוהרים למקום ואשר פותחים גם דלתות לארה"ב ולמדינות אחרות; פעילות הומאנית מסוג זה של השלטונות, מנקה ומלבינה כתמי העבר, והגשר בהווה מסתיר את חרפת העבר מחד גיסא ועשוי להביא תועלת לא מעטה מאידך גיסא. המדינה אשר קמה בימים אלה, זקוקה לאשראי רב תכליתי ויהודים אשר יגיעו למקום עשויים לעזור בהשגתו.

ינסו נא אפוא אותם שלטונות לנקות ולשקם את בתי העלמין הקיימים, המהווים כל אחד בפני עצמו פרק בהיסטוריה של הקהילה ושל העם היהודי כלו. ובמקום לבקש סליחה משרידיו של

זאב גרוב

השואה ואנחנו

צעדיה של עליה זו, בגלל אינטרסים כלכליים שלה וקשרי ידידות עם הערבים.

גם במחנה הציוני, במיוחד בפולין, לא שררה אחדות דעים. חלק מהתנועה, ובראשם ז'בוטינסקי, נפרד בקול גדול, והכריז על תנועה ציונית חדשה, הצהר, שדרשה מהממשלה הבריטית להכריז על מדינה יהודית בארץ ישראל. ותנועת הצהר הטילה חרם על הקרן הקיימת וקרן היסוד ובוה הצטרפה למעשה לכל אלו שהתנגדו מסיבות שונות וזרות, כמו ה"בונד", אגודת ישראל, המתנגדים הליטאים ועוד שבירי מפלגות, שקיוו למצוא פיתרון ליהודי פולין — בפולין.

והיטלר עלה ב־1933 לשלטון בגרמניה, ובשנת 1936 הופיעו חוקי נירנברג הידועים לשימצה. ובפולין הולכת ומתגברת האנטישמיות הברוטלית, חרם על סוחרים יהודים, משמרות על בתי עסק יהודים, יהודים לא רצויים אפילו במספרות ועוד כהנה וכהנה. ובימים טרופים אלה, יוצא ז'בוטינסקי בהכרזה קבל עם ועדה, על מיליון ומחצית המיליון יהודים מיותרים בפולין וכי יש להעבירם... לאן? מי יממן את ההעברה? כל הגבולות סגורים בפני יהודים חסרי מקצוע, מטופלים בילדים — וארץ ישראל סגורה ומסוגרת. ויהודי העולם לא ערים לסכנת ההשמדה הקרבה והולכת...

האנייה "סנט-לואיס" שעל סיפונה מצטופפים 900 פליטים מגרמניה שטה מול חופי אמריקה הצפונית ואין פותח שער. אנשים קופצים למים ומתאבדים, ממשיכים לשוט לכל אורכה של אמריקה הלטינית, וגם שם הכל סגור. והאנייה חוזרת... לאבדון לאירופה הנאצית. וכה עד שהשואה פרצה כמתוך תיבת פנדורה, ובמשך שש שנות מלחמת העולם השנייה הושמדו, נשרפו והומתו בכל מיני מיתות משונות למעלה מ־6 מיליון יהודים בכל הגילים, בהם מיליון וחצי ילדים. ובכל זאת, המילה שואה אינה מבטאת את הטרגדיה הגדולה של עמנו בעת ההיא.

גם לא נכון שכולם שנאו אותנו. איכר פשוט

המילה "שואה" מופיעה בתנ"ך ארבע פעמים: בספר איוב, במשלי, בספר ישעיהו ובדברי הנביא צפניה. בכל הפעמים מפורשת המילה שואה כמקרה שבא במפתיע.

שואה היא רעידת אדמה שפורצת במקום כלשהו ולא מבדילה בין עם לעם, בין עשיר לעני. היא גורמת למאות ואלפי הרוגים, זורעת הרס ואבדון ואין דרך להתגונן מפניה.

השואה האיומה שהמיטו גרמניה הנאצית ועוזריה על העם היהודי לא התחוללה בפתאום. היא הייתה נקודת הרתיחה אחרי תכנון מדוקדק לרצח העם היהודי בכלל, ותחילתה ביהדות אירופה.

ניצנים ראשונים לכך נראו בפולין עוד ב־1924. שר האוצר בממשלת פולין דאז, גרבסקי, הטיל מסים כבדים על היהודים, אוכלוסיה של למעלה מ־3.5 מיליונים.

באותה שנה עלו לישראל כ־25,000 יהודים, ותוך שנה־שנתיים עזבו רובם את הארץ. מעטים חזרו לפולין והשאר לדרום אמריקה, אוסטרליה ולדרום־אפריקה. עליה לארץ ישראל לא היתה שאיפתם הגדולה ביותר; הם חתרו להגיע בעיקר לצפון אמריקה, ואל ארץ ישראל — המשיח יבוא ויביא אותם על כנפי נשרים...

ב־1921 היה צ'רצ'יל שר המושבות, וכאשר ראה שאין היהודים ששים לעלות לארץ. הוא נזף בהם: "העם היהודי, אייכה?!" אך העם היהודי בכל ארצות גלותו דחה כאמור, עלייתו ארצה לימות המשיח...

בשנות השלושים הורע מצב היהודים בפולין וכל המדינות סגרו שעריהן בפניהם. רק התנועה הציונית־חלוצית הכשירה את הצעירים לעבודה קשה, כשהם מחכים לסרטיפיקט המיוחל לפעמים שנה־שנתיים, ובכל זאת קמו ישובים וקיבוצים על אדמות שהקרן הקיימת רכשה מידי אפנדים עשירים שישבו בלבנון; אדמות ביצה וטרשים שנהפכו לנקודות ירוקות ברחבי הארץ. כאשר נוכחה ממשלת המנדט הבריטית כי ישנם יהודים הבאים לארץ ישראל וכובשים בהתלהבות כל שעל של אדמה, החלה להצר

בן-ציון קמינצקי

יובל להשמדת קהילת רטנה

בכו, התחבקו, בעלים נפרדו מנשותיהם, הורים מילדיהם ואחים מאחיותיהם.

בהר ההרגה, בקבר אחים, נטמנו חלומותיהם ותקוותיהם של יקירינו. נשמות טהורות נטמנו ללא מצבה וללא ציון שם. ולא היה מלאך האלוהים כשעקדו אותם. הוא אחר לבוא. מדוע דרך רשעים צלחה? "למה הרעות לעם הזה?" שאל משה רבנו את הרבש"ע. ושערי הרחמים בחודש הרחמים — חודש אלול! — ננעלו.

ומי ינחמנו? בלבנו — רק נוסטלגיה ועצבות. הלב נשבר והדמעות חונקות. והכאב גדול מנשוא.

חלפו מאז 50 שנה, ואנו הפליטה המיוממת של רטנה והסביבה נבליט את היחד. נשלב דורות — קשישים וצעירים למען תמשיך הקהילה הקדושה את קיומה הרוחני על ידינו — ממשיכה ותוסיף לחיות בלבותיהם של דורות ההמשך, שילשים וריבעים.

לראשונה מאז השואה הנוראה, לפני שנה

נוסיף עוד. אך ברצוני להביא כאן את תשובתם על כך של שני רבנים. האחד היושב בגלות של מדינת הציונים אוכלי הטריפה ומחללי השבת בפרהסיה, הרב שך. והוא אשר קבע שהשואה היא עונש של היושב במרומים, הקב"ה, על שלא שמרו בנ"י את מצוותיו והוא שלח את היטלר וקלגסיו לבער את אלה מקרב עמו שבחר בו...

והרב השני היושב בקרב קהל חסידיו שקוע במחשבותיו על משיח גואל צדק והוא שליחו של הקב"ה, שאסר עליו לדרוך על אדמת המדינה המופקרת — הלא הוא הרבי מלובביץ', והוא שקבע כי השואה לא באה אלא לנקות את הטומאה שפשתה בעם של "אתה בחרתנו"...

שני רבנים אלה ואולי עוד, התנגדו בזמנו לעליה לארץ ובנייה מחדש. כי "אם השם לא יבנה בית, לשווא עמלו הבונים", ואילו "הציונים והחלוצים" מעכבים את ביאת המשיח... — היתה סיסמתם במשך שנים עד לסגירת כל השערים ועד לשואה. וכך עד היום הזה.

השואה טבועה בגופנו ובנפשנו. כל אחד מאיתנו נושא עימו יגון אישי על מות הורים, אחים, אחיות וקרובים. בלב כל אחד נוגסת טראומה בלתי נשכחת. תאריך י"ג באלול תש"ב (26.8.1942) חרוט עמוק בנפשנו ולא יימחק לעולם. נר הזכרון דולק וכל כוסות הדמעות והיגון נשפכות יחד — ביום הזכרון המשותף.

י"ג באלול מציין את ההשמדה המוחלטת של קהילת רטנה בהרי פריכוד. הם נורו בבורות שנכרו ע"י אוקראינים.

על מה חשבו יקירינו בלכתם בדרכם האחרונה? היו שהתפללו ושפכו את ליבם לפני רבון העולמים; היו שביקשו סעד בתפילה, אחרים אמרו קדיש לעילוי נשמתם שלהם. קבוצות-קבוצות צעדו ונעו כצללים. כמתים חיים מהלכים. מהלך של כ-3 ק"מ. מושפלים, משוללי שארית כבודם צעדו אל מול כיתת היורים. הם נעו עירומים, מנושלים, עירומים מגפשי מחלום ורבים אפילו מאמונה. נשים וילדים

הציל חמישה יהודים ושם נפשו בכפו. פולני ואוקראיני ואחרים שהצילו יהודים, גורלם היה דומה לאלה שהחביאו, כאשר גילו אותם. היו גם גרמנים שעזרו ליהודים. עובדה זו תוכלו למצוא בספרי מלחמות הפרטיזנים.

האם הובלנו כצאן לטבח? לאו דווקא! מאות ואלפי שבויים צעירים, רוסים ופולנים הוצאו להורג מבלי שינסו למרוד ואילו אנחנו לחמנו! בשורות הפרטיזנים היו הרבה צעירים יהודים שלחמו שכם אל שכם עם פרטיזנים רוסים ונקמו את דם יקיריהם. היו גם קבוצות פרטיזנים שרובם היו יהודים, ואלה הצילו הרבה יהודים ונקמו בגרמנים, בליטאים ובאוקראינים.

בגטו ורשה התקיים המרד הגדול ביותר עם נשק חם נגד הגרמנים. בארגון היהודי הלוחם (אי"ל) היו מאורגנים כל התנועות הציוניות-החלוציות, כולל אנשי ה"בונד" ואחרים. ומרד זה הציל את כבוד העם היהודי.

מי אשם ברצח יהודי אירופה

בשאלה זו דשו הרבה והדברים יגעים. ולא

50 שנה לשואת יהודי קובל

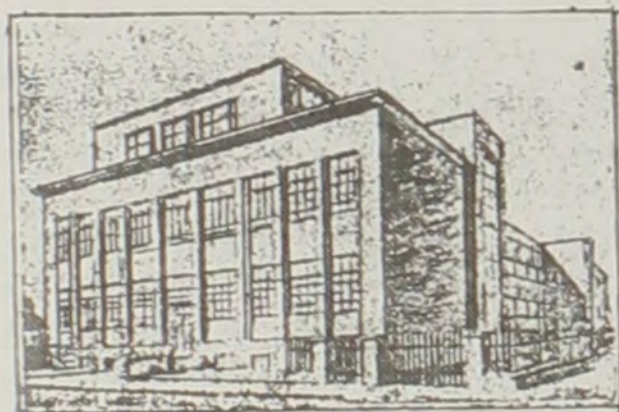
(מתוך דברים בערב אזכרה)

צבי רזניק

מי יתן ראשי מים ועיני מקור
דמעה ואבכה יומם ולילה את
חללי בת עמי (ירמיהו ח', כ"ג).

העיר מצאו בה מקור פרנסה.

נזכר את מעשי הגבורה של יקירנו: המחנך המורה יוסף אברך ז"ל: הרבי מטריסק; צעירי קובל שנלחמו בנאצים, ביניהם יחיאל שינבויס, שנפל בקרב בגיטו וילנא; דבורה בארן, נפלה בקרב בגיטו ורשה; ליובה לדרהנדלר — המקשרת בין פלוגות הפרטיזנים, הוצאה להורג יחד עם עוד שלוש בנות וגופותיהן הושלכו לנהר הטוריה; שיינדל שוארץ, לוחמת אמיצה, שחצתה גבולות, חזרה לקובל ונספתה בבית הכנסת הגדול. ורבים אחרים.

בית הגימנסיה "תרבות" בקובל

הנצחנו את זכרם בנטיעת חורשה בהרי ירושלים; בהוצאה לאור ספר לזכרם; ברכישת חדר ע"ש קהילת קובל בהיכל יהדות ווהלין (בו תמונות המתארות את הוי העיר); בהקמת מצבת זכרון בבית העלמין בחולון, תחתיה הוטמנו מעצמות ואפר הקדושים; בהקמת מצבה בעברית בבוכוב (אוקטובר 1990) ובהתקנת סרט וידאו המתאר את חיי היהודים בעיר ותולדות הקהילה.

במלאות 50 שנה לשואת יהודי קובל נתייחד עם זכרונם, עם המראות והדמויות, כי לא נוכל לשכח את מסכת חייהם שנשרפה עד תום. עיר ואם בישראל היתה קובל היהודית. הומיה ושוקקת חיים. בתי אב מבוססים, משפחות ענפות, סוחרים, בעלי מלאכה, משכילים ופושטי יד. חצר הרבי, תנועת חסידים ומתנגדים, בתי מדרש, שקול תפלה ותורה היה בוקע ועולה מהם.

בית הכנסת הגדול בתפארתו, שבו חרטו יקירנו דברי פרידה ונקמה על הקירות לפני שהובאו לבורות ההשמדה בבוכוב.

העיר התברכה במוסדות חינוך, מוסדות צדקה ועזרה, בית חולים יהודי. רשת בתי ספר פולניים. מוסדות תרבות ומוסדות חינוך יסודיים עבריים. גולת הכותרת היתה הגימנסיה העברית "תרבות". היא שימשה מגדל אור גם לבני עיירות הסביבה, שנהרו ללמוד בה. מורים, בעלי חזון, השכילו לנטוע בנו אהבה למקורות.

מוסדות החינוך היו לא רק תפארתה ותהילתה של העיר קובל, אלא קבעו גם את דמותה הרוחנית. ונציין כאן את תרומתו ויזמתו של המנהל אשר פרנקפורט ז"ל. המוסדות האלה נטעו בלב החניכים אהבה וכמיהה לארץ, שעלו בהמוניהם. ומן הראוי לציין גם את מוסדות הספורט. ומפלגות "הבונד" והקומוניסטים. שהיתה להן השפעה גדולה באגודות המקצועיות וגם השפעה לא מבוטלת על ציבור הפועלים ובעלי המלאכה. העיר הצטיינה בתחנת הרכבת ששימשה צומת מסילות ברזל והרבה מתושבי

וחצי, איימה עלינו בישראל השמדה בגזים. המלחמה נכנסה לתוך בתינו. לחדרים אטומים בהם ישבנו עם ילדינו ונכדינו. חוינו חוייה נפשית קשה, בידענו שאת הנשק הקטלני הזה מייצרים ומספקים לאוייבינו הבנים והנכדים של אותם הסבים והאבות הגרמנים, אשר בגז דומה

חנקו באכזריות, לפני יובל שנים, שלישי מעמנו... השואה לא ניתנת לשיכחה, "נדרתי הנדר לזכור את הכל, לזכור ודבר לא לשכוח" — שר המשורר אברהם שלונסקי, ואכן, הזכירה מקשרת עבר להווה, ודור לדור, ואת הפרט לכלל. וכאן טמון סוד כוחנו הקיומי ושל מהותנו הלאומית.

אננא דאָלגין-טהאלער (ניו-יאָרק)

שטיל פליסט די טוריא

ענטהילונג פונעם אויפגעשטעלטן מאָנומענט דאָרטן. מיר האָבן געטאָפּטשעט אין אַ טיפּער, ליימיקער בלאָטע. די מצבה איז ווירקליך אימפּאָזאַנט, אינגאַנצן באַדעקט מיט בלומען. מיר זאָגן קדיש אויף אַ קול און מיר פרויען, וויינען זיך שטאַרק אויס. מענער באַמיען זיך אַ ביסל איינהאַלטן די טרערן. עטליכע זענען געווען אַ מאָל פאַרטיזאַנען-פייטערס...

אין די גאַסן, האָבן איך, למען האמת, גאָרניט ניט דערקענט. ניט די גאַסן אליין, ניט עפעס אַ בנין. מיר פלעגן דאָך שפּאַצירן דאָ יעדן אָונט, נישטאָ די שיינע קראַמען, די שיינע הייזער מיט די באַלקאָנען, וווּ יידן זענען געזעסן. נישטאָ דער שיינער, עלעגאַנטער רעסטאָראַן "רעסורסא" וווּ שטענדיק האָבן זיך דערטראַגן פון דאָרטן קלאַנגען פון שטילער מוזיק. איצט איז קאָוועל — אַ דאָרף. אפילו אַ גלאַז טיי קאַנסטו דאָ ניט קריגן. קיין סימן פונעם הויז וווּ מיר האָבן געווינט. קיין סימן פון הייזער, פון חברטעס...

כ'בין צוגעפאַרן צום בית-עולם וווּ ס'ליגן מיינע זיידע-באבע ר' ישראל און רחל פריילעכמאַן ז"ל. ביידע האָבן זוכה געווען שטאַרבן מיט אַ נאַטירליכן טויט. אָבער ווער בית-עולם, וווּ בית-עולם! פאַר מיינע אויגן האָט זיך אַנטפלעקט אַ גרויסער שטח באַדעקט מיט גראַז, אויף וועלכן ס'שטייט בלויז איין בניין מיטן אויפשריפט "דאָס קולטורי".

אויפן וועג צוריק האָבן איך געבעטן זיך אָפּשטעלן נעבן בריק וואָס איבערן טייך. די טוריא! איך שטיי אזוי אויפן בריק און קוק אַראָפּ צום וואַסער און כּוּזע זיך אלס מיידעלע פון ערשטן אָדער צווייטן קלאַס. ס'איז סוף ערשטע וועלט-מלחמה. די באַלשעוויקעס ציען זיך צוריק פון קאָוועל. איך גיי מיט מיין ברודער יוליק אַ היים פון דער הרצליה-שולע. מיר דאַרפן דורכגיין דעם בריק, אָבער דער בריק איז פול מיט מיליטער, פערד און וואַגנס און האַרמאַטן. ס'איז אוממעגליך אַריבערגיין אויף יענער זייט

מיט 60 יאָר צוריק האָט אונדזער גאַנצע פאַמיליע פאַרלאָזט קאָוועל. איך האָב דאָרטן מיינע קינדער-און פריע יוגנט-יאָרן פאַרבראַכט. אין מיין זיכרון איז נאָך איינגעקריצט די מאַדערנע שטאָט קאָוועל; די ציוניסטישע יוגנט אַרגאַניזאַציע וווּ איך בין שוין געווען אַ "גאַנצע חברטע" און אפילו אַ טייל פונעם קולטורעלן יידישן לעבן דאָרט. אינעם קן פונעם "השומר הצעיר" האָבן מיר ביי יעדער געלעגנהייט גערעדט וועגן אַ יידישער מדינה. די מערהייט לידער וואָס מיר האָבן געזונגען האָבן דערציילט וועגן יידישע גיבורים אינספירירט דווקא פון זאב זשאבאָטינסקי.

אונדזער יוגנט-חלום איז ענדליך פאַר-ווירקליכט געוואָרן: מיר האָבן זוכה געווען דערלעבן דאָס אויפשטיין פון דער באַנייטער מדינת-ישראל. איצט, אין 1991, ווען כ'שטיי דאָ, נאָגט אין האַרצן אַ וויי, הלמאי זיי האָבן דאָס ניט דערלעבט.

איך שטיי דאָ אין זכות פון פריינד יעקב עלבירט, פרעזידענט פון דער פעדעראַציע פון וואָלינער יידן און דור המשך אין אמעריקע; איך בין אַ חבר'טע, שוין יאָרן לאַנג אין "נעמת"; איך פאַר זייער אָפט באזוכן ישראל וווּ כ'באַמי זיך שטענדיק "אַ קוק טון" אויף דער גאַס אויפן נאָמען פון מיין זעליגן ברודער, דער העברעישער שרייבער יוסף אריכא ז"ל, אָבער וועגן אַ ריזע קיין סאָוועטן-לאַנד, האָבן איך אפילו ניט אָנגעהויבן טראַכטן, כ'האָבן ממש מורא געהאַט זען מיט מיינע אויגן דעם חורבן. האָט מיך מיין פריינד עלבירט באַרוייקט: "אַ באזוך, כאָטש איינמאָל אין לעבן אויף "קבר אבות" איז אַ יידישער חוב..." פשוטע ווערטער האָבן געהאַט אַ באַלדיקע, באַרוייקנדיקע ווירקונג אויף מיר און כ'האָבן זיך אָנגעשלאָסן צו דער גרופע אנגעפירט פון אים...

ס'איז געגאַנגען אַ גאָס-רעגן איידער מיר זענען אָנגעקומען קיין באַכאווע, צו דער

רשמי ביקור בזוועהיל

הרב גדלי' משה גולדמן

דוד פרוש מארגון זוועהיל בישראל ובברכתו של כ"ק האדמו"ר מזוועהיל שליט"א, הממשיך את מורשת אבותיו בעיר הקודש ירושלים, לביקור של שבוע ימים במקומות הקדושים בבריה"מ ובפולין, כאשר המטרה העיקרית היא, כאמור, העיר זוועהיל, לאחר ביקורים קצרים בלבוב, צ'ורטקוב, סדיגורא, אומאן, קיוב, ברדיצ'וב, פולנאה — הגענו לפנות ערב אחד לזוועהיל.

הידיעה הטלפונית המוקדמת על בואנו פשטה בקרב יהודי המקום ובשעה היעודה חילו לנו עשרות מהם במקום מרוכז בכניסה לעיר, שם זכינו לקבלת-פנים מרגשת וחמה, שעוררה רגשות עזים עד לדמעות על גחלת היהדות שלמרות 70 שנות קומוניזם לא כבתה ועל הניצוץ הפועם בלבותיהם בצפייתם להתעוררות חיים יהודיים ללא מורא ופחד מפני הק.ג.ב.

מיום עמדי על דעתי שמעתי בבית הורי וזקני בערגה והערצה על החיים היהודיים מלאי התוכן הרוחני שהתנהלו במיגוון חיי הקהילה בעיר זוועהיל (נובוגראד-זוועלינסק), שם כיהנו זקני דורות רבים כאדמו"רים ורבנים בהשפעה רבה על כל הסביבה והמחוז.

טבעי אפוא, שכנצר למשפחה מפוארת זו וכעוסק להנצחת שם עיר זו וסביבותיה בירושלים ובארץ ישראל, ובמלאות חמשים לשואה — אנצל את עובדת פתיחת שערי בריה"מ כדי לבקר ולעמוד מקרוב על שורש השושלת, לבדוק את הניתן לשיקום בבית העלמין והאתרים היהודיים במידה שנשארו בעיר, ולעודד במידת האפשר את היהודים אשר עדיין נמצאים שם.

יצאנו קבוצה של 14 איש ביוזמתו של הרב

מצבות האדמו"רים רבי יחיאל מיכל ורבי מרדכי זצ"ל, בבית העלמין החדש

און ווען כ'האב זיך אָפּגעטריסלט פון די זכרונות, נאָך אַלץ שטייענדיק אויפן בריק, האָב איך געזען אז עפעס האָב איך יאָ דערקענט: דעם טייך, די טוריא, וואָס פליסט נאָך פונקט אזוי ווי אַ מאָל, שטיל און רוייק, ווי קיינמאָל גאַרנישט. אויך דאָס לעבן דאָ פליסט כלומר'שט רוייק, ווי קיינמאָל גאַרנישט...

בריק. יוליק נעמט מיך אָן ביי דער האַנט: "קום, מיר וועלן אריבערגיין דורכן טייך". ער האָט גוט געקאנט דעם טייך: זומער אויף די לאַדקעס און ווינטער מיט די קאַנקעס. "די וואַסער נעבן בריק איז ניט טיף". איך האָב מורא געהאַט און זיך צעוויינט, אָבער ער האָט מיך ניט אָפּגעלאָזן און מיר זענען טאַקע אריבער אויף יענער זייט טייך.

מהימים ההם באו לידי ביטוי געגועיהם לתקופה, בה עדיין כיהנו האדמו"רים והרבנים במרכז חיי הקהילה והנהגתה. סיפורי המופת קלחו ללא הרף, לצד סיפורי ההליכה לתפילה בבית הכנסת של האדמו"ר או להתייעצות ובקשת ברכה. ידעו להדגיש את מיגוון פעולות הצדקה והחסד לכל דיכפין בהם אופיינו חיי הקהילה ואשר בוצעו מבתי האדמו"רים ומשפחותיהם, אחת מנשי המקום, הגב' בירמן, שהגיעה במיוחד לבקש תפלת מִשְׁכַּבְךָ לרפואת בעלה, ידעה לספר על צוואת אמה המנוחה, שתנהג כבוד לבית שבו התגורר רבי שלומקה, ובעת צרה ובקשת ישועה לשטח את בקשותיה במקום, בו נפקדו ונושעו אחינו ב"י בישועה ורחמים.

מעשרות בתי הכנסת שפעלו בעיר, הוחרם האחרון לפני 13 שנה. מאז מתקיימות התפלות בבית פרטי, אך הקשר והמפגשים אף בין היהודים הצעירים הוא די הדוק ובשיחות שלאחר התפלה סיפרו רובם כי הם נמצאים בהליכי עליה לישראל וחלק ממשפחותיהם כבר מתגורר והתאקלם בארץ, וחלק אף עומד בקשר הדוק עם מרכז חסידות בית זוועהיל בירושלים. עם סיום המפגש המרתק יצאנו בלווי חלק מהמתפללים לתפלה ואזכרה בבית העלמין שעל יד תחנת הרכבת בכניסה לעיר. בית העלמין הישן שעל גדות נהר הסלוץ — שבו היה טמון האדמו"ר הראשון לבית זוועהיל בנו של המגיד הק' מזלאטשוב רבי משה זצ"ל — נחרב כליל ע"י המשטר הקומוניסטי. בית העלמין שבכניסה לעיר נשמר בשלמותו ושומר אוקראיני קבוע אף מתגורר בקביעות עם משפחתו בסמוך לשער הכניסה.

התרגשותנו גברה למראה קבריהם של האדמו"רים רבי יחיאל מיכל ורבי מרדכי מזוועהיל (אביו וזקנו של רבי שלומקה) בשלמותם ומגודרים יפה. קשה לבטא במילים את ההרגשה של נכד שזכה להיות ראשון לפקוד את קברי זקני אבותיו לאחר כ־60 שנה. רגעי התפלות וקריאת השמות של כל אלו שביקשו להזכירם לטובה ולרחמים במקום קדוש זה וההשתחררות הפנימית של הקשר הנפשי עם התקוה והתחנונים שתתקבלנה התפלות לפני

הופתענו לשמוע בשיחת היכרות ראשונית על הקשר ההדוק והידידותי השורר במקום בקרב היהודים, על קיום מנין קבוע לתפלה מדי בוקר בביתה של הגבאית פייגא מרגלית. אשר במסירות מופתית מקדישה אחד משני חדריה לקיום התפלות ומפגש היהודים, בארון מיוחד בביתה נמצאים 2 ספרי תורה, על סדר התפלות מנצח הגבאי מיכל בייצ'מאן, המטפל גם בשרותי הקבורה בעיר בשעת הצורך.

למחרת בבוקר, הופתענו לתפלת שחרית במנין כאשר אחד המתפללים, כבן חמישים, עובר לפני התיבה ותפלתו שגורה בפיו כזקן ורגיל. מר אברהם ברונשטיין קרא בתורה במבטא ותוך הדגשת הטעמים בנוסח ווהלינאי עתיק. מורגש מחסור בסדורי תפלה ותשמישי קדושה וחלק מהמתפללים התפללו ללא תפילין או כשהם עטופים בטליתות ישנות ובלויות.

רגעים מרגשים במיוחד, בהם באו לביטוי האמונה והתקוה היהודית, היו כאשר עם סיום קריאת התורה נתבקשנו, הרב דוד פרוש ואני לערוך תפלות אֶל מלא רחמים ע"י הספר-תורה לכל אחד מיקירי המתפללים שהלכו לעולמם ויבדל"א — תפלות מִשְׁכַּבְךָ ליקיריהם הזקוקים לרפואה. דמעות זלגו מעיניהם בעת קריאת השמות וניכר היה כי כח האמונה המושרש עמוק בלבותיהם הוא שנתן להם הכח והעזו לעמוד במסירות מול הלחצים הרבים של השלטון הקומוניסטי לעקירת כל שורש וזיק יהודי מקרבם.

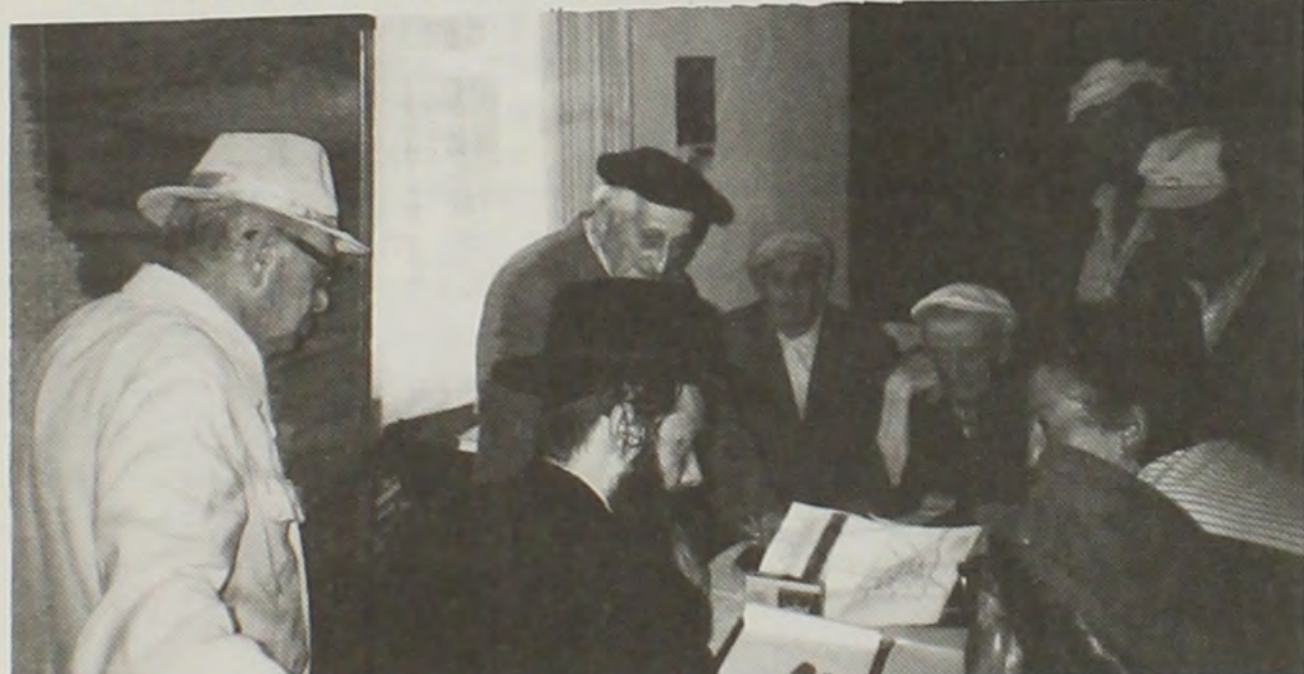
עם סיום התפלה ביקשנו לשמוע מהם מזכרונותיהם על המקום ויושביו, ומאידך גיסא, על צרכיהם ובקשותיהם כדי לסייע להם במדת האפשר. ואכן, הזקנים שבהם עדיין זכרו את זקני האדמו"ר רבי שלמקה זצ"ל שעזב את זוועהיל בעלייתו לארץ ישראל בשנת תרפ"ה — 1925 בלווית נכדו האדמו"ר רבי מרדכי זצ"ל, שהיה אז בן 17 ושימש משנת תש"י (1950) כאדמו"ר בירושלים. חלק גדול יותר זכר גם את האדמו"ר רבי גדלי' משה שעלה ארצה מזוועהיל 11 שנה לאחר אביו רבי שלמה בשנת תרצ"ו (1936) והיה 7 שנים במאסר בסיביר על פעילותו להפצת תורה וחסידות בשמשו כרב המקום. בכל סיפור

טיפוסי בעיירות ישראל. בית המגורים נהרס ועל חלק מהמגרש הוקם בית חדש. בפגישת הפרידה פגשנו בעוד יהודים וגם הם ביקשו לשמוע ולהשמיע; ביקור של יהודים מישראל וצאצאים לבני המקום הוא יום חג עבורם, ביחוד עתה, כאשר מצבם הכלכלי קשה והמחסור בפריטי מזון חיוניים רב. המדפים בחנויות ריקים, והתור הארוך מעייף ומייגע. החלו גם להופיע גילויי אנטישמיות כשאשמת המחסור באוכל מוטלת על היהודים. התענינותם בנעשה בישראל רבה, בפרט כשכמעט לכל אחד מהם כבר יש קרובים ומכרים שעלו ורשימת דרישות השלום שנתבקשו למסור בישראל ארוכה ומגוונת.

אדון כל, היו שוות את כל המאמצים והטרחות שנעשו עד הגיענו למקום ולרגע זה.

בדיקת המצבות העלתה את הצורך בביצוע נקיון סביבתי, חידוש צביעת האותיות והגדר. תושבי המקום שנכחו הביעו את רצונם לעשות זאת (כבר קיבלנו תמונות על ביצוע העבודה). לאחר התפלה ועריכת תפלות האזכרה פנינו לביקור באתר בית העלמין הישן שכאמור נחרב ע"י הקומוניסטים.

נהר הסלון שלמרגלות האתר מרהיב ביופיו. האופק הרחב נשקף במימיו, אך שברי מצבה שביצבצו מתוך העשבים השוטים העיקו על המחשבה שמא חס ושלום אנו דורכים על עצמות

בשיחה מרתקת עם יהודים מה"מניין"

ביקשנו לבקר עוד בעיר קוריץ הסמוכה, לשם גלתה בזמנו ישיבת זוועהיל המפורסמת בראשותו של הגאון רבי יואל שארין, העילוי מפולטבה זצ"ל ולאחריו בראשות חתנו הגאון רבי ברוך מרדכי זצ"ל, אך התברר, לצערנו, כי לא נותרו במקום חיים יהודיים כלשהם; בית העלמין חרב, מלבד מצבה מרכזית שקיימת במקום.

בדרכנו חזרה ביקרנו ברובנה, מלינוב, לודמיר, לוצק, בעלז, פרימישלאן. שבת מרוממת עברה עלינו בלבוב, שם אורגנו חיי קהילה יהודיים פורחים ותוססים בפעליו הברוכים של

צדיקים וקדושים. מקום זה הרי שימש בית העלמין הראשון והעתיק בעיר בו היו טמונים אבותינו במאות שעברו והוא נהרס כליל... קיבלנו על עצמנו לנסות לפעול לשחזור במדת האפשר או לפחות להצבת מצבה מרכזית שתעיד על קיומו בעבר של בית עלמין עתיק חשוב זה.

ביקרנו עוד במקום בית הכנסת ובית מגוריהם של האדמו"רים שכאמור עדיין חן המקום על יושביו, שמזכירים וניגשים הנה בכבוד ובהערצה. בשני המקומות מתגוררים אנשים רוסים. חזיתו של בית הכנסת שלמה כפי שהיתה, לפי עדות התושבים. מזכירה תבנית של ביכנ"ס

יהודה מרין

מסע קצר אל העבר

ב־7.8.91 יצאנו קבוצה קטנה בת 24 נוסעים מיוצאי מנייביץ' וקולקי לוורשה ועוד באותו ערב ביקרנו, כמה חברים, את ההיסטוריון והסופר, הפרטיון הסומא יליד קולקי — דניאל כ"ץ. בזמנו בעל עמדה בכירה בהיררכיה של מנהיגי פולין. עכשיו הוא כותב, שומר על גחלת היידיש. פלא, כיצד איש זקן זה, כמעט ללא עזרה, מצליח להוציא מתחת ידו ספרי מחקר ומיסמכים רבי ערך.

סיירנו, כמובן, גם באתרים יהודיים: במקום האנדרטה של "מורדי הגיטאות" של נתן רפפורט, שרידי חומת הגיטו, ב"אומשלאגפלאץ", משם הובלו יהודי ורשה לטרבלינקה. רבים התאבדו במקום זה. על לוחות שיש בקירות חרוט הסיפור הטראגי של היהודים. מצאנו אותם מזוהמים בצלבי קרב חרוטים.

בית העלמין היהודי בוורשה כמעט לא ניזוק. עוד מוצבות שם מצבות ישנות מפוארות ואין אחת דומה לשניה. הנה המצבה של אידה קמינסקה, "אם התיאטרון היהודי", של י. ל. פרץ, של זמנהוף, גרשון סירוטה ועוד. בצל בנין זכוכית ואלומיניום רב-ממדים ההולך ונבנה, מוסתר כנטע זר המכון ההיסטורי היהודי. מיסמכים מועטים בלבד מספרים על תולדות הקהילה היהודית שם בת 1000 השנים. על מרד גיטו וורשה מספר התעודות מצומצם מאוד.

בהרהורים נוגים המשכנו בדרכנו לאושוויץ, בירקנאו, מיידאנק. באיזה תכנון ויסודיות בוצעה שם השמדת עם, כשרבבות גרמנים ועוזריהם

חמשים שנה הגיתי את הרעיון לעלות לקבר אבות, על זקניהם, בניהם וילדיהם, ביניהם הורי, אחי ואחיותי, קרובי ורעי. הדחף להגשמת שאיפה זו היה מסעו של יו"ר הפדרציה של יוצאי ווהלין בניו-יורק מר יעקב אלכירט, שהוגנבה לאזניו השמועה שעומדים לסלול כביש על פולונקה, מקום קבורתם של 20,000 יהודי לוצק (ואכן, הודות לפעילותו הנמרצת הוקמה בעוד מועד מצבה בטכס רב-רושם בנוכחות יוצאי לוצק מארה"ב ומישראל). בביקורנו עכשיו מצאנו את המצבה מוקפת במפעלים ובתשתית לסלילת מגרשי חניה.

את התאריך לביקורנו במנייביץ' עיירתי, קולקי ועוד, קבענו לג' באלול תשנ"א (13.8.91), יום מלאות 50 שנה להרג הגדול של יהודי העיירה והסביבה ושל אנשי קהילת טרספול (ליד בריסק), שבמנוסתם מפני הגרמנים מצאו מקלט במנייביץ' — אל תוך בורות שנכרו בשדה "קברות הסוסים".

לפני הנסיעה עמדתי בחליפת מכתבים עם ב"כ השלטונות המקומיים וו. א. נקונייצ'ני ועם בן עירנו מר אייזיק וינשטיין (כיום עולה חדש), שקיבל על עצמו לדאוג להקמת המצבה (נסע לשם כך תכופות מזפורוז'יה למנייביץ', לוצק וקולקי).

המצבות, משיש שחור על משטח מוגבה (במנייביץ' היא מוקפת גם בגדר ברזל דקורטיבית) ועליהן חקוק בעברית, שהעברתי כחודשיים לפני נסיעתנו.

חלק ממפעליהם והליכותיהם של האדמורי"ם ומסירות נפשם למען חיי הקהילה סופר בשני כרכי הספר "צדיק יסוד עולם" שיצא לאור בהוצ' "מוסדות זוועהיל".

בימים אלה מוקם בירושלים המרכז החינוכי הגדול של "בית זוועהיל", בו יוקם גלעד להנצחת בני העיר ויקיריה אלה ששמותיהם ידועים לנו, למען תנצב"ה בארץ ציון וירושלים, שעניי כל בית ישראל לדורותיו נשואות אליהן.

ראש קבוצתנו הרב יצחק וואלפין ובהנהגתו היפה של הרב אברהם רוזנטל.

חזרנו עמוסי חוויות ורגשות על קהילה גדולה קדושה וחשובה שהיתה וכמעט איננה עוד, אך שמה הטוב קיים וימשיך להתקיים. במרכז המוסדות לבית זוועהיל שבירושלים, בו מתחנכים מאות תלמידים לשם ולתפארת בנשיאותם ובניהולם של צאצאי השושלת המפוארת. פעולות החינוך והפצת היהדות מהווה עדות ומצבה חיה לעיר חשובה זו. על

עם פרה רתומה למחרשה. פה ושם עדר פרות באחו.

אנו צמודים לשמשות הקרון החולף על פני שדות, יערות, נחלים, הנוף הזכור לנו כה מילדותנו ומשרה עלינו משום כך עצבות.

הרכבת נעצרת בלוצק, עיר המחוז של ווהלין, היעד שלנו. קומץ מיהודי המקום, ביניהם חברי נעורים שלי, אליהו ליברמן שנתקע וחי בלוצק ולבו במזרח, מקבלים את פנינו. בחור צעיר אחד, חביב, מציג את עצמו כבנו של אייזיק ויינשטיין. אביו חלה ולצערנו לא יהיה אתנו בזמן

ו"מדענים" עוסקים ב"עבודת קודש" זו. עוד ביקרנו בקרקוב העתיקה, בה פרחת הקהילה היהודית עוד במאה ה-XIV. בקושי מנינו מנין יהודים וקנים בביהכ"ג שם. הצטרפנו לתפילה. וביקרנו גם בלובלין, לפני העיר היהודית על חכמיה, פרנסיה והמוני "עמך". עכשיו, במקום שהיתה הכניסה לגיטו מתנוססת מצבה מאבן בולת, עליה חרוט סיפורם הטרגי של יהודי לובלין, בפולנית וביידיש. למרגלות המצבה צעירים וצעירות פולנים שיכורים עם בקבוקי שיכר בידיהם... ובמחנה ההשמדה

משלחת יהודי מנייביץ' ליד המצבה על קבר האחים

בקורנו במנייביץ, ולא ע"י המצבה שכה רבות טרח להקימה...

נציגי ה"אינטוריסט" אדיבים ומסייעים לנו להגיע למלון "אוקראינה". חזיתו החיצונית של המלון נאה למדי וכן הלובי, המקושט בפסלים, תבליטים, ויטרזים ותמונות, אך בחדרים שוררת עזובה רבה.

למחרת, ג' באלול, ה-13 באוגוסט, אנו אמורים לצאת באוטובוס של "אינטוריסט" לקולק משם למנייביץ.

מצטרפים לקבוצתנו עוד 6 אנשי קולק

מיידנק "השוכן כבוד" בירכתי העיר, ערימה של אפר הגופות ושרידי עצמות שרופות מבצבצות ה"מכוסה" בכיפת בטון קעורה.

אנחנו ממתינים בתחנת הרכבת בחלם לרכבת שתובילנו ללוצק. התחנה מלאה וגדושה ספקולנטים, פולנים, רוסים ואוקראינים שיכורים בצפיה לרכבת. למזלנו אנו ממתינים לרכבת (לילה שלם!) בתוך האוטובוס של "אורביס".

נוף מוכר חולף לנגד עינינו מבעד לחלונות הרכבת, ביצות, עצי ליבנה, אורן וערבה. בתים כפריים עם גגות קש, איכר החורש את אדמתו

"קברות הסוסים" שהפכו להיות קברי יקירינו... הרחבה, מסביב למצבה לזכר יהודי העיירה, מוקפת גדר דקורטיבית מברזל. שביל מרוצף מוביל למצבה, עשויה גרניט שחור. חרוט עליה באוקראינית ובעברית: "פ"נ יותר משלשת אלפים יהודי מנייביץ' והסביבה שנרצחו ע"י הגרמנים ועוזריהם הי"ד (ג') באלול תש"א 26.8.41; כ"ג באלול תש"ב 5.9.42).

אנו, שרידי הק"ק הצעירה והתוססת פעם, מנייביץ', ניצבים דום ליד המצבה, כשנציגי הרשות עם יו"ר המועצה האזורית נשאים מחוץ לגדר.

אנו מניפים דגל לאומי, כחול-לבן ואני עטוף בטלית עורך תפילת אשכבה נרגשת ואומרים קדיש בצוותא... ומסיימים בשירת התקווה המהדהדת עד לעצי האורן שהזדקנו ב־50 שנה והיו עדים לרצח-עם על זקניו ועולליו. חלק משכנינו המתחסדים שמעו בוודאי את הזעקות והתפילות של המובלים לטבח...

הכתבת המקומית מבקשת לדעת, משמעות התפילה שערכנו. אני אומר לה שהדם השפוך זועק לנקמה, אך התפילה מייחלת לשלום בעולם ולידדות בין כל העמים, כמו שכתוב בספר ישעיהו: "וגר זאב עם כבש וכו'".

אנו מתקרבים לבתינו שעדיין עומדים על תילם. כאן ביתנו, בית אברהם משה קנוניץ, בית אחותי בלה ובעלה בנימין אייזנברג, ביתם של בערל ברוינשטיין, של יוסף ליברמן של סבתי מנוחה, של פייבל קרוק ועוד...

ברחוב של ביהכ"נ. האחיות אסתר ואידה לבית צוויבל בקושי מכירות את ביתם, את בית סבן משה רוזנפלד. איטקה פוכטיק מחפשת את ביתה של דודתה ודודתי חנקע מרין, שגבל עם ביהכ"נ. הבית וביהכ"נ נעלמו... במקומם הוקמו בתים חדשים.

בקושי מרשים לי להכנס לביתי, ליובה רעייתי ובתי מינה מתרגשות יחד אתי. דוד קנוניץ ואחותו סוניה נכנסים בכוח לביתם העומד סמוך לביתנו. אנו יוצאים שחוחים עם דמעות בעיניים. המפגשים עם המקומיים ה"זוכרים עדיין" היו קצרים. רק מעטים מהם נשארו. רובם ברחו יחד עם הגרמנים או הוגלו לסיביר.

ורו'ישץ' שהגיעו יומיים לפנינו: ושוב אנו חולפים על פני יערות, שדות, הנהר סטיר וכפרים עם בתי עץ ולבנים, עם גגות רעפים ופח. אין זכר לגגות הקש של אז. בשדות הבשילה הקמה והקציר בקומביינים וידנית — במלוא החנופה. במבואות קולק אנו עוצרים ע"י אנדרטה רבת-רושם המתנשאת על גבעה לזכר הלוחמים האוקראינים שלחמו בנאצים לשחרור ווהלין. כאן פוגשים אותנו ראש המועצה האזורית ה' ניציפורוק וסגנו ונציגי הרדיו והטלוויזיה המקומית (קולק שייכת לאיזור מנייביץ').

אנו מחליפים דברי ברכה ונימוסין וממשיכים לקולק. שם מחכים לנו נציגי הרשות המקומית. תושבי המקום, מקבלים את פנינו בלחם ובמלח ובדברי ברכה. אנשינו מקולק מתרגשים. פוגשים מכרים ותיקים...

ממשיכים אל המצבה ביער, המקומיים המתלווים נשארים קצת מאחור ואנחנו עולים בשביל המוביל למצבה המוגבהת, עליה חרוט באוקראינית, "כאן במקום זה הומתו כ־4000 אזרחים סובייטים מקולק והסביבה ע"י הפשיסטים הגרמנים ועוזריהם"... זקן המשלחת, יליד קולק, הפרטיון שמעון ז. חייצ'וק, אומר אב הרחמים וכולנו אחריו אומרים קדיש.

ה"קולקאים" נשארים במקום ואנחנו 14 ה"מנייביצאים" ממשיכים עוד כ־20 ק"מ, למנייביץ'. ושוב הנוף המוכר, עצי האורן והליבנה, האשוח והליפה. פה ושם עץ ערבה כפוף-ענפיו עד לאדמה.

מנייביץ' העיירה היתה לעיר. בנייני לבנים ובטון, שדרות עצים לצדי כבישים סלולים, רמזורים... לא מאמינים למראה עינינו: אך בלב פנימה אנו נוצרים את הזכרון של מנייביץ' כפי שעובנוה...

ממשיכים אל הבורות, אל תוכם נורו לפני 50 שנה בדיוק, ב־ג' באלול תש"א, 356 מיהודי מנייביץ' גברים וילדים, קשישים וזקנים, וכאן, באותו מקום שנה אחת ו־20 יום, מאוחר יותר (כ"ג באלול תש"ב), הומתו כל יהודי מנייביץ' והסביבה, יחד כ־3000 יהודים.

לא הרחק מכאן בדרך סלולה אנו מגיעים אל בית-העלמין הפרבוסלבי, המטופח, הגובל עם

הפרטיזן יוסף גלז

גד רוזנבלט

האגדה על נוער יהודי שלחם בשורות הפרטיזנים וגרם הרבה אבידות לצבא הנאצי לאו אגדה היא. זו היתה מציאות והפרטיזן הצעיר יוסף גלז היה בין אלה שסימלו והמחישו זאת. החיסול הראשוני בזופיפקה מצא אותו בגיל קרוב ל-18 והוא כבר בוגר ברוחו ובאישיותו. למרות כל הסודיות והחשאיות שנקטנו בעת התארגנות קבוצת הפרטיזנים הזופיפקית, באמצעות קשר של חמישיות בלבד, הבחין יוסף שמהו מתבשל, שהנה מתחילה להתארגן איזו קבוצה; שמחפשים נשק, כדורים ורימונים — והוא התייצב לפני ועדת הקבוצה

המחנה, שרופאים יהודים ואחיות יהודיות מהמחנה עבדו קשה ובמסירות בהצלחת נפשות. הבונקרים של המפקד ברינסקי ואחרים פוזרים בתוך היער.

האחיות אסתר ואידה צוובל ואידה פוכטיק, חיו כאן כשנתיים — והן מתרגשות למראה מקומות מגוריהן; בתי מינה ובתה של אידה לזר, רונה, צבריות, משתאות למראה מחנה הפרטיזנים והמשפחות ותוהות הכיצד יכלו לעמוד בתנאים קשים אלה...

זאב לניץ מהיחידה הלוחמת של קרוק, אז כבן 15 מספר בקול חנוק בקצרה, כשכולו נרגש, על הימים ההם.

אנו עוזבים את היער עם הבונקרים, גאים על הבחורים הגבורים, ועל הילדים, הילדות, האמהות והזקנים ששמרו על ה"גחלת המשפחתית" בעמקי היער...

הביתה! לי מחכות שם שתי משימות חשובות שכבר התחלתי בהן יחד עם עוד כמה חברים: הקמת מצבה לזכר הקדושים והלוחמים ממנייביץ' והסביבה, שחנוכתה ביום השואה והגבורה בשדרת האנדרטות בבית העלמין בחולון ואנדרטה להנצחת הפרטיזנים והלוחמים היהודים בוהלין ליד היכל יהדות ווהלין בגבעתיים — בהרגשה שזוהי ההנצחה לזכרם.

בדברים בקבלת הפנים שנערכה לנו בבנייני המועצה ניתן ביטוי לכל מה שעבר על יהודי מנייביץ' והסביבה. היו"ר ניציפיריק, בדבריו המעטים, הדגיש ששואה זו "היתה הרי פרי תכנון שטני של הפאשיסטים ולצערי נמצאו עוזרים מבני המקום שעזרו לבצעה"... והוא מקווה שדבר זה לעולם לא יחזור עוד וכי בני מנייביץ' מוזמנים לבקר בעירם ותמיד ישמחו לארחם...

לבקשתנו הוסענו ליערות קוכוב, שם התמקמו 2 יחידות פרטיזנים ("קרוק" ו"מקס") שרובם ככולם היו מיהודי מנייביץ', לישניפקה, פובורסק וקאמין-קאשירסק. שם גם הוקמו 2 מחנות משפחה יהודיים שהתקיימו עד לשחרור ב-1944. לוחמים אלה רשמו דף מפואר במלחמתם בגרמנים ועוזריהם האוקראינים. גם "המשפחות", זקנים נשים ונערים, תרמו בעבודתם החרוצה והיוו עורף חם ללוחמים.

אנו מגיעים דרך הורודוק העתיקה, שם התקיים ישוב יהודי מאות בשנים, בכביש לוצק — פינסק ומכאן בדרך-לא-דרך של עפר ובץ למחנה הפרטיזנים.

מוצבת כאן אנדרטה "לתהילת הלוחמים הפרטיזנים שהקריבו את חייהם למען המולדת והמפלגה"... אף מלה על הפרטיזנים היהודים הרבים שלחמו ונפלו.

הבונקרים מסביב, מוסווים היטב, כאן מרפאת

לאספקה עצמית, בפעולות ליליות של חבלה ושריפה מוקדים כלכליים של הגרמנים, או בחיסול משתפי פעולה תוך החרמת דברי אוכל וכו'. זכורני שבימים מסויימים בנובמבר 1942 נשארנו בלי אספקה; לא יכולנו לצאת לפעולות כי שוטרים ושוצמאנים שוטטו ביערות וחפשו אותנו. רעבנו, והנה באחד הלילות, עם עלות השחר, מעירני אחד השומרים ומצביע על נקודה רחוקה: צלליות של איש ופרה, הדמויות מתקרבות ומי המוביל את הפרה אם לא יוסף גלוז? מאחר ואנו סובלים מרעב ואין אפשרות לבצע פעולות בכפרים, החליט על דעת עצמו, להוציא פרה מאחת הרפתות; בשר טרי וטעים בשביל כל הקבוצה. יוסף שחט את הפרה, פירק את הבשר והכין דוד מלא בשר ומרק שריחם המגרה נישא, דומה, בכל היער.

במחצית אוקטובר 1942 חזר יוסף גלוז מסיוור, ביער ובשדות ובפיו סיפור: הוא חזר מיער קורושצ'ה, מביקור אצל יהודים המסתתרים שם, ובעוברו את הדרך לסילנה, הבחין בדמויות חבויות בין השיחים, "חשבתי שגם אלה יהודים ונגשתי אליהם, לפתע נמצאתי מול חמישה לועי תת-מקלעים, שכיוונו אלי ארבעה גברים ואשה אחת. נדהמתי ולא יכולתי לפצות פה. אחד הגברים שאלני ברוסית מי אני? לשמחתי הרבה הבחנתי על כובעיהם בסמל הכוכב האדום, והבנתי שלפני פרטיזנים סובייטים. הם הוסיפו לחקרני, ומניין לי רובה ולמה אני משוטט לבדי ביער, השבתי להם שאני פרטיזן יהודי והנני חוזר מפעולה. והם שאלו מאיזו פלוגה וכו'. עניתי כי אם ירשו לי מפקדי אחזור ואביא להם תשובות מפורטות, והרי הם עתה במרחק של קילומטר מכאן".

חקרנו את גלוז לפרטי התלבושת, הנשק, המבטא וכו'. חששנו שמא אין זו אלא מלכודת של אנשי וולאס'וב או של קוזקים הפועלים בשרות הגרמנים, פלוגות קוזאקים כאלו חנו אז במקומות רבים של מרכזי השמירה על היערות. גלוז השיב שכל הגברים שראה מטפחים זקנים, נעליהם מלוכלכות בבזבז ובגדיהם מרופטים ומקומטים. אצל הבחורה ראה כעין מזוודה על השכם מהודקת על ידי חגורות ואנטנה מזדקרת

והודיע כי ידוע לו מה קורה וכי לו הרבה קשרים בסביבה בין הכפריים, וכי שבילי היער נהירים לו כשבילי זופיפקה. ובנוסף לכך יש לו קשרים טובים עם הבורסקאים בעיירה, שבשלב כלשהו יוכלו להיות לנו לעזר. גישתו ההחלטית של בחור זה לעניין נראתה לי והמלצתי לפני חברי ווטצ'ין, חבר ועדת הארגון הפרטיזני, לקבלו לקבוצה.

יוסף היה בין לילה לאיש אחר. אפשר היה להבחין ברוח הקרב המפעמת בקרבו ובשאיפתו — קדימה! כמו צופה רק לשיפור המצב ולסיכויים טובים לעתיד.

עם יציאתו ליערות צ'אמאן הצטרף אלינו יוסף ומיד קבל את התפקיד של "קשר"; לחדור כל יום לגטו ולראות ולדווח על הנעשה. באותם ימים השתוללו בגטו ה"שוצמאנים" ורדפו עד חורמה את היהודים ששרדו מהטבח הראשון. לצערנו היו יהודים, בעיקר בין הבורסקאים, שנתנו אמון בהבטחות הגרמנים ולא עזבו את העיירה. לא אחת הודענו להם, דרך חברנו הרשל ניידן, שמוטב לעזוב את העיירה, כי הנאצים זוממים להשמידם בהזדמנות הראשונה. הודעות כאלה העברנו גם דרך יוסף גלוז לידי יוסף ווייסמן, אחד האישים המכובדים שעדיין נשארו בעיירה. אחרי הרבה ימי המתנה ושיקול-דעת החלטנו להתקיף את הגרמנים והשוצמאנים שבזופיפקה. באותו זמן כבר היה לנו שמונה רובים ושנים עשר רימונים ולכל רובה 100 — 50 כדורים. ידענו באילו בתים משתכנים הגרמנים והשוצמאנים ולפי התכנית היה על אחד מאתנו להתקרב אל בית מסויים ולזרוק לתוכו רימון ולפתוח באש על אלה שינסו להימלט דרך החלונות או דרך הדלת, ואז היתה הקבוצה שניה שלנו אמורה להצית את העיירה בעשרה מקומות שונים.

בתאריך שנקבע לפעולה התקרבנו לעיירה וחכינו להרשל ניידן ונדהמנו כשהרשל הופיע עם עוד יהודי ובבכיות ותחנונים מסרו לנו על בקשתם של היהודים לבל נעשה דבר, הם החליטו להישאר בעיירה ויהי מה.

חלק של האספקה לפלוגה הפרטיזנית היה יוסף גלוז מביא מהגטו, עם החיסול השני של העיירה, ביום הכיפורים תש"ב, עברנו

שהכיר לפני שנה ביערות "קורושצ'י-סילנה" למשמע צעקותיו וקריאותיו ניגש אליושה אליו והסתכל בו בהשתוממות, איך הוא קשור בתיל לעץ תשוש וחיוור, לאחר יממה שלמה של רעב וסבל.

אליושה רץ מיד למטה וסיפר להם על המקרה, ביוזמתו התקשר עם המטה הפרטיזני "באדמה" הגדולה וקיבל תשובה שיש להתייחס בכבוד ובהערכה לכל אלה שחוזרים מהקרפטים וכי הם לא עריקים, הם פרטיזנים שחוזרים מחזית מסוכנת וחייבים להושיט להם כל עזרה.

שלושת הפרטיזנים המשיכו להתקדם צפונה והגיעו לאיזור רכפולובקה ונתקלו באוטריאד פרטיזנים של "פטיה". אוטריאד זה מנה כ- 500 איש, שם פגש גם את שני הפרטיזנים האוקראינים, שהיו בזמנו ביערות צאמאן יחד אתנו, את אלכסנדר פיליוק ואת אגפון מלניצ'וק. באחד הימים התחילו לארגן יחידה מיוחדת שהיתה צריכה לפעול מעבר לנהר בוג, בפולין, בעיקר במודיעין ובחבלה, בין היתר היה עליהם להתקין קשר עם ארגון המחתרות של הפולנים, אנשי A.L. ואנשי A.K. יחידה זו היתה אמורה למנות כ' 200 איש, יוסף גלזו עם אלכסנדר פיליוק ואגפון מלניצ'וק התנדבו אליה. בסתיו 1943 זוהי היחידה מערבה, צלחה באחד הלילות את נהר הבוג והתחילה לפעול.

יחידה זו פעלה עד אמצע הקיץ של 1944. חלק מאנשי היחידה נשלחו לתפקידי בטחון מיוחדים ואילו רוב האנשים כונו ללשכות הגיוס של הצבא.

יום אחד, בעוברו בתחנת קיברצה שעל יד לוצק, נתקל באחד הקצינים והמפקדים שלו מהמסע לפולין. הקצין סיפר לגלזו כי מתארגנת יחידת פרטיזנים מיוחדת שתועבר לצ'כוסלובקיה לפעול בארגון מחתרות בחבלה ובעיקר במודיעין, גלזו הסכים בו במקום להצטרף ליחידה זו וביחד עם הקצין הגיעו לברסט-ליטובסק, שנקבעה לבסיס יציאה של היחידה. לאחר מספר שבועות בוטלה התכנית ויוסף התגייס לצבא האדום, למד בבית ספר של

מתוכה.

החלטנו שלמרות הסיכון, עלינו לקיים פגישה אתם והטלנו על יוסף גלזו לחזור לקבוצת האנשים ולהודיע להם כי אנו מסכימים להיפגש איתם בתנאי שרק שני אנשים מכל צד יצאו לפגישה.

פטי ואני יצאנו בשעה היעודה למקום המפגש, אנשינו שכבו בעמדותיהם מוסווים כהלכה, יוסף רץ לקראתנו ומוסר שהקבוצה הסכימה לתנאי הפגישה. נוכחנו לדעת כי אלה הם צנחנים סובייטיים. השכם בבוקר יום המחרת הפעילו הצנחנים, לפי בקשתנו, את האלחוט ודווחו למטה הכללי של הפרטיזנים האוקראינים על פלוגתנו, רבה היתה שמחתנו כשקבלנו תשובת המטה שהשידור נקלט כראוי ועלינו לחכות להוראות.

עם הצטרפותה של הקבוצה הפרטיזנית הזופיפקאית לחטיבת קובפק צורף יוסף לאחת הפלוגות והמשיך את דרכו הקרבית ועד הרי הקרפטים הגיע. עם פיצול חטיבת הפרטיזנים של קובפק יצאו יוסף ביחד עם עוד 8 פרטיזנים מהכיתור של הרי הקרפטים, באיזור דליאטין. בדרך נתקלו במארב גרמני וחמישה מהם נפלו, בין השלושה שניצלו מהמארב היה יוסף גלזו, הם לקחו כיוון צפונה לאיזור פודוליה, כאשר נקודת המפגש היתה צריכה להיות יערות צאמאן, ערש הפרטיזנים שלנו ומקום פעולתנו לפני שעזבנו לשם את האיזור.

בהגיעם לאיזור יערות צאמאן נתקלו באחד הלילות בשיירת עגלות, שכפי שהתברר לאחר מכן היו אלה אנשי מדבירוב. יחידה פרטיזנית שפעלה באיזור זה ובסביבת העיר רובנה, בעיקר בחבלה ובמודיעין. מפקדי מדבירוב הניחו כי 3 הפרטיזנים שמצהירים שהם אנשי חטיבת קובפק הם עריקים, כי לא תתכן אפשרות של פיזור החטיבה ואפילו בתנאי קרב גרועים. מיד פורק הנשק מהם ונקשרו כל אחד לעץ, עד לפסק דינו של המטה.

"כאשר עמדתי כך מתחת לעץ וחשבתי על גורלי" סיפר יוסף "הבחנתי בדמות שעוברת לא רחוק ממני. הכרתי שזה אליושה, מפקד הצנחנים

בעיר ההרגה

(לודמיר)

יומיים-שלושה בכפר וחזרתי העירה ששם עוד נשארו כמה בעלי-מקצוע ואחי. ניסיתי לחדור אל הגיטו אך לא הצלחתי. הפצעים הציקו לי. נכנסתי לאשה פולניה אחת שמסרנו לה את ביתנו לפני שהוכנסנו לגיטו. היא לא הכירה אותי. כל כך השתניתי. וכשהכירה אותי לבסוף התעלפה מפחד. היא ידעה שהובלתי אל הבור וחשבה אותי לבר-מינן שחזר מעולם האמת. כאשר נרגעה החלה לטפל בי ואני ביקשתיה להודיע עלי לאחי בגיטו. אך אחי והיהודים שם לא רצו להאמין, עד שמסרה להם סימנים. לבסוף הגיעו אחי ועוד צעיר יהודי והצליחו להכניסני לגיטו. הסתירו אותי מעיני הגרמנים, אך הייתי פצועה וזקוקה לריפוי. שילמנו סכומים גדולים בזהב שנשאר לנו מהבית. כפעם בפעם הוציאו עוד יהודים להורג, ביחוד את מחוסרי כרטיסי-עבודה. הצלחתי להתחמק מהמרצחים כמעט שנה, עד לחיסולו של הגיטו, ב-1943, כשהגרמנים התנפלו עלינו בפתאום. לא הספקתי אפילו לראות את אחי. פרצתי עם משפחה אחת לתוך מקלט. שמענו את צעקותיהם של אנשים שנסחבו בכוח. כאשר לא יכולנו להתקיים יותר במחבוא החלטנו לצאת ולנסות לברוח לכפר כלשהו. ירו עלינו ואחדים מאתנו נפלו. אני ועוד זוג אחד הצלחנו לברוח. הצלחנו להגיע למקום שידענו כי שם מתחבאים יהודים. פחדתי להישאר שם ועזבתי כעבור כמה ימים. מיד לאחר שעזבתי הם נתגלו והוצאו להורג. זה נודע לי אחרי זמן מה.

אחרי נדודים רבים וסבל שאין לתארם, חזרתי העירה, לביתו של אוקראיני אחד שמסרנו לו את חפצי ביתנו. חשבתי למצוא שם גם את אחי, אך סופר לי שהוא איננו עוד. אז הייתי מוכנה ללכת לאן שרגלי תשאנה אותי. ושוב לא פחדתי מהמוות, לאחר שנשארתי אחת ויחידה מכל המשפחה, אך הגורל רצה אחרת. בעלת הבית הצליחה להחביאני בלי שהשכנים ירגישו. בי. היא הצליחה להחביא עוד כמה יהודים, ביניהם את משפחת שויב. וכך עד שבא הגואל — הצבא האדום.

צפורה וינשטוק-זוהר

היינו משפחה בת 6 נפשות. לאבא, יוסף, היתה חנות-מכולת בסיטונות ברחוב קובל (קאוולער גאס). הגרמנים, מיד עם כניסתם, שדדו את כל רכושנו. חלק ממנו חילקנו בעוד מועד בין הגויים, בתקווה לקבל מהם פעם משהו בחזרה. אך מהר מאוד הועברנו, כל יהודי לודמיר, אל הגיטו. בין המוצאים לגרדום היו גם הורי ואחי הבכור אפרים. הייתי אז בת 13. נשארו שלושה. אלה שנשארו בחיים המשיכו בעבודות שונות. ידענו מה צפוי לנו.

הגרמנים והאוקראינים הקיפו את הגיטו. שלושתנו הצלחנו להתחמק והתחבאנו בתוך מערה, יחד עם עוד יהודים, אך מצאו אותנו והובלנו לבית הסוהר. שם בחרו במעטים לעבודות מקצועיות, ביניהם גם את אחי הצעיר. אותנו הובילו במשאית לפיאטידין. לא נתנו לנו להרים ראש, לעינינו נגלה שם הבור שכבר נכרה בשבילנו. הכריחו אותנו להתפשט וירו בנו, בנשק אוטומטי, אל תוך הבור. אחד על השני. אני ואחותי התנחמנו בכך, שאחינו נשאר בחיים. לא יכולתי להסתכל במתרחש ועצמתי את עיני. חיכיתי לתורי להיירות. הייתי כנראה בין האחרונים. לבסוף ירו בי. נפלתי אל תוך הבור. והבור היה מלא מתים. שכבתי פצועה בשלושה מקומות בגופי בשורה העליונה, חשבו אותי למתה, כי באמת התעלפתי.

בלילה התעוררתי. מישהו דיבר אלי מתוך הבור. היתה זו אשה שמיד השתקתה. בבוקר הגיעו פולנים לכסות את הבור. הרמתי את ראשי והם נפחדו והאיצו בי לברוח מהר. הייתי עירומה ופצועה והם צעקו עלי "מהר לברוח!" וחלתי מתוך הבור וברחתי לשדה, נשכבתי שם בתוך ערימת קש. כפריים שבאו לקחת את הקש נתנו לי בגד ולחם וציוו עלי להסתלק מהר. הסתובבתי

חיל השריון בקצ'לסק ושרת בצבא האדום במשך שבעה חדשים, עד סוף המלחמה.

יוסף גלוז היה, לוחם אמיץ, מסור וצמוד למטרה, חרף את נפשו בקרב במצבים מסוכנים ביותר וזכה באותות הצטיינות ובעיטורים. נשוי + שני ילדים, חיים בישראל.

אַסטראַה, מיין געבוירנשטאָט

חיים חרבש

(פראגמענט)

אייביק וועל איך דיר געדענקען, אַסטראַה מיין געבוירנשטאָט, / געדענקען אין
דיין בליען און אין דיין יידיש-מוראדיקן אומקום. / אַסטראַה, וווּ כ'האַב דעם
ערשטן שטיין פון אַ שייגצל אין קאַפּ באַקומען. / וווּ כ'האַב מיין יוגנטרוים וועגן
פאַלק-און-לאַנד געוועבט. / אין דיינע טייכן צוויי, וואָס האָבן דיר אַרומגענומען /
ווי זיי וואָלטן וועלן אונדז באַשיצן. העט-ווייט אַוועקשווימען / אינעם לאַנד פון
אבות, פון נביאים און מלכים, / איז געווען דער חלום. /

קינדערלעך — האָבן בלומען מיר געריסן און מעשה'לעך פון חומש / זיך
דערציילט... / און ווען מיר זענען יוגנט אויסגעוואָקסן / און אין דער פאַרטיזאַנקע
אונדזער פלאַץ געפונען, / האָ, ווי העלדיש האָבן מיר, דיר אַסטראַה יידישע,
פאַרטיידיקט... / אַסטראַה פון מהרש"א און פון גדולי התורה / און להבדיל
פון כמיעלניצקיס און פעטליורעס און אוקריינער באנדעס, / וועלכע האָבן דיר
געשאַכטן און געשאַכטן... /

און ווען אין לעצטן טויטנמאַרש האָבן דייטשן און אוקריינער / צו די גריבער דיר
געפירט, און דער אַרום דער גאַנצער / האָט דעם שדים טאַנץ געטאַנצט מיט אַ
פלעסקעריי... /

פאַרשאַלטן זאָלן ווערן, אַסטראַה, דיינע גרעניצן אויף אייביק! / איך האָס און
שעלט דיר אַסטראַה — דאָך ביסטו מיר איינגעבאַקן אינעם הארצן... / אייביק
וועל איך דיר געדענקען, / אַסטראַה, מיין געבוירנשטאָט!

שירים על אדמת נכר / רות בריק-לוסטיג

יַעַר, שְׁדוֹת

כָּל כֶּךָ יָרֵק

שְׂכּוֹאֵב.

נוֹגַעַת בְּיָרֵק

נוֹגַעַת בְּשַׁחֲוֹר

צוֹלֵף בִּי הַשּׁוֹט

שְׂמָא זֶה הַפָּרְגוֹל

שְׁדוֹת חֲמִנְיּוֹת

צוֹהֲבִים קִיּוּמִי.

הָיִיתִי שָׁם בְּדַמּוּתָהּ

וְעַכְשָׁיו נֹסַעַת לְשָׁם

בְּדַמּוּתִי

מַעְגָּל נוֹשֵׁק מַעְגָּל

חַיִּים נוֹשְׁקִים מָוֶת

וְנִשְׁמַת אַחֲוִיתִי.

וויקטאָר ראַבוי

אויף מיין מאַמעס קבר

איך האָב מיין מאַמעס קבר איינעם שלאָף געזען
ערגעץ-ווי, וואָס קיינער גייט דאָרט ניט פאַרביי.
האָב איך ביים קבר קדיש וויינענדיק געזאָגט
ווי אַ זון וואָס דער מאַמען זיינער איז געווען געטריי.
האָבן אים אויסגעהערט און "אמן"
אָפּגעענטפּערט שרייענדיק
עטליכע מנינים שטיינער
וואָס זענען דאָרט געווען דערביי.

מיין שטעטעלע בערעזנע

דעם ליכטיקן אנדענק פון מאַניע ראַבוי
ז"ל, דער ערשטער קרבן אין שטאָט.

די טריבע וויעס פון מיינע עלטער-זיידעס,
סאָסנעס, קושציעס און שאַקלענדיקע זיך בעריאָזעס
זענען די איינציקע, די רעדעוודיקע עדות,
איבער דער גרויזאַמער, מוראדיקער שחיטה.
דער סלוטש, דער לוייה און די פליענדיקע פייגל
און די שוואַרצע, שרייענדיקע קראַנץ
האָבן זיך צעגאָסן מיט אַ ביטערן רחמנות
אויפן גורל פון אַ גאַנצער שטאָט.
זיידענע-ביז-גאָר אזעלכע מענטשן
רבנים און דיינים און למדנים
און סוחרים פונעם מאַרק-פלאַץ
און יידן, האַרעפאַשנע מענטשן,
אז גאָט אליין נאָר זאָל זיי אַלעמען
דאָרט בענטשן.

Studio City, Ca. 1 Sept. '91

נוֹגַעַת בְּחַיִּים

נוֹגַעַת בְּמֵתִים

נוֹסַעַת בְּמַחֲזוֹת חַיִּים

נִשְׁמָה נִעְתָּקָה

עוֹזֶבֶת הַגּוֹף.

אֲנָשִׁים נְטוּעִים בְּמַחֲזוֹת יְלָדוּתָם

יְלָדוּתִי נְטוּעָה בְּמַחֲזוֹת אַחֲרִים

הָיִיתִי בָהֶם בְּזֶמֶן מִן הַזְּמַנִּים

נוֹלָדְתִּי וּמָתִי בְּאֵן

וּבְמִקּוֹמוֹת אַחֲרִים

מִתְחַבֶּרֶת

לְנִשְׁמוֹת

אֲחֵי הַמִּיִּסְרוֹת

לוצק-קולקי, אוגוסט 1991

מפעל המילגות לעולים חדשים

ובתרגום לכסף, רבע זה נותן לנו 600 — 700 דולר לשנה לכל היותר.

ברור, כי סכום כזה אינו מאפשר לספק את הביקוש למילגות, המגיע לכשמונים בקשות בכל פעם.

לשמחתי מצאתי אוזן קשבת אצל חברי נשיא הפדרציה ובו במקום הבטיח לי, כי בישיבה הראשונה של הפדרציה בניו-יורק יציע לחברים להשתתף במפעל המילגות שלנו בסכום של 2,000 דולר לפחות, וזאת מדי פעם שאנו נחליט לחלק מילגות.

ואמנם, ההבטחה קוימה. הצעתו להעביר אלינו סך של 2,000 דולר לחלוקת המילגות אושרה על ידי חברי הפדרציה ומאז אנו מקבלים, בברכה, את תרומתם של חברינו בניו-יורק בסך

באיגוד:

לפני כ-6 שנים, באחד הכנסים עם חברינו הוהלינאים מניו-יורק המתקיימים כל שנתיים בהיכל יהדות ווהלין — היתה לי שיחה עם חברי וידידי הטוב ג'ק אלבירט, נשיא הפדרציה בניו-יורק. בשיחה זו העליתי בפניו את מישאלתנו ליצור קרן מילגות נוספת, כדי לאפשר לנו חלוקת מילגות בכמות הרבה יותר גדולה מזו שאנו מסוגלים לחלק מ-"קרן צ'קוור".

כידוע, "קרן צ'קוור" נוסדה לפני שנים מתרומתם של ליאו וטניה צ'קוור ז"ל והיא הועברה אלינו באמצעות הפדרציה של יהודי ווהלין בניו-יורק. לפי תקנון הקרן אנו רשאים להשתמש לצורך חלוקת המילגות רק מכספי הריבית הנצברת מקרן זו. בגלל צירוף אומלל של נסיבות, מקבל האיגוד רק רבע מסכום הריבית

פארשלייערטע נאַראַנים

דער בלויער פאַרהאַנג האָט געצוימט אונדז פון די שווערע נאַכט קאַשמאַרן
האַבן מיר זיך פאַרמאַכט און אַינגעהילט זיך
אינעם שלייער פון נאַראַנים.

אין דרויסן האָט דער שטורם רוישיק
זיך צעבושעוועט
און די חאַקי-ווינטן האָבן זיך געביטן
ווער וויינענדיק
און ווער זייער שטאַרק צופרידן.

האַט דער מח מיינער אין אַן אַרון
זיך פאַרמאַכט
און מיין נשמה באַלד צעוויגט זיך
ווי אַ שיפל אינעם טייך.

נאָר דער אַספּאַלט וואָס שלינגט איין
די זיפּצן אַלע
איז געבליבן ווי געווען:
שוואַרץ אַזוי און פרעמד.

יידיש — נ.ל.

מלכה נתנוזן

פוסעים מספר החיים

פוסעים בתוך האפלה של הימים הנוראים
ואין אלהים אוֹחוֹ בידם.

רופסים אל תוך שֶׁלַג בולע נאקות־הדם.

בָּזָה אַחֵר זֶה —
יְחִידִים,

זוגות,
שְׁלֵשׁוֹת —

אַל תוך שְׁמִים אֲדִירִים
שֶׁל אֶפֶל
נִשְׁמָטִים.

כְּמוֹ זֶרְדִּים אֲשֶׁר יִדְעָה אוֹתָם הָאֵשׁ
הַמֵּאֲכֶלֶת

וְרוּחַ אֱלֹהִים אֵינָהּ מְרַחֶפֶת.

שאנו מקבלים מחברינו בפדרציה בניו-יורק ובתוספת של 2000 דולר שהקציב למטרה זו האגוד בישראל — עלה בידנו לחלק 70 מילגות לתלמידים וסטודנטים, עולים חדשים כולם. טכס חלוקת המילגות התקיים בערב חגיגי בהיכל, באולם ע"ש ד"ר אברהם ואנה גודמן, אשר היה מלא בהורים וילדיהם המאושרים.

ראש העיר גבעתיים, מר יצחק ירון, ציין בין השאר את מפעל חלוקת המילגות שיזמנו וכי הוא וחברי העיריה כולם רואים בכך ברכה רבה, והביע את צערו שהתורמים בניו-יורק ומלוס אנג'לס לא שלחו את נציגיהם לטכס חלוקת

זה מדי פעם, ופעם קיבלנו אפילו סך של 3,000 דולר, כאשר כמות הבקשות למילגות היתה גדולה מהרגיל.

תרומת הפדרציה נתנה תנופה גדולה למפעל המילגות, ומאפשרת לנו לחלק מילגות בכמות סבירה פעם בשנה. אנו רואים חשיבות גדולה בפעילות זו, במיוחד בתקופה בה קיימת עליה גדולה מרוסיה ובה מספר לא קטן של בני ווהלין. נכון, סכום המילגה אינו גדול במיוחד אולם כשהוא ניתן לילדי העולים, הרי יש במתן ההמחאה הצנועה יותר מסתם כסף; זו הוכחה כי יש אנשים המרגישים את עצמם קרובים לעולים

המילגות! משמאל: היר"ר ש. זיסקינד, הסיר"ר: ס. חיצ'וק וז. רזניק וי. מרין, המזכיר.

המילגות; לו היו נוכחים כאן ורואים את שמחת הילדים בקבלם את המילגות, באיזו גאווה מסרו להורים המאושרים את התעודות ביחד עם ההמחאות — היה הדבר מחמם את ליבם וממריץ אותם להמשיך בפעילותם הברוכה.

ברצוני להודות בזה לכל אלה שתרמו כספים ואיפשרו את חלוקת המילגות: לחברי הפדרציה של הווהלינאים בניו-יורק, לחברי ארגון יוצאי ווהלין בלוס אנג'לס, ולארגונים המאוגדים באיגוד בישראל.

ברצוני גם להודות לוועדת המילגות שליד האיגוד — הח"ח צבי רזניק, יהודה מרין ואליהו נודל — על חלקם במיזם ואישור הבקשות וארגון הטכס לחלוקתן. יבואו כולם על הברכה.

אני בטוח כי כולנו ביחד נעשה הכל כדי להמשיך במפעל יפה זה, המהווה המשך ישיר לפעולות עזרה הדדית, שבהן הצטיינו תמיד אבותינו בערים ובעירות של ווהלין.

שלמה זיסקינד, יו"ר האיגוד

ומוכנים לפתוח יד ולב למען קליטתם המהירה. ופעולה זו מחממת את לב העולים (וגם את לבנו אנו, שמשדלים לעזור בקליטתם).

לשמחתנו הרבה הצטרפו לאחרונה למפעל המילגות גם חברינו מאיגוד יוצאי ווהלין בלוס אנג'לס. תקופה ארוכה היתה בארגון זה השפעה רבה של חברים אשר לא בדיוק חיבבו את הרעיון הציוני ופעילותם הופנתה לאפיקים אחרים. אפילו חברים כמו ג'ק סטולר, התקשו להשפיע על שינוי כיוון, והקשר בינינו היה רופף. לאחרונה המצב השתנה. ההנהלה החדשה של ארגון יוצאי ווהלין, ברשותה של הח' זינה נדבורני ובעזרתם הפעילה של הח' ג'ק סטולר, הרי מגיד ורבים אחרים שאני מכיר פחות, עושים רבות כדי להדק את הקשרים אתנו ולהשתתף, יחד אתנו בכל פעולותינו.

בסוף חודש מרס השנה — הודות לתרומתם הנדיבה של ארגון יוצאי ווהלין, בלוס אנג'לס בסך 5,000 דולר וסכום של 2,000 דולר הקבועים

המצבה ב"סוסנקי", רובנה

על הלוח למטה חקוק ביידיש, בעברית וברוסית: קבר אחים של 17.500 יהודי רובנה, זקנים, נשים וילדים שנשפו ונקברו חיים בידי המרצחים הפאשיסטים של היטלר. ט"ז בחשוון תשנ"ב – 16 בנובמבר 1941. זכרם של הקדושים לעולם לא ימוש מקרבנו

בארגונים:

בארגון רובנה

ביום השואה והגבורה תשנ"ב (1992) שהועמד ע"י "יד ושם" בסימן 50 שנה לשואה, התכנסנו, יוצאי קהילת רובנה בישראל, ליד המצבה בבית העלמין "הדרום", להזכיר ולזכור את הקהילה המפוארת, בה חיינו את שנות ילדותנו ונעורינו וממנה עלינו ארצה.

דברים על משמעות השואה לכלל עם ישראל ולפרט נשא מר אליהו נודל. בשתי ה"אקציות", ב-7.11.1941 וב-13.7.1942 הושמדו ונורו אל תוך בורות שביערות סוסנקי כ-20 אלף יהודי רובנה ולאחר שחלק מיהודי העיר נמלטו למזרח, נשארה העיר "יודנריין". חשיבות מיוחדת מיחסים יוצאי רובנה לעצרות הזכרון, למצבות ולגלעדים, לאור העובדה המעציבה שאנשי דור השואה הולכים אחד אחד לעולמם ואתם – הזכרון הנחלש והולך; מאמצי רבים בקרב אומות העולם להזים את השואה והצלחה מועטה בהשפעתנו על דור ההמשך לזכור ולא לשכוח. גם על קברות האחים ב"סוסנקי" הוקמה מצבה לזכר קדושי רובנה וחוט אחד, מיזכר השואה והגבורה, קושר את שתי המצבות, כאן ושם, גם יחד, לזכרה של קהילת רובנה הקדושה והמפוארת.

ועד הארגון

בארגון רטנה

חודשיים אחרי כן התקיים מיפגש משפחות יוצאי רטנה ביער בן-שמן. המיפגש נשא אופי של פיקניק משפחתי בחיק הטבע. הגיעו למקום כ-100 רטנאים וצאצאיהם. קיימנו שירה ברבים, אורגנו משחקים לילדים וכן ספרו על חיי העיירה מלפני המלחמה.

הגיעו לישראל 3 משפחות עולים מרוסיה משרידי קהילת רטנה.

ב"צ קמינצקי

אשתקד נבחר ועד חדש של אירגון יוצאי רטנה. הועד מורכב מנצולי שואה ו"צברים" – בני דור ההמשך (ראה ילקוט 48). הפרטיון הח' יעקב גרובוב, חבר הועד – נפטר, לצערנו הרב, לפני כ-10 חדשים. יהי זכרו ברוך.

מפעילות הועד: נערך ערב זכרון שכלל פרקי נגינה ושירה; אמירת קדיש בצוותא; פרקי קריאה ע"י צעירי דור ההמשך; דברים; דו"ח הועד ודיונים; הקרנת סרט "רטנאים ביער הקדושים".

בארגון יוצאי קובל

לקראת חג הפסח ש.ז. חלקנו לנזקקים ולעולים החדשים סכום של 6000 ש"ח. ביום השואה והגבורה — בכ"ז בניסן תשנ"ב ערכנו אזכרה לקדושי עירנו ע"י מצבת העיר בחולון.

יבואו על הברכה דור ההמשך של בני עירנו, שנבחרו כמועמדים לכנסת ה-13:

אורה נמיר, בת פנחס טוב ז"ל (העבודה);

אורי אור, בן הניה שונצל (העבודה);

פרופ' יהושע פורת, בן ברוך פריד ז"ל (מר"צ).

האזכרות, ביום ו' באלול, תשנ"ב, תיערכנה בציון מלאות 50 שנה לחורבן העיר ולקדושיה.

הועד

ואלה הפעולות שבצענו בשנים 92 — 1991: קרן משפחת ולד: בחדש יולי 91 הוחלט בהנהלת הקרן ובאשור משרדי הממשלה לפרק את הקרן, שיועדה למילגות, והלואות ולחלק את הכספים לעולים חדשים מרוזשיץ' וקובל.

הועד קיבל מהקרן לחלוקה 5000 ש"ח ותוספת של 1000 דולר מועד קובל בארה"ב ע"י חברינו בלה ופנחס זפרן. וכן תרומות של חברינו בארץ. מזה הענקנו 500 ש"ח לכל משפחת עולים לקראת ראש-השנה תשנ"ב — שלחנו לנזקקים הקבועים ולעולים החדשים סכום של 5100 ש"ח.

ב-22 במרס ש"ז דאגנו להענקת מלגות לימודים ל-13 ילדי עולים מקובל — 300 ש"ח לכל אחד.

הועד וארגון יוצאי קובל בישראל מתיחדים עם זכר יקיריהם שנפטרו בשנים תשנ"א — תשנ"ב

אינגבר שמואל ז"ל
ד"ר וייסברג פרידה ז"ל
(אלמנתו של ד"ר משה וייסברג ז"ל)
פיקה מרגלית (סגל) ז"ל, (עמיר)
לובה ויטס (לינזן) ז"ל
מרדכי סדובסקי ז"ל
(בעלה של שרה גוטוביץ)
רחל לנגר ז"ל
יעקב ברנר ז"ל (ארה"ב)
(אחיה של גולדה)
נתן ברקאי ז"ל,
(בעלה של חנה ליכט, עמיר)
יוסף זפרן ז"ל (אפק)
צבי סובול ז"ל

פי"גה פלץ ז"ל
ליפא פלץ ז"ל
אבנצוק ז"ל (פריס)
אסתר ורבה ז"ל (סוניור)
דב מלמד ז"ל
יעקב ברנר ז"ל (ארה"ב)
(אחיה של גולדה)
ויסיה כנעני (אגבור) ז"ל
בילה מיטלמן (שוורץ) ז"ל
פרץ הלמן (גרבר) ז"ל (גליליים)
ליפא וולק ז"ל
חיה טוניק (שפירא) ז"ל
אבא שקלר ז"ל
(בעלה של מלכה שמוס ז"ל)
זינה בוקסר ז"ל
(אשת נפתלי — טולי)

יהי זכרם ברוך!

בארגון מנייביץ' והסביבה

לזכר קדושי מנייביץ' והסביבה (ווהלין)
שנרצחו והושמדו בשואה בידי הגרמנים ועוזריהם
ב גאולות תש"א - כ"ג גאולות תש"ב
העיצוב והקמה: אר גינת הקיסר יחידות פרטיזניות מרדניות
שילוח בגבורה באויב הנאצי ונפסו במרצחים 1941 - 1945

ביום כ"ז באדר (30.4.92), יום השואה והגבורה, התקיימה חנוכת האנדרטה לזכר קדושי מנייביץ', פובורסק, טראינובקה, לישינקה והורודוק, בהשתתפות רבים מיוצאי העיירות לרבות בני הדור השני והשלישי.

פסל ברזל, דמוי עץ אורן (ראה ספר הפרטיזנים "כאורנים גבהו") המתנשא בשדרת האנדרטות בבית העלמין בחולון ובולט בייחודו, מעשה ידיהם של הפסל והצייר יוסף וישניה ורעיתו רבקה, בני ווהלין. חרוט: "לזכר קדושי מנייביץ' והסביבה (ווהלין) שנרצחו והושמדו בשואה בידי הגרמנים ועוזריהם ג' באלול תש"א — כ"ג באלול תש"ב.

העיירות חרבו, אך צעיריהן הקימו יחידות פרטיזניות מהוללות שלחמו בגבורה באויב הנאצי ונקמו במרצחים (1941 — 1945). שקית אפר מקבר הקדושים שהבאנו לאחרונה, הוטמנה מתחת למצבה.

התחושה — שהמשימות הנדרשות להנצחת יקירינו מלאנו, בחלקן, בכבוד: למענם, למעננו ולמען הדורות הבאים.

יהודה מרין

בארגון לוצק

בישראל" ובפרס ראשון זכתה התלמידה קטיה סולומאטי — וכן בחג הפורים, השנה. ועד הארגון מבקש להודות בזה לתורמים. לצערנו הלכו השנה כמה מחברינו לעולמם: ליובה מזור, ניסן קנפר, ווייץ וטוביה הנדלר. יהא זכרם ברוך. **יהושע צווינגל**

בארגון האשט

ארגון יוצאי קהילת האשט בישראל קטן יחסית, אך הוא גדול בקשר ההדוק שהוא מקיים עם אנשי הקהילה לאורך כל הדורות. במינימום תקציב אך באהבה רבה ובדבקות במטרה מתנהלת בו פעילות חברתית-תרבותית

השנה הגיעו אלינו עולים חדשים מבני עירנו. ביניהם ראשי הקהילה שם מאז תום מלחמה"ע השניה ואשר עמדו בקשר הדוק עם השלטונות המחוזיים להקמת מצבות לקדושים. במיוחד ברצוני לציין את החברים יצחק פינקלשטיין וד"ר קלמן מריאסיס ובנו שפעלו בשטח זה.

לשמחתנו, רבים מיהודי לוצק, אשר היו שם עוד בזמן ביקורנו בעיר כבר עלו לישראל. גייסנו עזרה כספית למשפחות ובנוסף חילקנו מילגות לילדי העולים, פעם בגמר הלימודים בקיץ 1991; פעם שניה בדצמבר 1991, לזכרו של נחום שרון (שטרכמן) ז"ל, עורך "ספר לוצק" (שבתאריך זה מלאו 30 שנה להופעת הספר — הכספים נתרמו ע"י משפחת המנוח). התלמידים נתבקשו אז לכתוב על הנושא "שנת לימודים ראשונה

מכתבים למערכת — בריוו אין רעדאָקציע

דער 4-טער צוזאמענפאָר פון וואלינער יידן
אין היכל יהדות ווהלין, גבעתיים, ישראל
(23 — 22 מאי, 1991)

מיר האָבן דעם כבוד, אין נאָמען פון אונדזערע וואלינער פריינד אין לאַס-אַנדזשעלעס, דאנקען אלע וואלינער פריינד אין ישראל, פאַר אַייגנאַרדענען דעם זייער געלונגענעם צוזאמענפאָר פון וואלינער יידן אין ישראל און אין אמעריקע. דעם גייסטיקן פארגעניגן וואָס דער כנס האָט אונדז פארשאַפט איז ניט אַפצושאַצן. אָבער ס'ניט גענוג דאַנקען אלע אנטוילנעמר אַנאַנים, איז זאָל אונדז דערלויבט זיין דערמאָנען דאָ עטליכע פון די "הויפט-שולדיקע" וואָס האָבן בייגעשטייערט צום גרויסן דערפאָלג און זיי ווינטשן אַ האַרציקן, יידישן יישר כוח:

דעם פרעזידענט פונעם וואלינער איגוד אין ישראל, לוינער שלמה זיסקינד; דעם פרעזידענט פון דער וואלינער פעדעראַציע אין ניו-יאָרק, ה' ד'זעק עלבירט; דעם פרעזידענט פון ארגון יוצאי קובל אין ישראל ה' צבי רעזניק; דעם פרעזידענט פון די קאָוולער אין ניו-יאָרק ה' פנחס (און בעלא) זאפראן; דעם שטאַט-מאַיאָר פון גבעתיים ה' יצחק ירון; דעם רעדאָקטאָר פון "ילקוט ווהלין" ה' נתן ליבנה און סעקרעטאַר ה' יהודה מערין פאַר די נוצליכע, טייערע "ילקוטים" וואָס זיי שיינקען אונדז פון צייט צו צייט; זיי לאָזן אונדז ניט פאַגעסן דעם "מאין באת", ס'הייסט דאָס גרויסע וואלינער יידנטום ז"ל, וואָס מיר זענען ניט מער ווי קליינע רעשטלעך פון זיי. און אַ יישר כוח אלע אנדערע פריינד און חברים, וואָס האָבן זיך באַמיט פאַרזיסן אונדזער ווילן אין ישראל.

די טעג האָט אונדזער וואלינער סאַסייעטי אין ל.א. איבערגעוויזן דעם איגוד אין ישראל, ביישטייער פארן סקאַלערשיפ, \$5000.

מיט אכטונג און פריינדליכן גריס:

יעקב און עלקע סטאַלאר

(געוועזענער ווייס פרעזידענט פון
וואלינער אין ל.א.)

אידל גודעס (רעקארדינג סעקרעטאר)

לאַס-אַנדזשעלעס

ולהנצחת זכר הקהילה.

ב-11.3.92 נערך בישראל כנס מרגש עם אורחים, יוצאי האשט מחו"ל. נצרנו אמנם בלבנו את כאב האבדן הגדול, אך הכנס עמד גם בסימן חגיגות כסמל לתקומה. עבר והווה שחצו גבולות, חברו כאילו יחדיו. וחברו גם יחדיו דור האבות ובני דור ההמשך. הרגשנו מעין חרדת קודש ואין פלא שהפרידה היתה קשה ומרגשת מאוד. כמו מאלה עלתה המשאלה לקיים מפגש

כזה אחת לשנה.

היה לי הכבוד, כנציגת דור ההמשך, להנחות את הערב הנפלא וסיימתיו בקריאת מקאמה "מיין שטעטלע האשט" שכתבתי במיוחד לזכר קהילתנו הקדושה שהיתה ואיננה עוד ולכבוד המאורע המרגש.

ב-26.3.92 התקיימה האספה השנתית בסימן 50 שנה לחורבנה של האשט.

כרמלה מיקא

מיר וועלן האלטן וואָרט!

א דאָנק פאַר אייער פּאָזיטיוון ענטפער וועגן מיין באַזוך אין ישראל, אין צוזאַמענהאַנג מיטן צוגרייטן און ארויסגעבן דאָס בוך צום אָנדענק פון יידן אין וואָלין און דערגענצן דעם ענציקלאָפּעדישן וואָלין-ווערטערבוך וואָס כ'בין מיט אים פערזענליך באַשעפטיקט. ליידער פעלט אונדז די פולע רשימה פון דער גרויסער צאָל וואָלינער יידן, וועלכע האָבן געקעמפט קעגן די נאציס אין די רייען פון דער רויטער ארמיי און אין די פאַרטיזאַנער איינהייטן און געפאָלן אין די קאַמפן. איך האָף מצליח זיין דערגענצן די אינפאָרמאַציע מיט דער הילף פון אייער "איגוד".

מיר זענען ממשיך אויפצוכן די טראגישע פלעצער אין וועלכע ס'זענען בעסטיאליש דערמאָרדעט געוואָרן די מאַסן יידן פון וואָלין, כדי אויפשטעלן אויף זיי "מצבות" כ'מיין אז מיר האָבן ביז איצט אויפגעטון אַ סך אין דעם הינזיכט און כ'האָף אז אין 1992 וועלן מיר אויפשטעלן מערערע מצבות און דענקמאָל-טאבלעס און אז אין פארלויף פון 5 יאָר וועלן מיר אויספילן אַלץ, גענוי ווי מיר האָבן צוגעזאָגט ה' עלבירט, פרעזידענט פון וואָלינער יידישער פּעדעראַציע אין ניו-יאָרק, בעת זיינע באַזוכן אין לוצק.

כ'וואָלט געוואלט פאַרזיכערן מיין באַזוך אין ישראל אין די מאָנאַטן מאי – יוני ד.י., ווייל די אויבנדערמאָנטע ארבעט מיינע איז פלאַנירט אין די מאָנאַטן סעפט. – אָקטאָבער.

ביי דער געלעגנהייט וויל איך אויך אויסדריקן מיין דאָנק און גריסן דער אָנפירערשאַפט פון דער פּעדעראַציע פון וואָלינער יידן אין אמעריקע און בפרט דעם ה' עלבירט, פאַר זיין שטיצע, אינטערעסירונג און פארשטענדניש צו אונדזער ארבעט.

מיינע דאָקומענטן צום פאָרן קיין ישראל וועלן איבערגעשיקט ווערן צום ישראלדיק קאָנסולאַט אין קיעוו ביזן 1-טן מאי.

מיט אנערקענונג און טיפן דאָנק

וו. נאקאָניעטשני

לוצק, 17.4.1991

חסידי אומות העולם בוהלין

הציע לבני משפחת איזנברג לברוח מהגטו בלילה והוא יסתיר אותם. משפחת איזנברג לא נענתה להצעתו ונהרגה למחרת בידי הגרמנים יחד עם יהודי העירה.

אבי ואני הגענו לביתו של מיפודיה באחד הלילות באוקטובר 1942. הוא קיבל אותנו בידידות ובאהבה ואמר, שהוא "שמח שאלוהים מזכה אותו בהצלת יהודים". 4 יהודים כבר מסתתרים אצלו וברצון יצרף אליהם גם אותנו. מזון לא יחסר לנו ואלוהים יעזור".

מיפודיה ואשתו היו בפטיסטים. היו להם שני ילדים ילדה בת 12 וילד בן 6. מיפודיה טיפל ברגלי הפצועה. במשך שבועיים הסתתרנו באסם שליד ביתו. יחד איתנו היו באסם האחים אברהם וראובן סוסל ושתי נערות מכפר דובגובוליה:

חיסול יהודי ולאדימרץ והסביבה ע"י הגרמנים התרחש בתאריך 28.8.1942. מאות יהודים הצליחו לברוח ממגרש הריכוז. אני הייתי אחד מהם. בשעת הבריחה נפצעתי ברגל.

במשך חודש שוטטתי לבד ביער. חייתי על אוכמניות יער וממה שלקחתי מגינות האיכרים. פולנים, יידיים של הורי עזרו לי במזון ובתרופות.

אחרי שאבי מצא אותי, החלטנו ללכת ולבקש מסתור אצל ידיד טוב של אבא, מיפודיה לוגאצקי. מיפודיה עם משפחתו גרו בביקתה ליד כפר דובגובוליה, ליד ולאדימרץ.

ידענו שבלילה לפני חיסול הגטו הגיע מיפודיה לבית קרובי משפחת איזנברג, ואמר להם כי גודע לו שגטו ולאדימרץ יחוסל, הוא

הבן של קסניה ומיפודיה לוגאצקי פיודור והנכדים שלהם סאשה ופטיה. הבת אודרקה היתה חולה ולא יכלה לבוא. אירחתי אותם בביתי חודש ימים. יוצאי ולאדימרץ ורפלובקה קיבלו אותם בחמימות ובאהבה. הענקנו להם מתנות, נסענו אתם לטיולים בארץ, ערכנו מסיבה חגיגית לכבודם וכלנו השתתפנו בטקס הענקת תואר "חסידי אומות העולם" לקסניה ומיפודיה לוגאצקי ולבתם דריה. הסרטנו הכל בווידיאו. קיבלנו מהם מכתב תודה על חווייתם המרגשת בישראל ו"שלעולם לא ישכחו זאת ותמיד ירגישו קרובים וידידים לנו ולעם היהודי".

סנדר אפלבוים

אסיפה וכו' ע"מ לסקור ולספר על אותם מוראות התקופה, בהם נתנסו אבותינו ואנחנו. נתמיד בחינוך עקבי ומסור, פורה ונכנס ללב. אם נצליח להקנות ולשמור על ערכי הגבורה ומסירות הנפש, למען לא תכבה הגחלת — והיה זה שכרנו.

אברהם מוריק מורה ומחנך (סרני — חולון)

כתבה בעלת ערך היסטורי

התרגשתי מאוד מהכתבה של יהודה מרין ב"ילקוט ווהלין" מס. 45. כל פרט שבכתבה מוכר לי. סבי מברסק (מ. שקולניק ז"ל) היה הקבלן שבנה קטע נכבד מפסי הרכבת בריסק-קובל-קייב בשנת 1901 (כולל גשרים) ועל כך קיבל מה"צאר" אות הצטיינות עם זכות לגור במוסקבה. הודות לו היה גם אבי קבלן מצליח לעבודות ממלכתיות. ואני זוכר שהמוסדות היו חייבים לו הרבה כסף וכשקיבל לבסוף מזוודה מלאה שטרות כסף — כבר לא היו שווים כלום. אחרי מלחה"ע הראשונה בנה אבי במניביץ'. וזוכר אני את יער האורנים שם לאורך ולרוחב של קילומטרים. והקייטנים הרבים שנהרו לשם... אני סבור שלכתבה הנ"ל יש ערך היסטורי וספרותי רב, שכן הכל מתואר שם להפליא — ונכון.

גם אני כתבתי על אירועים היסטוריים בעירי קובל שליוו אותו בכל דרך חיי ושלחתי את כתה"י אל ה"ה מרין ורזניק, אך לא קיבלתי לצערי תשובה... יעקב רוזמרין, חדרה

קסניה לוגאצקי, לבנם פיודור לוגאצקי ולבתם אודרקה לוגאצקי.

ואלה שמות ששת היהודים ששרדו בחיים הודות לפיודור וקסניה לוגאצקי: אפלבוים שלמה וסנדר; סוסל אברהם וראובן והנערות חייקה ושפרה מהכפר דובגובוליה.

צירפתי צילום מכתב של פיודור וכתובתו ודברי עדותו שלי ושל מר מרדכי סליבקין.

הזמנתי את משפחת לוגאצקי לביקור בישראל ולטקס ב"יד ושם", להענקת תואר "חסידי אומות העולם" לבני המשפחה.

בשלהי אוקטובר 1990 הגיעו לישראל

חינוך לדורות

אנו שרידי הפליטה, ממשיכים לחיות זה יובל שנים בצל האימים והזוועות של השואה. וחיינו סוערים ואינם מתנהלים כלל על מי מנוחות. בהישרדנו נשבענו לזכור ולא לשכוח. ולנקום הדם השפוך. זה אשר ציוו עלינו אחינו ואחיותיו בגיאיות ההריגה ובמחנות ההשמדה, לפני הישמדם. צו זה כבר ילוונו, דומה, לעולם. והנה, שוב אנו עדים בגילויי אנטישמיות שצצים בריש גלי, כפטריות אחרי הגשם, במקומות שונים בעולם. לא חדלים לזרוע רעל ושטנה נגדנו ולקרוא תיגר על ישראל.

מורשת הדורות מציבה לפנינו משימות, שעלינו להפעילן בכל אתר ואתר וביד מכוונת — לשם חינוך הדורות הבאים.

נמנים עמנו, בין שרידי השואה ודור ההמשך, בנים שגדלו על ברכי הניצולים שהם מורים ומחנכים, קוראי העתים וחכמי תולדות ישראל והעמים. אלה חייבים להתגייס למשימה שהיא צו השעה: חינוך הדורות הבאים. לספר ולא לחדול על כל מה שעבר עלינו ולהדגיש במיוחד את עמידת הגבורה של מעטים נגד רבים והאמונה בנצח ישראל לא ישקר בארצו ובכל ארצות גלותו. זהו חומר רב-תוכן ועתיר-עלילה. מעיין ממנו שאבו בזמנם אבותינו — ואנחנו ביום הזה.

נרבה במיפגשים ובאירועים ולא רק בערבי "יזכור"; ננצל כל הזדמנות של חג, חגיגה,

יצחק וינר ז"ל

יצחק ויוסף וינר נולדו תאומים באוקטובר 1913 בעירה אוסדיטיץ בבית מסורתי-ציוני. שניהם למדו בגמנסיה "תרבות" בקובל והיו חניכי "החלוץ הצעיר".

ב-1982 ביקר יצחק אצל אחיו יוסף בקיבוץ ההכשרה בלוצק ונתבקש ע"י שליח הארץ גרשון אוסטרובסקי לצאת לקיבוץ ההכשרה שבבריסק, יצחק נסע לבריסק מבלי שחזר להיפרד מבני הבית. מבריסק נשלח להשתתף בסמינר החלוץ שבגרוכוב. עם סיום הסמינר נתבקש ע"י משה ברסלבסקי לשאת דברי סיום.

דוד בן-גוריון וזלמן רובשוב (שור) שנכחו שם לקראת הבחירות העריכו מאוד את נאומו ובהצבת אנשי הסמינר לתפקידים נשלח יצחק כחבר במזכירות לקיבוץ קילץ, (בשלהי 1936), אולם לפני זה יצא לארגן מושבת קיץ בסביבת לובלין.

הוא הצטרף לחברי המזכירות מרים קנטרוביץ, יוסף זפרן ומשה שליטא ומאוחר יותר עם צביה לובטקין. בתקופה הקשה ללא עליה — במשך 5 שנות היותו בקיבוץ ניווט בכשרון את החיים בקבוץ, בשלהי 1938 עלה ארצה עם רעייתו טובה, לקיבוץ שפיים.

ב-1947 נשלח ע"י הקיבוץ לים המלח כמזכיר מועצת פועלי ים המלח. ב-1948 מונה ע"י האפטרופוס לשקם את מפוני ים-המלח ביפו. בשנת 1949 ייסד את ההוצאה לאור של הקיבוץ המאוחד וניהל אותה במשך 15 שנה, משם עבר לעבוד בהוצאת עם עובד בתפקיד בכיר. אחרי 21 שנות עבודה פרש לגמלאות (1982). היה חתן פרס העבודה של ההסתדרות ע"ש מרדכי נמיר ז"ל. היה חבר הנהלת האיגוד העולמי של יהודי ווהלין.

(מתוך דברי הברכה של ישעיהו אברך, ז"ל לקבלו את פרס נמיר: "איני יודע מתי קלעו כל כך שופטים בהענקת פרס, כפי שקלעו שופטי פרס נמיר בהעניקם לחברנו וינר השנה את הפרס הזה..."). חמש שנים היה יצחק חולה, אולם המשיך להיות פעיל ודואג לזולת. אכן, רב-פעלים היה עד יום מותו.

נטמן ע"י קבר אחיו יוסף ברמת הכובש ב-27.8.91. יהי זכרו ברוך.

צבי רזניק

מאוחר יותר הגיעו לביתו שני בחורים יהודים שרוליק וליובה (אינני זוכר את שם משפחתם), אוקראינים מכפר דובגובוליה, הלשינו על מיפודיה שהוא מסתיר יהודים ובמאי 1943 בלילה, הקיפו הגרמנים את ביתו של מיפודיה. נערך חיפוש. שני הבחורים היהודים נמצאו והוצאו להורג. על שאלתם מדוע נתן מסתור ליהודים? ענה מיפודיה: "אתם יכולים לקחת את גופי, אך לא את נשמתי". הוא עמד בגבורה בחקירה ונהרג בידי המרצחים. המלצתי בפני "יד ושם" להעניק תואר "חסיד אומות העולם" לקדוש מיפודיה ולאשתו

חייקה ושיפורה. מיפודיה ובני משפחתו היו מביאים לנו אוכל כל יום ועודד אותנו. "אנחנו, שארית הפליטה, נשאר בחיים ונתאסף בארץ ישראל". אמר.

שוטרים אוקראינים הסתובבו כל הזמן בסביבה וחיפשו יהודים. אחרי שבועיים החלטנו אבי ואני לעזוב ולא לסכן יותר את מיפודיה ומשפחתו. מיפודיה ביקש שלא נעזוב ושנשאר אצלו עד סוף המלחמה. האחים סוסל ושתי הנערות מדובגובוליה עזבו את ביתו של מיפודיה זמן מה אחריו.

יעקב וויינר ז"ל

יליד אוליוזרקה בוהלין. בעודו נער הרביץ תורה לילדי העיירה. לימים עברה המשפחה לרפאלובקה. אביו לימד שם קבוצה גדולה של נערים, כמנהג הימים ההם.

ברפאלובקה נמנה יעקב עם מיסדי החלוץ הציוני-כללי ועשה חיל. הוזמן לרובנה לעמוד בראש הסניף שם. הצליח ושמו הלך לפניו. ב-1934 הוזמנו מרכז החלוץ הכללי בוורשה כעוזר בניהול המרכז ובהסברה. הוא היה גואם בחסד ואירגון סניפים בהרבה עיירות. כן פירסם קונטרסים וחברות ודאג לסרטיפיקטים לחברי הסניפים השונים. ב-1935 עלה ארצה גם הוא עם אשתו הצעירה והתגוררו בתל-אביב.

את עבודתו בעיריית ת"א החל כגובה מסים ותוך זמן קצר התמנה כמזכיר מחלקת הארנונה, תפקיד שמילא עד צאתו לגמלאות. כ-5—6 שנים היה גם מנהל "אהל שם" בת"א. בהנהלתו שגשג האולם מרוב מופעים, הצגות וערבי-תרבות. כגימלאי עסק בהתנדבות בהרבה ועדות, עד ימיו האחרונים. היה חבר בהנהלת איגוד ווהלין בישראל ומידידיו הקרובים של א. אבטיחי ז"ל. השתתף בישיבות ההנהלה עד ימיו האחרונים. כן היה חבר בארגון יוצאי פולין. היה יו"ר ארגון יוצאי רפאלובקה והסביבה ודאג לאירגון האזכרות, להוצאת הספר לזכר קדושי העיירה, כמאסף חומר ותרומות וכעורך. הספר עומד להופיע בקרוב. כן ערך ספרים וחברות לזכר חיילים שנפלו במערכה וכמה ספרי "יזכור" של קהילות ווהלין. הספר האחרון לזכר קדושי טרוכנברוד נעלם משום-מה ב"יד ושם" בירושלים. הספר זכה לביקורת טובה מעל דפי "דבר". היה בעל למופת. אבא וסבא עדין ומבין. זכה להיות סבא-רבא. נלקח מאתנו בגיל 77. נזכרו תמיד באהבה.

רעייתו זיוה

יעקב וויינער איז יאָרן-לאנג געווען דער פּאָזיצער פון דער לאנדסמאנשאפט ראפאלאווקע, זשאלוצק און אליזארקע — וואלין; צווישן די חשובע און טעטיקע מיטגלידער אין דירעקטאָריום פון וואָלינער וועלט פארבאנד. האָט אַ סך אויפגעטאן אויפן געביט פון אויפהאלטן דעם קאָנטאקט צווישן די וואלינער לאנדסלייט דאָ, אין ישראל, און מיט דער שארית-הפליטה אין די תפוצות; פארגומען אן הויכן אמת אין דער פינאנס אָפּטיילונג אין תל-אביבער עיריה און נאָכן ארויסגיין אויף פענסיע האָט ער אנגעפירט מיט דער קולטור-אָפּטיילונג ביים פארבאנד פון די פענסיאָנערן ביי דער תל-אביבער שטאט-פאראולטונג. ער איז אויך געווען דער לייטער פון "אהל-שם" אין תל-אביב.

איז עולה געווען קיין ישראל מיט דער חלוצישער עליה אין די דרייסיקער יאָרן און האָט דורכגעמאכט אַ לאנגן און שווערן וועג ביז ער האָט, מיט שווערער ארבעט, דערגרייכט זיין מעמד אין דער היגער געזעלשאפט. תנצב"ה.

יצחק בראט

16.7.1991

זאב וייץ ז"ל

זאב וייץ נולד בברוויל, בפולין, בשנת 1910, כבן הזקונים של רחל וחייקל וייץ. בילדותו עבר עם משפחתו לעיר לוצק ובה חי עד לעלייתו ארצה. היה ציוני עברי. זאב הושפע מאוד מאביו, שהיה איש ציבור, משכיל, ושימש כראש ועד הקהילה של הפלך, כסגן ראש העיר וכציר לקונגרסים הציוניים.

ב-1928 סיים זאב את לימודיו בגימנסיה, וב-1930 נסע לצרפת ולמד כימיה. ב-1931 נאלץ לחזור ללוצק בגלל מחלתו של אביו, שנפטר בשנת 1932. בלוצק למד וסיים מכון להנהלת חשבונות.

ב-1934 הצטרף לאחיו ולאחותו ועלה לישראל, השתקע בתל-אביב בה הקים את משפחתו וחי בה כל חייו. בדצמבר 1934 החל את עבודתו בברית הקואופרציה הצרכנית, ולימים התמנה כמנהל מחלקת הביקורת. הוא הדריך והרצה בנושאי ביקורת החשבונות באגודות הצרכנים, וייעץ בנושאי ארגון וייעול מוסדיים.

ב-1955 הוסמך כרואה חשבון. בעבודתו רבת-השנים כמנהל ברית הפיקוח של הקואופרציה הציונית (המוסד המבקר של האגודות הצרכניות בכל הארץ), הקפיד מאוד על יושר ציבור, ועל שמירת אמות-המידה המקצועיות.

דאג להתערותם והשתלבותם של רבים מבני עירו החיים בארץ והיטה אוזן קשבת לבעיות ומצוקת יידיים והשתדל לסייע ככל שיכול. היה מסור למשפחתו הקרובה והרחוקה, לחבריו וידידיו. נפטר בד' באדר א' תשנ"ב (8.2.92). תנצ"ה.

יוסף פיש

מרדכי ולמן ז"ל

(15.7.1926 – 10.9.1991)

יליד העיירה לודביפול, את לימודיו היסודיים עשה בביה"ס "תרבות" בעיירה, שהקנה לתלמידיו את העברית כשפת יום יום ואת הציונות החלוצית, התנ"ך וההסטוריה היהודית כערכים לאומיים. מרדכי היה תלמיד מצטיין והתבלט מכל יתר התלמידים בביה"ס.

הסובייטים נכנסו ונסוגו ובאו הגרמנים. גורלו של מרדכי שפר עליו; הוא הצליח להימלט אל מחוץ לגיטו. הוריו וכל בני משפחתו הובלו לאתר ההריגה שמעבר לנהר סלוצ'.

את תקופת המלחמה עשה אצל פרטיזנים רוסיים ביערות ווהלין ואוקריינה. לאחר המלחמה הצטרף לתנועת "החלוץ"

בלודז' והשתתף בהעברת שרידים לכל מקום אפשרי. תחנת-בינים עשה בגרמניה, שם היה חבר בקיבוץ של "השומר הצעיר". מגרמניה — דרך אוסטריה ואיטליה וחדשים רבים במחנות "החלוץ" בקפריסין — הגיע ארצה בתחילת מלחמת השחרור, ישר לקיבוץ "משמר העמק" והיה בין מגיני המקום מול חיילי קאוגז', שצרו על הקיבוץ לכובשו ולפתוח ציר לחיפה. מרדכי נמנה גם עם היוצאים אל מעבר לגדרות המשק לקרבות בפולשים ושחרור עמק יזרעאל. לאחר מכן היה בין מיסדי ובוני קיבוץ מגידו. ביקש להקים משפחה ו"להכות שורשים".

לימים תקע יתד בבאר שבע בה הגשים את חלומו להקים משפחה (לתפארת!) אך רעייתו האהובה נפטרה עליו בדמי ימיה. הקדיש עתותיו לחינוך.

ציוני הדרך בדרכו היו: מורה ומחנך ומנהל ב"ס ומפקח מטעם משרד החינוך. בו זמנית למד

dust, ashes to ashes..." has never been uttered with such literal horrifying truth.

We leave Poland, after the most grotesque of family visits, and begin our journey to the Ukraine. On the train is a group of Russian smugglers, carrying contraband goods into Russia. Obviously it must always have been more profitable to smuggle coffee rather than Jews. This part of our journey is the most physically exhausting so far, but any complaint sounds hollow and tasteless.

With my Father and my sister Ilana near the monument of the brothers grave in Kolki

Reaching Lutzk, the largest city near Kolki and Manievitze, we spend the night, but my father does not sleep. In the morning we are taken to the forest where many families of the members of our group were murdered not only by

Nazis, but with enthusiastic participation of local Ukrainians. We are joined by a group of Jews who originate in Kolki, but now live somewhere else, although still in Russia. We stood together like weeping willows, mourning the lost trees of the human forest.

Making our way to the village, we are greeted by locals carrying bread and salt — a gesture of welcome. We had not anticipated any personal contact, their staring, silent curiosity. It was our wish to be left alone to greet our dead ones, to summon a family out of gravestones and trees. Kaddish was said, and candles were lit. Again we found ourselves simply standing there in yet another cemetery.

We were guests of the villagefolk for lunch, and they promised us that they would tend the graves. They were anxious to please, to prove their good intentions, and almost in spite of ourselves, we found ourselves responding to their version of kindness.

My father, my sister and I walked around Kolki, where almost all of the houses had been rebuilt since the war. My father was confused, unable to find his childhood home, until he noticed a well. This was how he located his house, following the trail of the child who had run home with a bucket of water. There will never be tears enough to fill the well, to fill the void, to wash away a family portrait of stone and ash.

(from Hebrew — Angela Levinson)

באונברסיטה העברית עד לתואר מוסמך להיסטוריה ולהוראה. היו לו תלמידים מכירי תורה וידידים הרבה. משימתו השנייה היתה נדידה לארצות רחוקות ע"מ ללמד ולחנך צעירים יהודיים לדבוק בעמם ובמורשתם ובלשון העברית — עד שמחלה ניתקה את פתיל חייו בשובו הביתה, לישראל. לא לריק היו חייו: הוא פעל בחזית החשובה ביותר בעיניו: חינוך הדור הצעיר בישראל ובתפוצות והעמדת תלמידים הרבה. תנצב"ה. י. גורפינקל

Ruth Brick-Lustig

We travelled — my father, sister and myself — to Kolki, where my father had been born. I have been on this journey since my childhood, carried along by my father's stories, meeting the family that I could never know. The place where my father had been born was not the place for which he yearned. The village — a point on a map to the casual observer — was the ghost of his grief.

So we went on, our family and another 24 men and women, on to the unknown and the horribly familiar. always this duality, this constant readjustment that what is real is not always what you see, when you are burdened with a Jewish memory.

Our first night is spent in Warsaw, and in the morning we make our way to the ruins of the Ghetto. By chance we meet an elderly Polish gentile, who tends voluntarily the remains of the Ghetto wall and the small garden nearby. Warsaw is hot in August; but we stood like trees in winter in "Umschlagplatz" grasping at phantoms.

All evidence of the great and glorious past of the Jews of Warsaw is contained within the old Jewish cemetery, inexplicably left untouched by the Nazis. All that was alive is now stone. So many familiar names — Esther Rohel Kaminska "Mamma" of the Jewish theatre, Y.L. Peretz, etc. — A cultural graveyard.

Then we come across Jerusalem Street, and Janosh Korzak's orphanage. Warsaw is a gracious city, with broad streets and many beautiful trees. It feels like Paris, you can almost forget, if you have no

Jewish memory.

The following morning we leave for Auschwitz. It is too green, too neutral in the landscape. The spirit of my mother's family is here; my mother survived, but she died here too. I cry, my sister cries, we cling to each other and the souls of our past. We walk out of there as survivors too.

We leave for Krakow, by bus. Endless fields and flowers, village children who wave as we pass. We are surrounded by nature at her most glorious and magical, if you have no Jewish memory.

We arrive in the town where, since the thirteenth century, there had been a flourishing Jewish life, under the protection and patronage of Kazimish the Great. Now only a few elderly Jews in an ancient synagogue, the last human remnants of this great community. Another city of a people turned to ashes and stone.

The national symbol of Poland is the weeping willow, a tree imbued in mythology with qualities of compassion and grief. There are many willows by the river in Krakow — and Babylon.

We leave Krakow, we come to Lublin, where the yeshiva students danced and sang to the glory of God as the Nazis urinated on prayer shawls. Just down the road, another pretty country lane, is Maidanek, where the bones of perhaps those same ecstatic martyrs are left scattered on the ground. Two shrines have been erected, one by the Russians who liberated the camp.

They gathered all the ashes and bones into one mountain of death. "Dust to

NEAR MY FATHERS CHILDHOOD HOME

YALKUT WOLYN

Quarterly

Edited by Nathan Livneh

Secretary — Yehuda Merin

Givataim — New-York — Los Angeles — Montreal

Published by the World Union of Wolynian Jews

Israel — USA — Canada